

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN REGÉNYÉNEK ELSŐ RÉSZE

MIROSLAV ANTIĆ VERSCIKLUSA

BALÁZS ATTILA HANGJÁTÉKA

TÓTH BUBORA ISTVÁN ÖNÉLETÍRÁSÁNAK BEFEJEZŐ
RÉSZE

ÁCS KÁROLY MŰFORDÍTÁSKÖTETÉRŐL — IVAN V. LALIC
ÉS BORI IMRE MÉLTATÁSA

SZELI ISTVÁN: HERDER „UTÓKORA” A SZERB ÉS A
MAGYAR IRODALOMBAN

HÓDI SÁNDOR: A TELEFONOS LELKI
ELSŐSEGÉLYNYÚJTÓ SZOLGÁLATRÓL

ALLEN GINSBERG ESSZÉJE

KÖNYV-
SZINI-KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1986

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

L. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓTANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

- Brasnyó István:* Macula I. (regény) 997
Fülöp Gábor versei 1013
Bata János versei 1016
Miroslav Antić: Háló (versciklus) 1018
Dražko Redep: Miroslav Antić — egy fiú a valóságból (esszé) 1026
Balázs Attila: Éjszakai intermezzo (hangjáték) 1035
Tóth Bubora István: Emlékezéseim (VIII., befejező rész) 1046

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Ács Károly műfordításkötetéről (*Ivan V. Lalić és Bori Imre* méltatása) 1059
Szeli István: Herder „utókora” a szerb és a magyar irodalomban (tanulmány, I. rész) 1063
Hódi Sándor: S. O. S.-telefon: (024) 33 000 (tanulmány) 1078
Bela Duranci: Vajdaság képzőművészete (VIII.) 1087

MACULA

(I.)

Regény

BRASNYÓ ISTVÁN

A ház árnyékaitól is riadozva, immár mindenütt valóságos kísérteteket lát vagy szimatol. Az sem igen ejti gondolkodóba, hogy mind feketék, pedig, mint tudnivaló, a kísértő lelkek alighanem az utolsóig fehérek.

De jószerevével nem is erről van itt szó, miközben a szél az ablakon túl sodorja a homokot, ha már így kiszorult a város szélére. Úgyhogy ez már itt nem is az a kimondott város, afféle utca csak, felsőprótt gyalogúttal. A csöngő gombját még magasra szerelték, nehogy elérjék a vásott gyerekek.

Aki elsőnek megy végig a házak előtt, a nyoma ott marad a megszűrt porban. Ki kéne köveztetni, de nemigen hajlanak rá, mert a eső van, a homok nyomban beissza. Meg hogy miből — ez, ugye, más kérdés, de nincs helye az effajta célzásoknak.

És egyáltalán a kérdések, úgyszólván számolatlanul. Nem is igen nerészkedik elő a napvilágra, nehogy számot kelljen adnia vagy vetnie. Mert mi lenne a vége ennek?

Hogy valamikor, jegyezzük meg, minden másként indult, akár a خوردó futószőnyegen, és a napnál is világosabb volt. De az is leletséges, hogy ez pusztán átmenet, afféle sorsforduló valami felé vagy el valamitől. Mert azt állítja, hogy szemüveget álmodott, afféle régimódit, drótkereteset, amin még itt-ott megcsillant az aranyozás, csakhogy az egyik szára valamivel rövidebb volt, mintha valaki elrágta volna, vagy a drót megolvadt a foga között, ki tudja, s ahogy a szemére illesztette, álmában persze, látott rajta valamit, egészen tisztán, reménységet vagy ehhez hasonlót, most már

csak az a kérdés, hogy milyenek is látszik a reménység egy olyan szemüvegen keresztül, amely, bárhogyan is vesszük, nem létezik. Habár hangoztatja, hogy tisztán látta, szinte meg tudta volna ragadni, csak hogy mi legyen az, amit álmában ragadhatna meg csupán az ember?

Nos, hogy az álmai még nyugodtak, egyedül ennek tudható be, valamelyik nap pedig akár új szemüveget is csináltathat magának, ha késznek mutatkozik megfizetni helyette valaki.

Am maradjunk csak a futószőnyegnél, amikor a kapu alatt végigrohanva fölkanyarodik rajta, szedi a lábát, hogy még a nyakkendőjén is lazítania kell. Valami zöldséget irkált a papírra, amit a belső zsebében tart összehajtva, mintha csak félrebeszélne, amikor papír kerül elé, meg toll a kezébe. Különben viszont egészen normális, ha nem hergeli föl vagy lovalja bele magát a káprázatokba, de olyankor mintha idiómát cserélne.

Hogy ezt nevezhetnénk indulatnak vagy ihletnek, ami ebből a hevületből kicsapódik, s valami sorokká áll össze, akár a zsinék kuszáltan kacskaringózó darabjai. Hogy például az ilyesmit:

„Akár valami beteg, neki-nekiütközve a fénynek, kiutat keresve: mily nagyra dagasztja a szél az égbolt vitorláit! A föntihez vagy a lentihez képest mégis vesztegleni látszik — hát ennyi idő után teljes lehet a csalódás, előbb-utóbb arra kényszerül, hogy tovaússzon e helyről.

És akkor valaki fölfelé gyalogol ebben a kékségben, az üresség vízőzönében, az időtől kisémmizetten, szinte a csontjait is le hagyva, másoknak, hogy rágódjanak rajtuk, amíg csak szikrázni nem kezdenek ebben a túlhevített világosságban, akár az ezüst — csupán ennyi kincssel vágni neki valaminek, pusztán azzal, ami elmaradt: a levegő mostanra, mint a lekaszált széna, szúrós, érződnek rajta a gépi kasza recéi, melyek bármely pillanatban fölsebezhetik a bőrt, összeszabdalhatják a tiszta kilátást, meglöbögatva, akár a zászlót vagy az éjszakai, csalóka tüzeket.”

Egyszerűen a környezete is majd előbb-utóbb eltanulja tőle, és akkor ember legyen a talpán, aki dűlözni tud velük, gondozót kell melléjük kirendelni, hátha az esetleg jut velük valamire.

Hanem ettől még messze járunk, hiszen annyira zárkózott és befelé forduló, mintha háború dúlna benne, és annak figyelné a kimenetelét.

Váratlanul füstszagot érez, és határozottan megállapítja, hogy szalmalángon melegítenek tejet az ő számára, és egy alpakkaka-

nállal cukrot is tesznek bele, ez a reggelije, de egészen füstízú, és képtelen elfogyasztani — hát, ilyesmikkel gyötörődik, hogy honnan szedi ezt egészen pontosan nem tudni, hát biztosan nem akkor látta, amikor a futószőnyegen kapkodta a bokáját, és loholt, mintha lánykérőbe menne.

Ez a szóbeszéd járja, ha olykor kiteszi a lábát, meg hogy éjszaka merrefelé csatangol, mintha elszabadulna, olyan kötetlenül leng a térben, és a macskák éjszaka keresztülfutnak az árnyékán, mintha ott sem lenne.

Hogy kiféle, ezt a legnehezebb megfejtetni, mert mintha állandóan szakadozna, hát egyszer majd csak eloszlik, akár a szalmaszóva füstje, aminél a reggelijét melegítik, vagy szétpereg, akár a hamuja, és oly könnyű lesz, hogy akárki a vállára kaphatja, anélkül, hogy ő maga észrevenné.

Ám amikor még nem kezdett el belülről szakadozni, a kialakulatlan időben, amely valami módon egészet képezett, folyamatosan volt vagy elért valameddig, előre és visszafelé is egyaránt tartott, ami mégiscsak egyensúly volt, vigasz, bizonyosság, valami nérték igénye —, mutatkozhatott-e jobb kiút a hátrálásnál a nyirkosságtól megereszkedett csönd felé, amelyet sem nyitni, sem zárni nem lehet, ahogyan a koponyáját képzelheti el valaki belülről, azt a fémes színben foszforeszkáló, bár összetekergőzött sötétséget, amely kizárólag ismeri a tulajdon rendjét, teljesen öntudatlanul, mellőzve mindeféle formát, mindössze a vágyakozás van, és arra sincs magyarázat: megelégtelve e képtelen helyzetet vagy átmenetet a vigasztalhatatlanság felé, egyszeriben más kép mutatkozik, mintha ágyúdörrenés hangja lökné hanyatt, és mégis mily erővel, nem is oly közelről, egy nekivadult hullám az ácsorgó levegőn keresztül, ráhurkolódva az ember nyakára, hogy csak több fogják föl pórusai az iramlás közben felbödülő moraj tántorítását.

Tehát itt van az az ütközet, amiről szó volt, pedig aligha látott háborút, már a koráról ítélve. Vagy azok közé tartozik, akik még gyermekkorukban mindent látnak, megjegyzik, és később pontosan tudják, hogy mit akarnak, és egyszerűen elővezik, mintha az emlékezetükből vennék elő. Csak megkeserítik vele a többiek életét, ha nem is törődnek a magukéval.

És most ennek az ágyúlövésnek a kocsányába kapaszkodva, ezen ógni: micsoda szándéka a függeszkedésnek!

A robbanástól befüstölődött arccal nézni egy fényképről a jö-

vendő felé, viszonylag hosszú, megkúszált és kibomlott hegyű bajusszal, mintha az égaljon venne valamit szemügyre az ember, és ennek a meghökkentő látványától úgyszólván deres szempillával — nem valami sikerült kép, mondják azok, akik még a csattanására is emlékeznek, meg a szemük mélyén is felrémlik olykor a villanása; csupán az óralánca látszik határozottan, hát az biztos, hogy nem arany, ha ennyire metsző a fénye.

Hogy egyre csak tesz-vesz, téblábol naphosszat, ki tudná megmondani, mivel üti agyon az időt, ha meg jön hozzá valaki, kitekint az ajtón, körülnéz, mielőtt becsukná utána.

Meg, hogy ezeknek a társaságában is fel-feltűnik esténként a városi világolásban, és *poste restante* levelet szokott kapni vagy valami más küldeményt, eléggé ismerhetik már ott is, meg unhatják istenigazából, ahogy bemosolyog az ablak résén.

Vagy ugyanarról az emberről beszélnek-e, merül föl váratlanul, hogy talán két élete lenne, az egyik ezt csinál, a másik meg ugyanakkor egészen mást, és, úgy látszik, vannak, akik tudnak erről, és hol az egyiknél kötnek ki, hol meg a másiknál, s hozzák-viszik a híreket, ide olyasformán érkeznak, mint akik néhanap jobb helyeken is meg szoktak fordulni.

Hanem így van ez azoknak az esetében, akiknek éjszakánként az ördög pedergeti saját kezűleg a bajuszát, hogy napközben is egybetartoznak, nem tud köztük különbséget tenni a szem. De hogy mennyire állják ezek a magányosság nézését. Amikor meg senki sem látja őket, visszamennek a gyerekszobájukba... Naplóban számol be erről, és időről időre súlyos, de mindig másmilyen gyűrűt visel az ujján, az biztos, hogy nem pitypangból köti, és az a keskeny nyoma a csapás homokjában...

— Erre parancsoljon — mondja az érkezőnek, és betuszkolja az ajtón.

Jól festhetünk, hogy ezt sem ismeri senki.

Aki éjjeli szolgálatba tart, még arrafelé fordítja a fejét az ajtó nyikorgására, hát, az biztos, hogy reggel is égni látja még a lámpát, amikor visszafelé csapázik, azaz még kora hajnalban. És csak ezután jönnek az álmok, bár időnként mégiscsak sikerülhet megszabadulnia, és ilyenkor szem elől tévesztik.

Elég az hozzá, hogy ezen a helyen szobát váltott magának olyasféle képpel, mintha seholy az égvilágon másutt nem volna.

hely, csak itt. Valamiféle szándék azért mégiscsak vezérli, vagy hát nevezzük, aminek akarjuk.

Nemrégem például valaki Zomborban látta egy fáktól sűrűn beárnyékolt, sötét utcában, ahol papírból evett valamit sebesen, lopva körül-körülpillantva, hogy figyelik-e.

Amit igencsak nehéz elképzelni róla.

Szóval, megint csak az álmok, az éhgyomorra fogyasztott, súlyos sülték után, és egyszeriben ezek kezdik róla megformálni a vélekedést, amennyiben adna rájuk. De csodálatos természete van, úgyszólván a hangját sem hallani, vagyis nem akad ember, aki fel tudná idézni a beszédét, annyira megfontolt, hogy mindent csupán tudomásul vesz, de szóra már nem érdemesít.

Szabó úr, hallani a háta mögött, de ő ügyet sem vet rá, hanem, akár valami hatalmas körgallért, viszi magán az említett egykori ágyúdőrejtől a levegőben feltornyosuló hullám hurkát, amely — mind a fényképen, mind a valóságban — bármely pillanatban vonszolni kezdhetné a fejét a mögöttes sötétség örvényébe, amelyet csak zuhanás közben érezhet az ember, becsukott szemmel, vagy az anyaméhben. Vonhatna-e ez maga után meglepett átalakulást, változást vagy hasonulást — csakhogy mihez? Tehát innen a tanácstalanság, ez a dermedtség, amely huzamos tartama során akár gémberedéssé is fajulhatott. Úgy tűnik, mintha erre tere'ődne a beszélgetés valami kikérdezés vagy számot adás során, amikor is egy távoli és behatárolhatatlan holnapután ostromolnának a szavak.

Magyarán, a fantázia igyekezne rést ütni azon a semmin, ami a jelen után netalán következik, ha időközben egyértelműen megállapítást nem nyer, hogy kár messzire gondolni.

Ami marad, csak az a fénykép, ami talán szembeállítható lenne a jövő tükröződéssel.

Meg hogy a zihálás, amit igényelne a test ahhoz, hogy formát ölthessen, amit az eredeti alak megisméltése kíván, valami hulldogáló özönében, talán széjjelhasadt tollneműk sóhajtástól is irányt váltó havazásában, de a heves belélgzéstől mind a szájra és az orrlíkokra tapadnak, erősen megszűrük a levegőt, amíg a hirtelen kilégzés ismét a térbe nem veti a pihéket, mintha valaki a széthasadt huzatok közül születne, mindenféle segítség nélkül, kizárólag önmagával törődne, a kényelmetlen és megerőltető légzésével, hogy ennek révén szerezze meg és keltse életre testrészeit: ez nem fájdalom, hanem egyszerűen küzdelem, szembefordulás és acsarkodás

valami meg nem jegyzettel, nemzessel vagy hasonlóval, amit egyáltalán nem ösztön irányít, sem kellemes csiklandozás, és nem is valami kitöltésének az igénye hajszol, hanem a tér fölforgatása, amittől leesik lábról a dagadt látóhatár.

Természetesen, magára marad majd egykor ez az örökös nyiszolódás, akárcsak esténként a szemközti kút rosszul záródó csapjának csorgása, ahol tilos ruhát és közlekedési eszközöket mosni, jószágot itatni, talán aranyat is tilos mosni, meg falra mászni, majd ezt már a holdvilág, idebenn meg odakinn egyaránt, némileg enyhítve azon, ami nem történik.

Kinyitott esernyővel távolodik a késői járókelő, de nem verődik a falhoz, nem súrolja a tövises akácok kérgét, sem a bozót tüskéin nem akad fel, száraz lábbal megy.

Az ábrázolás széle itt ugyan mintha behasadna, a holdvilág tincseivel föl vitt halovány mázalmányé, és a szakadás menete is mintha már-már az alakot fenyegetné, hogy hamarosan utoléri útjában, derékon kapja és kettétépi, úgyhogy kénytelen lépteit nyújtva sietni a nyitott ernyővel a szitáló vagy a talán épp órá lecsapni készülő eső felé, amely az egész horizontot megnyitja előtte, legalábbis úgy tűnik a tetők fölötti elszíneződésből, amely fokozatosan a megpattant szürkeöntvény vacogó árnyalatát ölti, miként a fénysugár törhetne szivárványosan kocsonyásra egy pupilla bársonyában, megrettenve a kígyóként falak tövéhez verődő út kacsakaringóitól, esetleg a mennyekben föltornyosuló, egy pillanatig még néma elemek vadságától, a városi zivatar őszi nyargalásától, amely feketével önti le a korcs gömbakácok foghíjas és hevenyészett sorának lombját, s egy nyitva feledett ablakszárny csattanásával szól, mielőtt minden ingani kezdene, és csorgásában kilengene a kút csövéből csordogáló víz fonala.

Egyszeriben nem érezni mást, csak azt, hogy ideje volna visszatérni ahhoz a tébolyhoz, a verőfényhez, amely képtelen kihunyni a lecsukott szemben, gyökeret verni egy valamikori ágyúdőrrés tövében, amelynek égzengető robaja azóta ronggyá tépte a ruhák szövetét, és meglötytyintette valaha a befőttes üvegek tartalmát, melyeknek háborgása, sajnos, azóta immár csillapodott — itt mintha verembe lépne az elhaladó: elülne lépteinek surrogása, mint aki kilépett lábbelijéből, és harisnyás lábbal folytatja az utat, fehér harisnyában, akár a halottak a szemfedő alatt, nem iramodás ez már, hanem sokkalta inkább suhanás, mint aki delet mond este helyett, hogy kilátása legyen legalább arra, miszerint időben érkez-

hetne. Ám megkésve és kapkodva, szélvésztlől tépott esernyővel sehová sem érkezhethet senki, csupán a néptelenségbe, amely kevés szerencsével tisztára moshatja, vagy teljesen elmossa a föld színéről, még a felületekről is az érdesen odavetülő árnyékát, amit legföljebb a gazdátlan esernyő vázára felszíthetne, ahogy ott úszik, keresztül valami bizonytalanon, ehhez idomulva, meg a szélhőkésék erejéhez.

Ami meg nem rongyolódott el túlságosan, azt nyilvánvalóan nem hajtánák ki ide, a ház elé, és bár a befőttek nem mentek teljesen veszendőbe, azok mégis idekerülnek, nem akad vállalkozó, aki enne a nyúlóssá alvadt szirupban megaszalodott fél barackok aransárgájából, sem a bordó levüket vesztett, fűrtökbe tapadt meggy szemekből — hát hová lett innen a rum, mi szippanthatta el a légmentesen zárt térből, még a penész sem gyanítható ezzel, mert nyoma sincs —, azután ott van mind a szilvalekvár is, kiszáradt felszínnel, akár a kocsikenőcs, meg literes flaskákban a színét vesztett paradicsomlé, lezárva porlepte, feszesen homorodó marhabéllel, de ezt sem pukkanasztja ki az ujjával senki, egyértelműen megmarad a múlt idő hermetikus tartománya, kitöltve hiányos és roncsolt rostanyaggal.

Végül is leginkább a kacat tömege dereng föl, a megzöldült rézgombok vak szeme, tanácstalan tekintete a szemléltetőként odavetett fotográfían, melyen egykor kiváltotta az ezüst vonzalmát, sugarat csillantott, akár a hulló meteor parittyaköve a tükör lapján, s hát hogy ez sem talált, maradt az ágyú, amely pusztá dörejével képes beszakítani ugyanazt a tükröt, vagy mitől repülhet széjjel darabokra a tükör felülete egy száraz, csillaghullásos nyáréjen?

Veti fel valaki a kérdést harminc esztendővel korábban, de még mindig a hátán hordja a föld, vagy egy deszkatablával elfedett ablaknyi kirakatban igyekszik fölfelé kapaszkodni az elvirágzott muskátli ágbogai között, amelyet már nem öntöznek, talán évek óta nem, és csupán jelképet alkot már, akár a hideg reggelek elől oda húzódtott jégvirág az ablak üvegén, amíg csak a fagy belül is ki nem kezdi az imént említett tükör foncsorát.

Ebből kellett volna levonni a következtetést, amely régi könyvtárak lapjain meg irattárakban is egyaránt nyilvánvaló: az ujjak nyoma, ami az időnkénti forgatás és a levelek között való matatas eredményeként fönmarad, mint pecsét tenyészik és terjed, eltávolíthatatlanul beleivódik a felületbe, kiterjedést ölt, vagy csupán a lap szélét sötétíti el — onnan indul el az alkonyat a könyv

gerince felé, amelyet egykor jó szerencsével talán sikerül megtörnie, összemorzsolnia még a lapok közé illesztett, hosszú szálú fanszórt is, amelyben a figyelmes szem egyből könyvjelzőre vél. És hogy mi állhat ezen a helyen a nyomtatvány tartalmában, esetleg merő véletlenségből szárnyalt-e ide a képzelet — más kor előtt ez már rejtve marad, a kézzelfoghatóhoz ugyanis már hiányzik az a kéz, a föltételezéshez meg a régi indulat: egyszerűben, úgy tűnik, aligha lehet benne bárki is érdekelt.

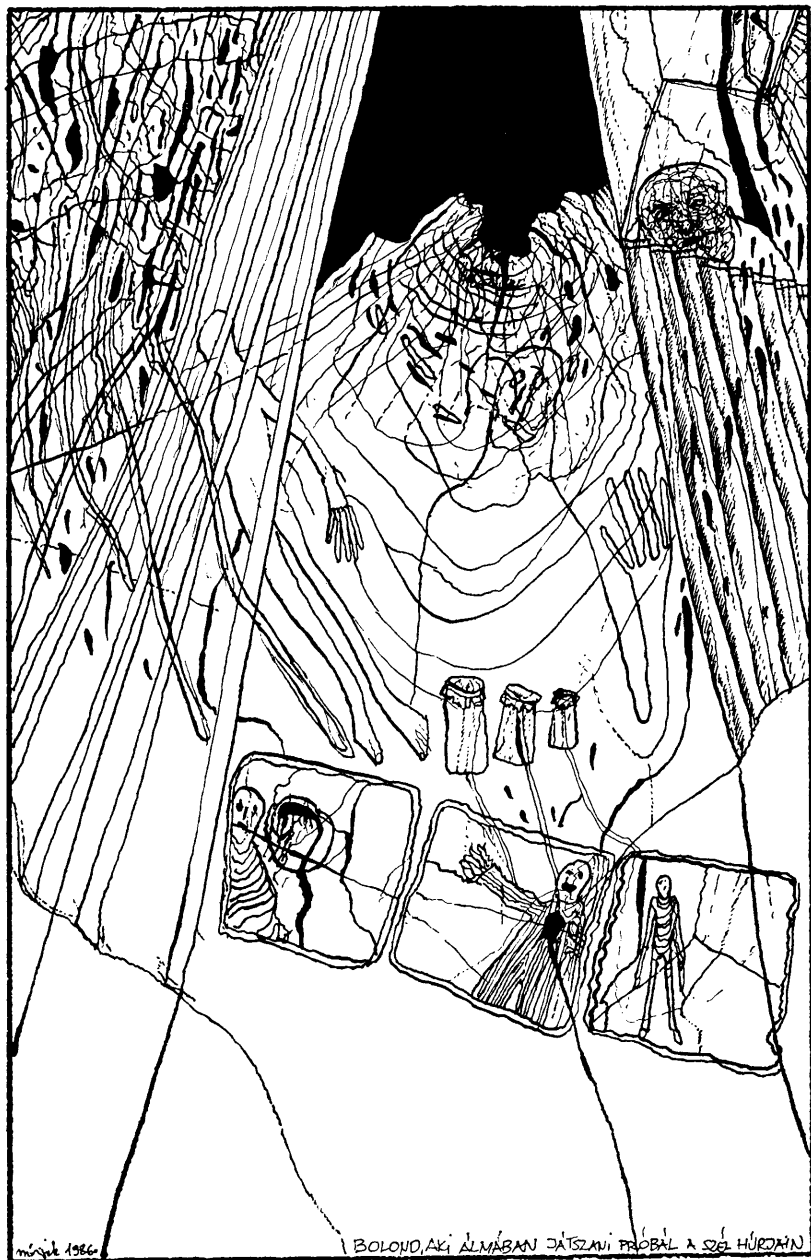
Tehát a ház benépesítése, sem végleges kitakarítása koránt sincs befejezve, és különben is, hogy elkezdték itt mállani a falak, és nem is biztos, hogy a talaj nyirkosságától — ezt akadályozandó szinte agyonfoltozták és -vakolták őket —, ez másmilyen folyamat, kitartó és szinte csökönyösen ugyanarra a helyre visszatérő, a Bernold-féle görredőny mögé, úgyhogy hiába falazták be az ajtónyílást, illetve rakták a csupasz téglákat szemmagasságig a küszöb deszkájára, a ruinálódás, akár a fuvallat, lép át a küszöbön, hasítja szálkásra a fáját, és döngeti keményen a szemben levő közfalat, idomtalanra vetemítve a benne lengő ajtószárnyat, fokozatosan megőrölve üvegtábláit.

És akkor újra a szalmaláng, a szalmacsóva füstje, amely itt ismét ellobbanóban van, mintha csupán ez emlékeztetne valamire, ami nem tűnik egészen vagy kimondottan bizonyosnak. Ez olvasható ki ebből a hátrálásból a valóban végbe nem ment felé.

A lobogása azonban mégis jókora körben bevilágít mindent, szinte újra lángra kap a bútorok fényezésén, mutatva egy negyvenesztendős forma tintapecsétet — egészen egyenruha-színe volt a tintának, a folt akár a zsebe is lehetne valaminek, köpönyegnek vagy hasonlónak. Hanem ebben a derengő motoszkalásban aligha következtethetnénk a lakó nemére, meg hogy miként vagy minek érezheti magát távollétében az, aki nincs itt, helyről helyre vándorol, mivel egyedül ezt látja, illetve találja helyénvalónak.

Később mintha még szó is esne erről, amikor én már nem nyúlok a képhez, egyelőre ennyi volt az egész, amit jónak láttam megjegyezni róla, és ennek is alig tudtam a nyomára jutni. Valami helységeket emlegettek mindezzel kapcsolatban, Futakot meg Csébet vagy Bökényt, meg utóbb, még feljebb, Dernyét, ám ha hagyom magam akkor ebben az ütemben vezetni az orromnál fogva, hamarosan túl lettünk volna a Dunán is, habár azt itt, helyben is megtehettük volna, hogy átkelünk.

Elsőnek csak úgy találomra csöngettem be valahova, a csön-

Miklós 1966

BOLOND, AKI ÁLMÁBAN JÁTSMANI PRÓBÁL A SZEL HÚJEDAIN

göggomb a léckerítés oszlopára volt szerelve, mindent láthattam, ami odabenn történik, de én nem történésre voltam kíváncsi, hanem szót szerettem volna váltani valakivel, mire kijött egy kövér, szemüveges asszony, és felém fordulva kiabálni kezdett:

— A fene egye meg magát! Hát hol van maga, Jácint? Nem hallja, hogy csöngetnek?

Egy öregembert szólított ezen a néven, aki valami tyúkól irányából somfordált elő, vállára vetett, kopott télikabátban, a kezében négyrét hajtott papírlap és sárga ceruza — valaminek a föl-vázo-lásá-vál vagy leírásá-vál foglalatoskodhatott.

— Nézze már meg, hogy ki az! — visongatott tovább a boldogtalan öregre, pedig mindketten láthatták a léckerítésen keresztül, hogy milyen formám van. — Mit akar?

— Elnézést, alighanem megtévedtem — láttam be, és igyekeztem barátságos lenni a kerítés fölött.

— Inkább tartanánk kutyát? — visított rám az asszonyság, a magánlaksértéstől egészen kikelve magából. — Hallja, Jácint, kutyát!

— Az már eben guba, Jácint — gondoltam. — Remélem, megsüketült annak az ágyúnak a dörrenésétől, aminek én még mindig a nyomán futok...

Ám Jácint továbbra is zavartalanul fontolgatta bizonyára annak a rég lehullott lövedéknek a röppályáját, és én egyedül csak ezt szerettem volna vele megvitatni, de hát hogyan is hallgathatna rám úgy, süketen.

— De kit keres maga? — tört fel most a hang a semmiből a közvetlen közelemben.

— Már látom, hogy úgysem ismerné — mondtam mentegető-zésképpen.

— Ismerünk mi mindenkit, az ilyeneket is, mint maga! Csak ne lennék itthon, majd megtanulnánk akkor!

Mielőtt ismét az öreghez fordulhatott volna a kutya dolgában, igyekeztem odább kerülni innen, mielőtt az a képzeletbeli véreb elkaphatná a nadrágom szárát: érdemes rettegni a rossz szándékú idegen gondolatoktól, amíg még nem késő...

Sehogyan sem lesz nekem maradásom ezeken a szittyós partokon — ennyit előbb-utóbb kénytelen voltam belátni. A zombékok zöldje fölpuffad, mintha hullák dagasztanak belülről, és bugyborog, ha futtában rájuk lép az ember. És a vesszőket is igencsak

suhogtatja a szél, kosárnak már túlságosan vastagok lennének, sövényt meg errefelé már aligha fonnak.

Egy seszínű, csutakszakállú ember a tányérján levő hatalmas halfejet átkozza — az árát vagy az ízét, nem tudni —, és közben derekasan kanalazza hóka levét; kilátni a mólóra, ott is megtermett halakat vonszolnak a pallón, kampót akasztva a nagyra tátott szájukba, figyelembe sem veszik, hogy még élnek.

Hogy folyik-e itt sörfőzés, ki tudja, de többen frissen csapolt sört isznak, a habja, akár valami felleg, úszik a fejük körül, amíg csak egészen tapadós nem lesz tőle a hajuk. Szerencsére friss szél fúj, ez majd kisodorja belőlük a borulatot, ahogyan a halevő kivájja a halfejből rámeredő, főtt szem kocsonyáját. Hiba, hogy a kopolyúval nem tud mit kezdeni, kézzel eszik neki, feszegeti, mint a dohányos a dóznija födelét.

Hanem a túlparton Flórenc, legalábbis a csipkézett falai a habok tükrében.

Amúgy meg merőben más, hiszen a bástyák omlani készülnek, ez pusztán egy megállított pillanat, egy jókora, a falból kinyúló fagyökér percenetnyi vastagodása, úgy érezni, ledöntheti az egész látomást, csoda, hogy ezt a nyarat kibírták.

Am meddig tarthat el egy pillanat? A tél előtt talán nem indulnak meg recsegve a pallérok ácsolta állványok, tarolva a domboldal talaját, vonszolva a falak súlyát, és meggyűrve a föld kergét: most, egyelőre, még minden békés, harangszó száll, lehet öt óra, látni a csóka röptén. A hal feje belülről nem olyan kiadós, benne barnás bolyhok karéjai, inkább talán rejtélyesnek volna mondható.

Ebből azonban nem lehet jövődőt mondani. Inkább lehetne az ember tenyeréből. Hacsak a múltra nem volna mód következtetni, de hát honnan vesszük, hogy mindaz olyan nagy idő? Az a nagy idő, amíg a komp egyet fordul.

No, de akinek annyira sietős, az háttal áll a világnak, a söntés homályába néz, és a palackok számlálásával köti le figyelmét. Találgatja, hogy melyikben lehet az a barna színű és keserű, amíg csak el nem találja, hetedikre vagy nyolcadikra. Ha sorban kóstolgatta volna, akkor most pontosan tudná, így meg még a neve is elszáll a fejből.

És árnyat kap már az a tükör-Firenze is, mintha roskadozni kezdenének a boltozatai. És hol hajtja majd álomra a fejét, aki ily védtelen? Netalán templom padjában, hogy híven kövesse nyomon

gondolatmenetét, és máris érzi a pad éles peremszegélyét az oda-koccanó homlokán . . .

Hanem micsoda aggodalmak ezek a megsűrűsödő levegőben, amelyben úgy dermed meg a szüremelő sötétség, akár a szögesdrót egy darabja, távol, a szőlőskertek fölött. Békétlenség, békétlenség, nohát, meg némi izgalom is, hogy netán túl korán szakad le az este. Esőre, hóra azonban semmi kilátás, itt már elkezdtek fűteni, odakinn meg a kutyák marakszanak a halcsonton, vagy talán abba sem hagyták, csupán a harangszó szállt el a túlparton.

Mint aki benne ül a nagy csöndnek a harangjában vagy a kondérjában, és arra vár netán, hogy valamerről megkondítsák.

De csak a komp csöngőjét rázza a révész, hogy kikötnének, gyűjtsák meg a parton a pipáját, lötyyintsenek pernyés vizet az útra ragályok, miegyéb ellen.

És akkor pipát cserél, ami kiégett, odanyújtja, a frissen tömöttet elveszi, és hosszú füstöt bodorít belőle, kihúzza magát, nyurga, szálfegyenes ember, akár a halál. Nincs erő, mely megtörhetné a derekát.

Hogy járt-e erre valaki, keskeny talpú ember, nem túl magas, nem túl testes?

Jönnek és mennek, elég sokan, és inkább látni a fogukat, mint a talpukat.

Hát igen, a foga, nem kiálló, de elég hosszú, fehér, szinte fiatalos, harapóra áll, elharapná vele a láncot is, nem lehetne megkötnözni, hacsak kompkötéllal nem, ha annyira hajlékony lenne, de az dagad már, beleveszi magát a nyirok.

Éjszaka ugyan előfordul, hogy némely utas megrendül a víz látványától, és beveti magát, csak a loccsanást hallani. Az ilyenek elmennek víziránt, soha többé nem látni őket, még ha kiúsztak, akkor sem. Restellenék, hogy gondot okoztak, habár nem nagy gond ez, csak fölírja az ember.

A vízből jön ki az éjszaka, hullámot sodor magával, mászik ki a partra, a fáradt, gémberedett keze teli hideggel, nos, csak erre vártunk, hogy a háta mögé kerüljünk.

Odaát meg, akár az izzó vagy kifényesített rézlap, az égalj, teli finom mívű karcolásokkal és vésetekkel, átlója a falak vonulását követi, lángolnak a csipkézett, ősi bástyák, egykor királyi székhely vagy valami hasonló, tartomány kisebb hatalmú helytartójáé, mintha még akkorról maradt volna fenn a csalóka csillogása, csupán a jegenyék nőttek elébe, a gesztenyefák meg, ily messziről is

jó ölnyit fölébe. De most már a rozsdá gyürkéli ott is a leveleket, a gesztenyék mind elhullottak, valahol már a terebélyes jövendő lapit bennük, és talán csak arra várnak, hogy karját széttárva, felszabadultan röppenjen a magasba az oromra állított feszület együgyű Kőkrisztusa, és hosszú évek után lakatlan maradjon éjszakára a kereszt.

Erre azonban nincs mód, mert biztosítékként a lábfejébe vert szögek helye fölött, ide hurkolták a kompkötelet, és meg kell várni az időt, amikor majd minden kötél szakad. Vagy ha netán megindulnak egymás ellen a partok, agyagszürkén túrva fel a víz mélységeit, óshüllők csontvázát kergetve maguk előtt.

Erre az elképzelésre ég vagy alszik ki a pipa a révész szájában, hogy egy napon a hegy, amely még csak nem is mordul, mint ha csak lóra pattanna, vágat majd a síkok ellen, a domboldal gyepét feszítve neki a szélnek, fűzőld lobogóval!

De hát akkor hová távozik a folyó, mert hogy víz, és elfolyik előbb-utóbb, az igaz, ám merre veszi akkor a folyásával az irányt, ha megváltozik a világ hite? Ha az égnek venné, az volna az igazságos, a kék a kéknek, és azt a révet már meg nem dönthetnék, amelynek kompja a Hold iránt meg a Nap felől járna. A többi már csak mendemonda, hogy csillagok, meg egyéb; az mind igen csak messze lehet, ami nem vet árnyékot.

Az én árnyékom meg a szálkás, repedezett és patkók hasogatta pallón, ideterül, férfi létemre női árnyék, hát ez hál majd velem, sőt még előbb, ha a komp a partnak vetődik, félelmében a nyakamba veti magát.

Elcipellek én, gondolom, hosszú lépcsőn vezet fölfelé az út, viszlek a több mint háromszáz fokán, és közben a bíbor futószőnyegre gondolok, de hol akadna világon oly hosszú futószőnyeg, ha csak nem a boroshordók fenekét vernék ki, s azt öntenék végig a talpam alá. Majd akkor elválna, hogy keskeny-e vagy széles, ha megiramodnék a lépcsők fölázott sarában! Ám hiányzik még az a mozdulat, a nyakkendőnek az akaratos meglazítása, vagy nyakra valónak, akárminek, mint aki kincset sejt a zsebében, habár a hebe-hurgyaságtól még nem volt ideje ellenőrizni, csak a lába viszi, de hová viszi, magasságos ég... Az estvilágnál elbúcsúzva Kharóntól...

Ekkorra, vagy a közelségtől, mintha csillapodna a túlpartról még megrögzöttnek tűnő lángolása a magasságnak, alábszáll egyszeriben minden, és kisebbedik, az erőd falának csipkézése is pengevé-

kony lesz, éppen csak nyesi a levegőt: dísznek rakták, megtéveszteni a tekintetet... ahogy a villámhárító huzalján fut fölfelé, mintha az ember máris a fején érezné a toronysisakot, ónos réz érintené a tarkóját, melyet feltöltött a sötétől taszított villamoság.

A múlt perspektívája, ugyebár, igencsak megnagyít ezt-azt, de a jelené nyomban letörli a túlzásokat.

Ám nem volna-e mégis nagyfokú elbizakodottság egyből erre a megállapításra jutni? A tények meg a körülmények ismeretének híján, teszem azt... Hogy a régmúltat illetően ezt-azt már nélkülözni kényszerülünk, századok szorgos keze nyomán, hogy a hangsúly nem mindig kifejezetten a felvirágoztatáson volt.

Hanem, aki ekként vonszol árnyékot, helyesebb, sőt tanácsosabb, ha csupán a maga viszontagságaival gyötri a lelkét, el az egykori vámház mellett, ahol sohasem fizetett vámot, és legfeljebb a címer pajzsának helyét csodálhatja meg: ott valamikor a cserkoszorú fuldoklott a ragadós, zöld festékben.

Föltételezhető, hogy ezen a helyen is hiábavaló lesz minden búvárkodás, a falakon golyó lyuggatta, papi büsztök domborművei, félig eltakarva a hirtelen nagyra nőtt hársak meg madárcceresznyék lombjától, melyeknek gyökerei bizonyára huzatos pincék mennyezetéről csüngenek, mint befelé növvő hajzat, rossz helyen serkedő szakáll, és egyáltalán, miféle hely volna ez?

A padozat homokját mintha tegnap hintették volna megrozsdásodott vérrrel. Csakhogy hol a tőr vagy a dárdahegy, amely a sebet ütötte? Határozottan hallani, hogy kövezeten pendül meg, és hangja leginkább a megbánásra emlékeztet. Hogy megbánta volna az, aki ide átjött — reménységet hurcolva, mi mást?

Tehát ismét a reménység előtt állunk, figyelve, ahogy valaki, magas helyen, egy képzeletbeli szemüveget tol fel a homlokára, hogy ettől sem zavartatva, jobban lásson, alaposabban szemügyre vehessen valamit, egy papírlapot, amit az imént kaphatott kézhez, de volt valami sejtelme az érkezéséről.

És erre is olyan szemmel meredve végül, akár a fejébe szúrt két rozsdás rajzszög.

Hát nem az az ember, az igaz, kérném szépen, hogy a tekintete, ha ráveti valakire, olyan legyen, mint a lidércnyomás. Ilyesmivel, gondolom, kár is lenne próbálkoznia.

Emez a másik meg, aki előtte áll, türelmetlenül váltogatja a lábát, aprókat topog, mintha csak a havon állna, nos, kár ennyire

próbára tennie az embert. Hát modort, azt tanulhatna még, de hol tanulhatnának modort az effélék? Az, természetesen, vele született, örökletes tulajdonsága kellene hogy legyen, ám, fájdalom, erről egyáltalán nem beszélhetünk érdemben. Hajh, a földi pályákat a Gondviselés irányítja és egyengeti, vagy gördít elébük, kedve szerint, leküzdhetetlen akadályokat.

A Gondviselésben viszont csak addig kételkedhet bármely halandó, amíg nagy szorultságában arra nem kényszerül, hogy higgyen benne, bármennyire is szomorú ez!

Továbbá az is igen szomorú, hogy aki az imént szinte rohanva érkezett, a lépcsőjárástól sebesen kapkodva a levegőt, de azért épp elég feszesen a göggtől, most egyszeriben majd kénytelen lesz kevessebbel beérni, alig többel annál, mint amennyi egy futó bánat lehet, egy halfark ütötte hullám a víz mozdulatlan tükrén, hogy már nem is érdemes fölvetni a kérdést: vajon mekkora lehetett az a hal — mérlegelni az elfutottat.

A csúcsos, török filagóriánál egy kislány kíváncsian mered rám, és anyanyelvemen köszönt.

Későre jár, te gyermek, mondom, merre az otthonod?

Mutatja hosszan, kinyújtott kézzel, két ujjal, ahol kétfelé ágazik az utca, tart fölfelé a hegynek. Hát, most vagy itt, vagy ott, és közben figyelni kezdek a malom zakatolására.

„Evilági malmokban megtöretnek csontjaid...” — áll egy keskeny papírszeleten, ideges kézzel odafirkantva.

Az alig derengő ablakok mögött a kora estben, ott futkosnak a sebes molnárok, karjukkal csapva szét a zuhogó liszt felhőit, mintha föl-alá úszkálnának az emeletek közt, nélkülözve testük súlyát, valami terhelést keresve, hogy elmerüljenek.

Egyszeriben hátat fordítani ennek a látképnek, hogy árnyékom, az alig kirajzolódó árnyékom az ellenkező oldalamba essen. Egyszer már jártam itt, motoros komp hozott, a levegőt seregélyek árasztották el, felhők a szőlők irányából le-lecsaptak a vízre, a dombok felől puskaövések hallatszottak, ezekkel riogatták őket, valahol mozsárágyút sütöttek el, bizonyára nem messze, mert hangjától megvadultak a parton kipányvázott tehének, fölágaskodtak a kötél végén, majd a hátukra zuhantak, és rémületükben a földhöz verték magukat, miközben a szőrös, tehetetlen fülek mintha külön életet élt volna, behasadt, és sötét vér serkedt ki belőle.

A fölindulástól egyszeriben felkiáltottam, ám akkora mozgalom uralta a levegőt meg egyáltalán a környéket, hogy aligha figyelhe-

tett rám bárki is, mindenki a szemét igyekezett eltakarni, az arcát megvédeni, a komp pedig pöfögött e felé a part felé, a kormányos a vezérlőfülkében biztonságban volt.

Hanem hol lelhetnék én legalább oly nagy biztonságot, amelyet elképzelni is hiábavaló? Ahol az ember annyira kimagasodna, hogy láthatóvá lesz a hullámok vetüléke, nap mint nap más-más irányból, ahogy a széljárás eltér vagy kileng tengelyéből. Ezt nem ott gondolták ki, a távoli, homokkal bevert ablakok mögött, ahol a homokszemek egyöntetű surrogása, mindenféle felületen való kaparászása elúzi a fából a szút, ha feltámad a szél. Vajon ki lakhatja ezentúl helyem?

Vagyis hát melyik helyet most, az istenért?

Mert itt csak az egykori csűrök és pajták az egykori falak mentében. Elképzelhető, hogy miként égett porrá az egész, hogyan szállt el a füstbe, és sorvadt bele a parázsba, még a templom homlokzatán is kiült a zsarát — nem, akkortájt még nem volt meg az orgona, nem is fújthatott hát a hőségtől a szélládája, iparkodva kiadni valamiféle hangot a töméntelenül sok franciskánusnak, azzal a fehér kötéllel a derekukon, ahogy megvillan a tűzfényben a csupasz lábikrájuk, előtűnik a visszerük, akár az öregasszonyoknak.

Hogy most a másnapot számoljuk, amikor bedőlt a palánk, de ez nem is volt csoda, még hogy csoda, ezt már külön helyeken eltervelték, miként azt is, hogy véletlenségből felrobbanjon a lőportorony, amelynek ma már a helyét sem látni.

Hát, ilyen izgatott hangulatban, mintha még most is sodorná a szikrákat a szél, befelé, a szűk utcák járataiba, huzatosnak ugyanis huzatos itt minden, aki idegen, könnyen kilehelheti a páráját. Bold, aki álmában játszani próbál a szél húrjain.

(Folytatjuk)

FÜLÖP GÁBOR VERSEI

AZ EMBER, AKI A VERSEKET ÍRJA

Az ember, aki a verseket írja,
tisztviselő.

Naponta bejár munkahelyére,
ügyfeleket fogad,
pecsétet nyom az iratokra.

Családja van, felesége,
két gyermeke.

Munkahelyén igen szigorú.

Otthon gyermekei a hasán ugrálnak.

Emberünk kitartó.

Igazi művész.

Amidőn ügyfelei is,
családja is alusznak már,
sanyarú mosollyal ajkán
(a meg nem értett művészek
sanyarú mosolya ez!)

visszavonul zugába.

Úgy tűnik, mintha gondolkodna.

Mintha időnként
eszébe jutna valami.

Sosem tudnánk,
mi lappang benne,
mire gondol ilyenkor —
éjszakánként.

De ő az az ember,
aki a verseket írja.

Minden este megír néhányat,
verset vagy valami hasonlót,
utáná,

mint aki dolgát jól végezte,
 nyugodt lelkiismerettel
 alussza álmát.
 Másnap korán kel,
 fogat mos,
 bemegy munkahelyére, és
 egy üvegablak mögött
 nyomogatja naphosszat ismét
 a pecsétet.
 De mosolyog közben
 (persze magában csupán),
 látva a tolóablak előtti sort,
 a zilált arcokat.
 Estére verset ír megint.

EPIGON

Ma láttam, amint ír.
 Fekete Parkerral,
 egyhén illuminált állapotban,
 egy biztró sankjának támaszkodva.
 Láttam, láthattam ŐT
 végre,
 alkotás közben.
 Fantasztikus volt.
 Amint a homlokát fogja.
 Amint jelentőségteljesen
 körbepillant,
 majd elmélázva szájához emeli
 a poharat.
 Amint rákacsint a pincérnőre.
 Amint rendel még egy kört —
 önmagának.
 Utánozhatatlan.
 Kisomfordáltam és rögtön
 vettem egy fekete Parkert.
 Nagy papírcsomaggal a hónom alatt
 visszamentem,
 de Ő már nem volt ott.

Odasomfordáltam, ahol Ő állt
még nemrégén.
Letettem magam elé az üres
papírlapokat,
sunyin körbepillantva
elővettem a vadonatúj
fekete Parkert.
Rendeltem egy triplát —
abból, amit Ő ivott.
Ő, akinek nevét sem merem
kiejteni.
Amint azt nem sokkal azelőtt
Tőle láttam,
tenyerembe tettem homlokom
én is.
Lehunyt szemmel arra próbáltam
gondolni, amire Ő is
gondolhatott, és
a tiszta papír fölött
markoltam a vadonatúj
fekete Parkert.
Ám ezen a Szent Helyen,
az Ő Szent Pózában sem
jutott eszembe semmi.
Kinyitottam szemem,
s még láthattam, amint
az ügyeletes takarítónő
legutóbbi MŰVÉT
törölte fel
a PADLÓRÓL.

BATA JÁNOS VERSEI

ÉJSZAKA

kétélű kés
kézfejet fölszegző
recsegése agyamban

DÉLUTÁN AUGUSZTUSBAN

V. I.-nak

Várok.
Szobámban keringek,
szakállamba túrok, homlokom
ráncolva gondolok a tájra.
(A toronyóra könnyörtelen:
 négyet
 hármát egyet
 kettőt
majd sokat üt, aztán
kezdi újra, mindent előlről.)
Én még mindig csak várok,
„szobám biztonságos, meleg félhomályában”,
miközben az idő és a remény
egyre (ide fölösleges kiírni,
mi is történik, mindenki számára
egyértelmű, félre-nem-érthető);
szemüvegem alá nyúlva
megfáradt szememtől arcomat
végigsimítom, s szomorkás

(lemondó, megtört, megbocsátó,
fájdalmas (?) — kétségbeesett)
mosoly fogan.

SZERELMES VERS

*melyben a költő azt szeretné,
ha végre egyszer őt is szeretnék*

B. A.-nak

félpuha és félkemény
(se nem puha se nem kemény)
ceruzával megírni
a verset
hogy öncélúvá ne válják —
és mégis: nézd
ez sem több mint
könyörgés
mert nehéz
nehéz a kéz és
nehéz az ész
nehéz a tél és
 nehéz ahogy
élsz
hogy miért?
mert félsz
mert félsz
mert félsz

szerelmes vers?
inkább nyöszörgés
talán könyörgés
szerelemkereső tévelygés

HÁLÓ

(Részlet)

MIROSLAV ANTIĆ

NYOMOK

Érdemes-e azoknak a dolgoknak a magyarázásába bocsátkozni,
amelyeknek a kiterjedését képtelenek vagyunk betekinteni?

Milliárd évekre van szükség, hogy visszatérjünk
a türelem mélységeibe.
Mert időtlen korú az a sajátos csoda,
melyet úgy hívunk: mi ketten.

Az ős múlt homályában,
akárcsak most is,
így,
engedd lassan a fejem egy régi vállra,
és figyeld csak jól az ég kék kis tócsáit.

Ha te nem születnél volna, valaki mást szerettek
volna ezen a helyen.
Ha én nem születtem volna, valaki más lenne itt helyettem,
hogy téged szeressen.
Mások vennék át az üzenetet, és mások folytatnák
azt, amit végtelennek hívnak.

Hidd el, első szerelmem, nem lehet szeretni
először ebben az örökkévalóságban.

I

- Egy időben azt hittem, hogy roppant hatalmam van az est vizei fölött. Akaratlanul jöttem rá. Semmit sem csinállok erőnek erejével. Semmit sem csinállok készakarva. Se bemagolva a dolgokat. Jóslataim sincsenek. Mert a jövőt nem csak úgy megsejtem. Előre átélem. Egy reggel valóságatlenné vált a víz a tóban; puha volt, akár a zselé, s fölébe hajolva, képmásom helyett valami csodálatosat láttam: egy kislánynak az arcát.
- Előbb zavart voltam, majd nyugtalan, tétova és riadt, amikor ez a kép makacsul meg-megjelent a víznek a tükrén. Otthagytam a tavat, és a hegyekbe mentem. Semmi sem változott.
- Végül megértettem, hogy nincs értelme menekülni. Nem ő kísér engem, hanem én megyek utána. Réti vízbe, kútba vagy patakba néztem-e, már ott várt.
- Napokig vesződtem azzal, hogy körmömmel kaparom le a hullámok felületéről. És nem sikerült. Ekkor csellel próbálkoztam: megérintem az ajkaimmal és felhörpintem. S majdnem megfuladtam.
- Beleugrottam. S lebuhtam benne, hasztalanul. Hálót fontam fűből és varsát fűzfavesszőből. És horgot dobtam be. Kővel dobáltam meg, s a kő visszacsapódott arcomba.
- S akárhogy is próbáltam kiemelni őt, a tenyeremen mindig csak összegyűrődött mosolya maradt ott, nedves celofánként, s átfolyt az ujjaim közt. S a képmás továbbra is ott volt, kivehetően, érintetlenül.
- Akkor sem, s itt van, ma, a sebezhető lélek nemes magányában sem vagyok képes higgadtan, megfontoltan nézni a történésekre, melyekre azt szokás mondani: majd elmúlik, nem is tér vissza. Engem mindez bántott.
- Képtelen voltam ésszel fölélni, mikor kezdődik az ember, mi által létezik, mikorvész nyoma, és mi feledtet el. Már akkor túlságosan megvert a törékeny szépségű emlékezés. Az emlékezés nem éber őrizése valamiféle egyensúlynak. Az emlékezés, az nem a szabadság. Az emlékezés, az az ítélet. Az emlékezés száműzetés.

METSZET

A moccanás magamtól magamig nem a növekvés képessége,
noha az évgyűrűim, akár a fái, kivehetők,
itt valahol, a szemem körül, itt valahol, a szám körül,
ahonnan mosolyt olvas le a fatörzs.

A moccanás magamtól magamig nem a beérés képessége,
noha félek, hogy véglegesen beérik lombkoronám.
Látod, hogyan játszom. Gyönyörűen érték ehhez.
Látod, miáttal szólok hozzád.

A moccanás magamtól magamig se nem bejárat belém,
se nem kijárat belőlem, hanem képmásom képe.
Itt valahol, a bőr alatt, itt valahol, a gerincnél,
ahol a porcogó csontosodik, itt újul meg a már ismert.

Fölnyitom körmeim födelét. Ujjaim éneke ez. Neked.
A moccanás magamtól magamig nem a hervadás tudománya,
csak értelme annak, amint az örök ornamentumok bevésződnek
verejtékkel sugárzó szépséges ábrázatomba.

II

- El se szenderülve a rákövetkező öt-hat éjjelen, azon gondolkoztam,
mi baj van az én magányommal. Valójában a tudásról meg a
hívésről gondolkoztam. Abban az egyben bizonyos voltam: nem
hinni semmiben, az is csak egyfajta buta és lappangó hívés.
Fogtam magam, s elindultam a nagy folyó kanyonjában annak
forrásáig. Az arc oda vezetett.
- Láttam a fákról, hogy lassan bejutok május első napjaiba. Nem tu-
dom, kibírtam volna-e egyáltalán a csúcsig, ha a zivatarok meg
az eláradó vizek nem fordítanak északra. A lapos hegyhá-
rakat meghaladva, egy nap hajnalán megpillantottam ott lent
a forrást. Ünnepeyes volt, rezzenéstelen, alkárcsak egy min-
dent látó, sötét, óriási szem.
- Ahogy ereszkedtem le az ösvényen s ugráltam át az évszázados fe-
nyőfák villámsújtotta törzseit, arra gondoltam, hogy amíg
ödöngök a világban, egyre ritkábban találok el magamhoz, s

miközben megismerem a földet, magamat egyre kevésbé ismerem.

Tulajdonképpen itt, ahol a víz ered, meg akartam róla bizonyosodni, hogy csakugyan magából a földnek a homlokából merül föl az a lányarc.

Nem az örvényből merült föl a kép: ő maga várt, elevenen és igen valóságosan.

FÉNYTORÉSEK

Mondogatom a neved
mintha vergődve képet váltanék át
szavakká az emlékezetnek.
Fölsejlő szemed
két fehér szárnyú madár
a hártányi hegyi levegőben, melyen átleng az idő.

A holdnak most éppolyan
lágý a fénye a vizeken,
mint amilyen lágýan tetoválom alakod fogaimmal.
Kissé reszkető kézzel,
a délnyugati széllel
mindehhez hozzáadok két-három zöld árnyalatot.

Így ismerem rá lélegzésedre.
A tökéletesség egyensúlyában.
A rejtelmes növények a halhatatlanságot lélegezik általad.
Bordáid, ahogy érintem őket,
a fény arany reteszei,
ajkammal siklok le rajtuk az aranyló ernyedettségbé.

A delelő csillagokkal,
szikrázó érdes körömmel
írom be magamba fénylő alakod.
Kissé reszkető kézzel,
a délkeleti széllel
mindehhez hozzáadok két-három könnyrögöcskét.

Bőröd azt a tájat idézi,
 mely újra földereng
 az egyszer már bekóborolt távoli múltból,
 vagy mások továbblétezése ez bennem
 valami újabb folytatásig
 így, ilyenképpen, itten.

A lenyugvó napban
 még mindig ott mindaz a vér,
 mely szembogaram öntözi, hogy látásodtól megvakulok.
 kissé reszkető kézzel,
 az északkeleti széllel
 mindehhez hozzáadok még két-három égett sebet.

Ha valaha is nyomunk veszük,
 annak nem az öregség lesz az oka.
 Ha valaha is nyomunk veszük, annak nem betegség lesz a oka.
 Ha valaha is nyomunk veszük,
 a vágyak miatt veszük nyomunk,
 hogy a te rugalmas hajladozásod a kezdetre visszavezessen.

Mert a legsűrűbb homályban is
 miattad van ott az áttetszőség,
 mellyel ismét beleláthatunk a századokba.
 Kissé reszkető kézzel,
 az északnyugati széllel
 hozzáadom a szépet a szenvedélyhez,
 s lobogó tüzedben megfagyok.

III

Leereszkedtem a forrásig. A lány összerezcent, mintha kísértetet látna. „Végre megszületett”, mondta, s arcomra mutatott a vízben. „Már napok óta itt találom magát.”

Én is zavartan álltam ott. Látott engem, s én is őt. Tehát együtt, ugyanazon a helyen születtünk ennek a hegynek az agyából. A föld együtt hord bennünket tudatában.

Nem voltam beképzelt, mint afféle tizenöt éves gyerkőcök, s becsülettel bevallottam, hogy mindez nehezen felfogható számomra. Ő félszegen elmosolyodott: „Össekevertük az álmokat. Majd

most cserélünk. Én visszaadom magát magának, s maga adjon vissza magamnak engem.”

Néztem azt a forrást, amely örökkönösen megfiatalodik, mert mentes az időtől, szelíd és kitörülhetetlen. S nem tudtam, mitévő legyek. Ez a víz úgy viselkedett, mintha értelme lett volna. S mintha élőlény volna.

Odültem a lányhoz, és kezembe fogtam a kezét. Sokáig hallgatunk így, mert avatatlanságunkban sejtettük, hogy ez mégsem valamiféle véletlen találkozás, s bárhova is indultunk volna, épp itt kellett volna találkoznunk.

Délután azt mondtam neki: „Nem látok semmi jobb megoldást, mindezt akkor érvük föl, ha lemerülünk s a vízben ki-ki magára ölti magát.”

Elhúzta a kezét: „Borzasztóan kifárasztott. Egyszerre érzem magam ijedtnek is, nagynak is. Nem férek már az eddigi csuklóimba. Úgy látszik, ez különb valami a szobrászatnál is. Mit tud maga a szerelemről?”

Olyan hangon beszélt, amitől a sziklák meg az ércek fuvallattá olvadhattak volna. Elhúzódtam tőle.

A lihegő levelekkel, szomjúságtól tiltakodtan aláereszkedő erdők nyájaira néztem. Nem tudom, a szégyentől remegtem-e vagy valami sejtelemtől. Csakugyan, mit tudtam én tizenöt évesként a szerelemről!

TÉRSÉGEK

Vannak dolgok, melyeket lehetetlen
betekinteni így, itt, most, ma.
Száz meg száz évszázadig kellene itt lennünk,
hogy minden egyes érintésünk méreteit átölelhessük.

Taposunk a virágon,
és sos' nézünk a szemébe.
Tápossuk jártunkban a világot,
s emiatt semmi fájdalmat nem érzünk.

Túlságosan is itt vagyunk,
 semhogy meghatározhassuk, hol vagyunk.
 Túlságosan is belül vagyunk,
 semhogy érinthetnének a közelséget.

Marad mégis a vigasz, hogy a jövődő holnap
 éppígy, éppilyen nyugtalan lesz,
 észbontóan nyugtalanná teszi kettőnk nyugtalansága,
 s megismétel bennünket, megismétel a végtelenségig.

VI

- Azt a napot s azt az éjszakát úgy töltöttük, magunktól ittasultan. Kagylót, vad gyümölcsöt ettünk, s a lélegzésünk táplált bennünket. Nem történt már meg, hogy összekeverjük a képmásokat: ott láttuk őket együtt, összesimulva a vízen.
- Másnap reggel, ahogy mentem le megmosakodni, észrevettem, hogy arcunkon barázdák vannak ott lent. Fölbresztettem a lányt. Gondba esett. „Olyanok”, mondta, „mintha elvirágzának. Mintha az aranyozás héja, bevonata hullana róluk.”
- A harmadik reggelen tíz évvel öregebbek voltak. „Mi ez?”, mondta a lány. „Öszülök.” „Majd eztán”, mondtam, „majd eztán a szememben nézed magad. Abban semmi sem öregszik.”
- A negyedik reggelen onnan letről két öreg ember nézett ránk, a mi arcvonásainkival s a mi gyermeki mosolyunkkal. A kislány sírva fakadt. Magammal vezettem az ösvényen, egy órányit gyalogoltunk a csúcs irányában. Itt töltöttük az éjszakát, mert a forrás fölött a csönd meg a halál lengett.
- Vigasztalni próbáltam, s magamat is vigasztaltam. „Hát nem gyönyörű,” mondtam, „hogy az ott lent tőlünk függetlenül történik? A gyűlölködések és betegségek. A veszekedések. A gondok. A féltékenységek. Mindössze négy nap alatt olyasmit élünk át, amihez másoknak egy emberöltőt kell elnyúniuk.”
- S alighanem ezt is mondtam: „Születésünktől halálunkig tengernyi időt élünk, s alki beavatatlan, az percekkal méri ezt. A pillanatból mi fényéveket csináltunk. Elhaladtunk a mulandó mellett, elővigyázatos távközben, semmin sem ámulva, s meg sem érintett bennünket a félés, az unalom, a bánat meg a fonnyadás.”

A lány hajtincsként simított el a homlokáról egy láthatatlan kis gondolatot, s azt mondta: „Menjünk le oda.” Lementünk az ötödik reggelen, s a forrás fölé hajoltunk. „Belemerültünk az égbe”, suttogta a lány. „Nyilván meghaltunk.”

Nevetni akartam, de nem sikerült. Gyűrötten beszéltem, s a gondolataim is gyűröttek voltak: „Dehogyan, azok haltak meg ott. Mi továbbra is létezőnk.”

Hangja fátyolos volt: „Elhatároztam, hogy abbahagyom a nevetést meg a sírást. Azt hiszem, egyszerre csak felnőttem, mint a föld. Maga továbbra is gyerek, s épp ez a baj.”

VII

Kézen fogva, egy ideig a sodrás hosszán haladtunk a völgyszorosban. Aztán elváltunk. Úgy haladtunk, mint két part. Ő a jobb. Én a bal. Tükröződésünk helyén nem volt más, csak az égbolt. Hirtelen elválásunk sem tükröződött, az, ahogy szétoldódtunk a kanyar után, ahol a patak széthabzott. Ki tudja, hova lett ő. Ki tudja, hova lettem én. Alighanem iparkodtam is. Vagy ő iparkodott. Egyre gyorsuló lépteket hallottam, ahogy távolodnak. Megfordultam mégis, ahogy feljutottam a hegyhátra. Láttam őt, ahogy szalad és nyomavész a fenyők közt. Ha meg is próbáltam volna nevetni vagy sírni, akkor úgyszemint sikerült volna. Mert fájtak az ajkaim: kicserepesedtek a széltől, kivérzettek a fogaimtól.

FEHÉR Ferenc fordítása

MIROSLAV ANTIĆ — EGY FIÚ A VALÓSÁGBÓL

DRAŠKO REĐEP

Miroslav Antić csakugyan *kézen járva* és ily módon megketőzve s jelentékenyen megváltoztatva a *dolgok magyarázataiban* általunk teljesen ferdére beállított és szemtől szemben elhanyagolt járókelői világképünket, legújabb lírai adásában, a vers és a próza közismert váltakozásai révén, amelyeket már a *Hangverseny 1001 dobra* (1961) is jelzett, igyekezett kitartani a tulajdon *türelmének mélységében*. Teljesen megszállva a szerelem jelenségéről, amely számára azonos a költészettel, mégpedig az első és a későbbi szerelemétől, egy *sajátos csodát: a másneműek együttlétét* vizsgálja. A végtelenség és az éjszaka, a csillagok és *az ősi múlt sötétsége, a víziükör* és a költő *nemes egyedülléte* kategóriáiban most minden bevégzett és végleges. Az éjszaka tapasztalata, az ismeretlen tapasztalata a költő számára ebben a pillanatban az igazság meghódíthatatlan, meg nem ismert (mindenható) hatalmával rendelkezik. *Végül megértettem, hogy nincs értelme menekülni*. Ezért valamennyi törekvése az egyedülálló és olykor egyetlen útvonalra irányul: *a moccanás magamtól magamig*. A kutató szellemet, amely oly döntően határozta meg e szerző néhány legújabb verseskönyvét, most teljesen magába foglalja az a bizonyos aggály, hogy ne vessük meg lábunkat a végleges állapot, a halál, a semmi statikusságában. *Noha félek, hogy véglegesen beérik lombkoronám*, szól a költő, igyekszem ebben a mozgásban, tulajdon benyomásaim ez új megismerésében ismét áttekinteni a lényegyek számtalanját, valamennyi bizonytalant, mintha valaha talán magára a világ tetejére helyezték volna őket. „Képtelen voltam ésszel fölérni, mikor kezdődik az ember, mi által létezik, mikor vész nyoma, és mi feledtetni el. Már akkor túságosan megvert a törekeny szépségű emlékezés. Az emlékezés nem éber őrizése valamiféle egyensúlynak. Az emlékezés, az nem a szabadság. Az emlékezés, az az ítélet. Az emlékezés száműzetés.” Ekként a jövődjéles szava ezeknek a lapoknak, amelyek akár a háló fogják be képzelőerőnket, önálló jelentésünket. *Mert a jövőt nem csak úgy megsejtem. Előre átélem*.

Miroslav Antić költészetének egy egész korszakát különben is a hitetlenkedés jellemzi a látóhatárának valamennyi jelével szemben, kivéve a fényt, kivéve a világot. Emellett éppen ő írta le,

niszerint „nem hinni semmiben, az is csak egyfajta buta és lappangó hívés”. De ez a mindenségre, különösen a saját életrajzára vetett gyanakvó, sőt, ismételjük: ferde pillantás egész paradigmáinak emlékével íródott. Szakadatlanul az elsötétült és félig elfeledett múlt határán, amelyre nem vet különösebben ügyet, de amely elősorban mint a leendő elemeivel való új kombinációk lehetősége érdekli, és a jövő idővel való érintkezésben ez a költő sem a tulajdon vonzalmát a bolyongás iránt, a nomádság e számára annyira inspiráló fenoménját, amely oly romantikus hangsúlyt kap róla, és annyira retorikus néha, sem a rólunk szerzett eddigi ismereteit nem tekinti kivételes örökségnek. Irányzék a túlvilágba, amelyet, már közöttünk kialakul, ez az egyetlen fogadalom, amely kedves a számára és amely kötelezi. Antic számára, akár csak annyira alkalommal, most is fontos, hogy valamely szituáció vajon *elven és nagyon valós-e*, vagy mindez csupán a mi felületes, szószakozott, ékesszóló kereteink között nyilvánul meg. Tulajdonképpen már most lényeges jelezniünk, hogy a *valós* és a *valóság* szavak a gyermekkor és a képzelet e nagy költője számára mennyire olyan attributumok, amelyek a kiindulópontot jelentik, helyzetek, amelyekből, akár a panoptikumban, akár az ingeniózusan megvalósult előrelátásban, egyszerre az egész végzetünk is megmutatkozik. *A legsűrűbb homály*, szabály szerint, az ő sorsát ostromolja, méghozzá minden irányból. Csak a kedves északkeleti szél, amely különben annyi korábbi könyvében is jelen van, változtat meg mindent, tehet másmilyenné egy pannon városi alkonyatot, vagy a vonatokat, amelyek e költő emlékezetében a világba leadott jelzések hordozói, végül az első szerelmet. A növények miológiája, a csillagrajok, a láthatatlan világtűri rendszerek, mindez annyira kitárt és állandó, hozzájuk igazodunk az életen át való nagy utazásunkon, és természetesen azokban a pillanatokban is, amikor a búcsúra gondolunk, az utolsó találkozásra.

Antic lírai gondolata itt a megismerés és az idegen tekintetek világlójában, de minduntalan hálókban, közel áll Momčilo Nastasievićhez, bizonyítva, hogy megismeréseink és benyomásaink összességének ambivalenciája mennyire elsődleges, és *rendkívül valós*: „A hálók összekuszálták és elkeverték a szálakat. Ahelyett, hogy befognának bennünket, mi fogtuk be őket.” (Brasnyó I. ford.) A rajzolás a felderítetlen, de óhajtott végtelenben, itt szakadatlanul így mutatkozik, mint lehetőség, mint mécsvilág, amelyet követni kell. „Ha valaha is nyomunk veszük, annak nem az öregség lesz

az oka. Ha valaha is nyomunk veszik, annak nem betegség lesz az oka. Ha valaha is nyomunk veszik, a vágyak miatt veszik nyomunk, hogy a te rugalmas hajladozásod a kezdetre visszavezessen.” Ezért ezek a lírai gondolatmenetek, vagy, miként Desanka Maksimović egy alcíméből eredően mondhatnánk: ezek a lírai eszmecserék a halálról és az álombeli hajózásról elsősorban megfoghatatlan törekvéseinkben igyekeznek bennünket meghatározni, kitágítva lehetőségeink, az általunk élt idő határait. *A föld együtt hord bennünket tudatában*, állítja Antić, és ebben a kijelentésben mintha benne volna a tárgyakkal, a kiúttalansággal és az éjszakával való tünődések és digressziók teljes logikája. Figyelmeztetései elsősorban a meglévő szorításokból, a dolgok statikus szemléletének megcsontosodottságából való kiszabadulás és annak lehetősége irányába hatnak, hogy, miként Miroslav S. Madernál tapasztalható, bekapcsolódjunk a dolgok beszélgetésébe. Rajtunk kívül minden egészen másmilyen, minden a más igazságokra vonatkozó adatokra vezethető vissza, amelyek szintén érinthetetlenek, szintén alkalmazottak, szintén valaki kétségbeeséséből, valaki véreből, nagy öntudatából támadnak: „Ez a víz, mely itt ered, nem a föld vérköre, hanem valójában az esze. Túl kell járnunk rajta.” (Brasnyó I. ford.)

Antić számára a jövő leggyakrabban a dolgok és a sorsok, az események és a határok sokfélesége egy másik, belső arculatának a megeléje. A jövő tehát nem előreláthatatlan, hanem már közöttünk van, a másokkal való elért és felismert viszonyunkban: „Marad mégis a vigasz, hogy a jövő holnap éppúgy, éppilyen nyugtalan lesz, észbontóan nyugtalanná teszi kettőnk nyugtalansága, s megismétel bennünket, megismétel a végtelenségig.” A jövő tehát álom, amely a számunkra megmarad, és — tudvalevően — ez a költő épp az álomnak tulajdonítja a bizonyíték fontosságát a mindenfajta korlátozottság megszüntetésével kapcsolatosan. „Aludni a tulajdon álomunkban, ez nagy nyomorúságot jelenthet. Én álmaimban ébren vagyok. Fesztelenül énekelek és zajongok.” (Brasnyó I. ford.) És Miroslav Antićnak, a *valóságból jött fiúnak* épp ez az éber álma szegte be ezeket a verseket váratlan látványokkal, az egyedülálló kollázs gazdagságával. Az ún. valóság hírei itt megkettőződnek, egyszer s mindenkorra kizárva az egy vagy az egyetlen igazság lehetőségét. Ez az igazság minden irányban megmutatkozik, valamennyi pillantásból az elme új székvá-

rosát alkotva, olyan öblöt, amelyből abba a másik örökkévalóságba fogunk kihajózni, a szintén valósba és visszavonhatatlanba.

Antic számára a világ is szűk, és a halál, mint a legiszonyosabb megvalósulatlanság, szintén szűk. És épp ezen a gide-i *szűk ajtón* át kísérel meg játszadozni Antic az örökkévalósággal, igyekszik megismerni a dolgok méltóságát és ismét felállítani a *remény kék rétegeinek* uralmát. Anticnak ez a felújított verselése egészen másként szól a gyermekkorról. Miként valaha is, ez a gyermekkor az ő igazi levegője, a *távolodó csillagokkal*. Antic verse, olykor cesariçi módon intonálva, igyekszik panteizmusával közvetlenül visszaszerezni az első megismerések és persze az első szerelem ösztönösségébe vetett hitet. *Aki tanít, nem öregszik* — ekként valósul itt meg a tulajdon költői tapasztalatai nyomán a világ. Lenni *szökőkút a vizesésben*, sajátossá lenni és annak is maradni, saját jelet állítani a folyó közepén, amely tart valahová — ez Antic rapszodikusán, tágas térség fölé megszervezett lírájának a jellemzője. *Sohasem tartósan boldog, és sohasem tartósan boldogtalan*, Antic romantikus hőse tulajdonképpen változásból változásba menekül, Miloš Crnjanski regényeinek megingott, nyugtalan és elégedetlen alakjaihoz hasonlóan, akik szabály szerint inkább azzal törődnek, ami nem itt van, hanem amott. Különben az *itt és amott* Antic lírájának lényeges meghatározója. A nagy utazók tanulsága nyomán örökösen a másik hely után vágyódik, olyan vidékre, ahová még nem tettük a lábunk, s amely az új kombináció, a mindegy, hogy hol, de semmiképpen sem itt létező igazság lehetőségeként marad meg a számunkra.

E líra horizontjai a szeptemberi viharok, a nyírfák, a szelek tájképeivel továbbra is a korábbi fázisok teljes szimbolikáját hordják magukban. Minden annyira egyszerű és ugyanakkor annyira mágikus. A *közönséges varázlata*, a jelzés, amelyet maga Antic vetett fel lényegesként, most, a legújabb verseiben, rendelkezik a kis élmények hitének, teljességének és hitelének erejével. Antic költészetének teljes mágiája tehát épp a valós, a bizonyított, az egyedülvaló körében leli meg a maga területét. A kör a valóság, és éber álmunk inkorporálódik abba a végtelenbe, abba a lehetetlenbe, amelyet oly bensőségesen idéznek meg a fiatal Antic versei is. Ahogyan egykor minden megvalósítottat *tavasziidőben elmeséltnek* ismert meg, így most épp ezzel a lírai, felmagasztosult álommal térnek ki ezek a sorok a banális és a jelentéktelen elől, meg amit a költő így ír le: *A gyűlölködések és betegségek. A veszekedések.*

A gondok. A féltékenység. Antić lírájának nagy relativizmusa is is mint megfigyelés nyilvánul meg, mint a nézőpont esélye. „Születésünktől halálunkig tengernyi időt élünk, s aki beavatatlan, a percekkel méri ezt.” Mindenesetre örökösen előttünk van ez *merőleges jövődő*, amelyben még fejünket *valaki holnapi válara* (Brasnyó I. ford.) hajthatjuk.

Antić most jó nyomon halad: az annyira bensőséges, annyira spontán intim líraiság kapcsolata társul a nagy, egyetemes tapasztalattal. Köröttünk mindez tulajdonképpen intimizált, minde összekuszált, hálók, amelyek ránk vadásznak, leendő és régmű. idők, a kétely vízesései és ama jövődő merőleges pillanatok szökőkútjai. A körben, amely előttünk van és amely még mennyire hogy utal a sík vidéki mérhetetlen látóhatárra, a végtelen, leírhatatlan égbolttal odafenn a magasban, a halál szölongatása intin mágikus és egyben fenyegetéssel teli. Tehát mégis minden a köellen van, és minden — időről időre — még mennyire hasonló komédiázáshoz:

Az ősi engedetlenség meglétét magamban
gyöngéd és gyógyító néven nevezem:
megbékélésem ahogy mondom. Kérnék, csöndesség,
egy menettérti jegyet. Meddig? Eddig.

Az eredendő idegenség meglétét magamban
szent és illatos néven nevezem:
szégyenkezésem ahogy mondom. Kérnék, szépségem,
egy menettérti jegyet. Meddig? Eddig.

A régi vétkekesség meglétét magamban
szép és fájdalmas néven nevezem:
szerelmemet ahogy mondom. Kérnék, áldozatom,
egy menettérti jegyet. Meddig? Eddig.

Minden korábbi életem meglétét magamban
tisza és üdvözítő néven nevezem:
gyógyulásom ahogy mondom. Kérnék, halálom,
egy menettérti jegyet. Meddig? Eddig.

(Brasnyó I. ford)

Ekként, a jellegzetes megszólításokkal, amelyek korábról lényegesek Antić lírájának főneveire nézve, olyan ritmussal, amel

megszakítás nélkül beszélgetést folytat mindenféle neveink, névsoraink témájára, most ismét esélyhez jut a levél. A levelek pedig már régtől az érintkezés lehetőségét jelentik, a megismerés képességét, a létezés valódiságát, az intim beszélgetés sűrű sötétjét, az emberek és a dolgok közötti érzéki és különös közlések első rétegét. E líra romantikus szelleme sohasem válhatott kérdésessé. E költőnek azonban az elementárisan csavargókat, tengerészeket jellemző odüsszeuzsi bánata, nyugtalan melankóliája, szakadatlan, konok törekvése afelé, hogy ehhez a veszélyes módon ismeretlen, *merőleges jövődöhhöz* előítéletek nélkül forduljunk, de konvenciók és félelem nélkül is, és némi reménnyel, szuverén és a holnapi napra előkészített reménnyel, ez teszi e romantikus szellemet egyedülállóvá, felejthetlenné, öntudatra ébredtté. Antić ily módon talán az utolsó episztoláris, túl hangos, aggódó romantikusunk. *Sokaság*, ez az a szó, amely időről időre előfordul ezeken a lapokon, de mindig akkor, amikor a költő a tulajdon törődésére gondol, a büszke paternalizmusára, a nemzedékek vállára tett kezére.

Van egy jellemző pillanat e korrespondenciában, illetve: Antić egy Versének dialógusában. A Vers így szól hozzá: „Azt hiszem, egyszerre csak felnőtt lettem, mint a föld. Maga továbbra is gyerek, s épp ez a baj.”

Miért tipikus ez?

Mindenképpen azért is, mert az olvasó figyelmét ismét ráirányítja arra a meggyőződésre, amely szerint a költő elsősorban elcsodálkozott fiú, ábrándozó gyerek, egy gyermek, aki sohasem fog felnőni. Kis híján mintha Antić gyermekkorról szóló lírájának egész poétikája, amely örökre úgy került irodalomtörténetünkbe, mint feltáró, gazdag, bátor, nem konvencionális, ebben az egyetlen mondatban szublimálódna. Sőt, mi több, itt egy csöndes, de antići módon kitartó refrén nyilvánul meg: a föld és a fiú, egy menyérnyire egymástól, az egyedülálló szenvedély földrajzában örökké tartó párbeszédet folytatnak.

Miroslav Antić versei akkor sem fölényesen bölcselkedők, amikor a világi lét első és végső dolgait igyekeznek megoldani. Épp fordítva, durván és bizony dramatikusan ütköznek össze a *lapos emberi gondolkodásmóddal*, a közhelyek gazdagságával, de frivolságukkal is. *Kézen járni*, a fordítottság képe, de mindenekelőtt a megsérdezettség látványa, itt nyilvánvalóan egy új viszonyulás jele a mindennapi pillanatok szürkeségéhez, a szokásokhoz, amelyek-

nek rabjai vagyunk, az olyan élethez, amely egyenlő a meghalással.

Antić pályájának kezdetén a versek sikollyá olvadtak összehangos beszéddé, magas szárnyalású hanggá, amely akár a búzalkalász lengett a síkság felett. Ezt követően a tájkép a dél és a észak, a kelet és a nyugat, az évszakok és az ismeretlen városok annyira jellegzetes meghatározóival valóságos felfedezéssé vált. A tájképben dráma zajlott, mindegy, hogy a vidék vagy az ember drámája-e. Ezután pedig hirtelen, gyors ritmusban minden a esszé felé hajló versbe ment át, tehát kísérleti szöveg lett, értekezés a szenvedélyről, a szerelemről és a haragvásról. Most ez a vers szintén esszé.

Végig e líra teljes vonulatán azonban, a több mint három évtizedet átfogó időszak során kitartott és kitart a szerelem, mindig és mindig az első szerelem pótolhatatlanságának tudata, akár a tündérmesében. A mesében, amely nem ér véget.

Kétségtelen, hogy Antić a reprezentatív, kiforrott szerelmi lírájú költőink közé tartozik.

Antić ismét a régi. Tehát Antić új. Ezt ki kell mondani éppen azokban a pillanatokban, amikor a világ sorsát firtató kérdése most inkább a struktúra valódiságának funkciójában, mint az exklamáció és a kollektív elragadtatás túlhangos kinyilvánításának szolgálatában, obszesszív témaként merülnek fel, de olyan témaként is, amelytől menekülni kell, gyorsan és véglegesen, arra másikk és másilyen vidékre. Antić, álmodva, ezt a százarcú valóságot álmodja. Képzeletében mégis valóságosan úgy mutatkozik mint a kiút lehetősége, a határtalan távozásé, a hátsó szándék nélküli gondolaté. Antić *kézen járva* ugyanakkor nyugtalanul bolyong a statikusság oázisaiban. És, ha valamit is tesz, elszörnyed a holt tenger felett, arra irányuló egyedülálló kísérletének életteli sege felett, hogy mindent a feje tetejére állítson, szinte szürreálisztikusan tekintse át a valós, a valódi formáit.

Antić egyik legújabb könyve a *Horoszkóp* címet viseli (a Radivoj Čirpanov Munkásegyletem és a *Dnevnik* kiadása, 1983). A könyvön kívül is azonban a minden lehetőség előrelátása, a szélmunkra ismeretlen világok igazsága, annak a hitetlenkedésnek megbízhatósága, amely már most, mint valami régi vallás, gonosz és alattomos a számára, mindez ezekben a versekben is sugálmazza a prófétikus lehetőségeket, a találgatást, mint kellemes hírt távozás dimenziójáról, a más sorsok elfogadásáról, a sehová se

artozásról. A költő nagy idegenkedése az önző elhivatottságtól, mindenfajta birtoklástól, itt is mindenképpen azt a barátkozó limenziót jelenti, amely magával tudja ragadni a figyelmet. E líra zélesre nyitott kapui számítani akarnak ránk. Ezért a szerző és az olvasó között nyomban párbeszéd alakul ki, megosztozik vele a bánjait, csalódásain, pokoli illúziótlanságán, vereségein és ábrándjain a hideg csillagok magas tűzénél odafönn. Számunkra úgy tűnik, hogy Antić sohasem állt közelebb Veljko Petrović egyik verelési típusához, mint épp ebben a fázisában. Miért? Mindenképpen azért is, mert számba véve a csillagos eget magunk felett és a gyermekien kérdő tekinteteket mélyen alatt, a Pannon síkságon, ugyanannak a sokaságnak, amelyet mint őskori bárd emlegetett, a gondja nyomasztotta. Hozzá kell tennünk, hogy Veljko Petrović és Miroslav Antić e komplementarizmusát az anteuszinak ugyanaz az érzése ihleti. Antić esetében azonban e földdel való nágikus érintkezés a megnyilvánulás modernségével hat, áttekinetetlen, majd legyőzötteen az érintkezés összességében, az egymásba fonódottságban, mint hangzat, amely magából az ég felé iránti panisztiikus viszonyulásból is egy teljes kozmoszt hozott létre.

Képzeld el saját horoszkópodat, és a világon minden csak a te egyedben menjen végbe. Épp Antić énekelt így szintén nemrégiben. A gyanúnak ez az annyira személyes, annyira exkluzív módon megszánt jegye minden elkövetkező időre, ez a nyugtalanság, amely berálmát jellemezte, természetes, hogy lényegesen meghatározta azt a költészetet.

Az örökkévalóságot itt nem szólongatja, hanem barátkozik vele. Expressziójában közvetlen és könnyed modorú abban a szóoki hangnemben, amely úgyszólván specifikus ismertetőjele ezeknek a gonoszkodó és könyörtelen tanmeséknek, amelyeket nem a zemünk előtt, hanem velünk együtt épít fel: Antić ma is a kezdetzetén kíván lenni.

Akkor, úgy tűnik, minden megváltozik.

Csak nem változik ápoltság, szín pompás kíváncsisága, kutatói vonalma, benépesült erdeje, amelyben ellenpontként mindig kíválik az emelkedett lírai hang.

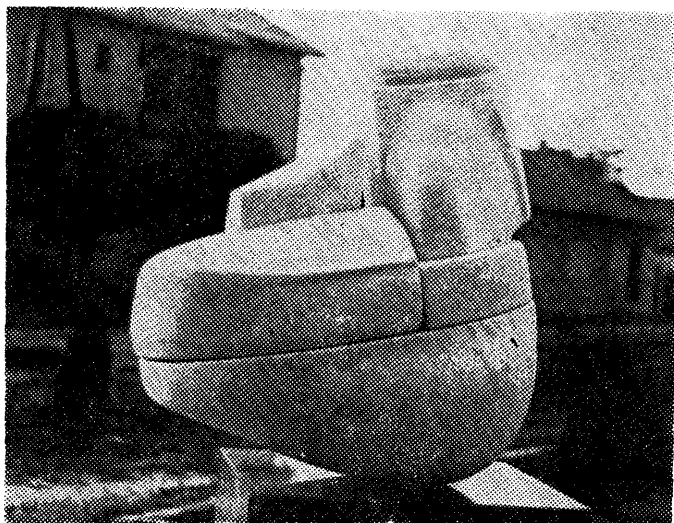
És Antić, *a fiú a valóságból* most ezt csakugyan multiplikálja, enézően igazodva az iskolás etikettéhez, az olyan felfogásokhoz, hogy köröttünk minden csak egyetlenegy mezeje az értelemnek. Ez a vizsgálódás mindenképpen a leghatékonyabb fegyvere az elnulás, a halál, az élet látszata ellen. Vagy éljük valamennyi éle-

tünket, valamennyi valóságunkat, vagy egyáltalán ne birtokoljuk az élet jelentéktelen, ránk eső csekély látszatát, a csak alig tengődést, az alig magatartást, az alig színházat. Így szintén olybá tűnhet, hogy e líra kicsit sem hedonisztikus, hanem túlságosan komoly és összehasonlíthatatlanul komor dilemmája még nagyon temperamentumosan emlékeztet magára az eredetére, az alapvető plazmára, arra az elsődleges határvonalra az élet és keletkezése között.

Antić, aki eredendő költői hangjának artikulálásában, ugyanakkor eredendő költészetének genezisében is. Az úgynevezett esztrád regiszterektől, amelyek messzi földön híressé tették, a higgadt, elmélyedt beszédig a lényegesről, az öntudatra ébredésről, az intim lírától az egyetemesig, a közhelyekben való szólástól ugyanennek az emberiségnek az általános témáig, amelyről egy alkalommal azt írta, hogy egyetlen családunk — ez a genezis nagyon kevésbé tipikus, egészen sajátos, egyszerűen másfajta.

Antić sem most, sem soha nem tartozott az énekkarba. Költői beszédében azonban még mennyire megkülönböztethető a sokszólamúság, a sokaság, amely megnyilvánul, az összesség, amely nem éri be saját határaival. Úgyhogy ezt, Antić lapjain is, szabadságnak hívják.

BRASNYÓ István fordítása

Az elesett harcok emlékműve, 1983

ÉJSZAKAI INTERMEZZO

Hangjáték két női és két férfihangra

BALÁZS ATTILA

Zene: Miles Davis Round Midnightja. Egy idő múlva lehalkul, valaki ébresztőórát húz fel, majd tárcsázás hangja, két erőteljes rozdulat.

NŐ *(kellemes, lágy, női telefonhangon)* Pontosan 23 óra 15 perc 22 másodperc. *(Megfelelő telefonjel.)* Pontosan 23 óra 15 perc 32 másodperc. *(Ismét az iménti jel.)* Pontosan 23 óra 15 perc 2 másodperc... *(Rövid szünet.)* Majd ugyanaz a kellemes, lágy elefonhang.) Bocsánat, most kérdezhetek én valamit a változosság kedvéért?

FÉRFI *(meglepetten)* Hogyne, csak tessék...

NŐ Insa márkájú óra?

FÉRFI Igen.

NŐ Ne is fáradjon.

FÉRFI Hogy tetszett mondani?

NŐ *(határozottan)* Ne is bíbelődjön vele, nem fog csörögni.

FÉRFI Nem? Hisz eddig mindig...

NŐ Mindig csengett? Most nem fog.

FÉRFI *(mentegetőzve)* Ne haragudjon, hogy kételkedem. Gondolja, meghibásodott?

NŐ Mondja, még nem is ismerjük egymást, maga meg máris legbensőbb gondolataim felől érdeklődik? *(Gunyoros kacaj.)*

FÉRFI Dehogysis, dehogysis... Én csak be akartam állítani ezt vacakot, így, gondoltam, megkérdem a központot, maga meg...

NŐ Én meg rákérdeztem. Ez annyira furcsa?

FÉRFI *(kissé összeszedve magát)* Hát azért, vallja be, nem

mindennapi, ha a Központ bővebben válaszol. Meg egyáltalán, hogy...

NŐ Hogy maga csak meg akart kérdezni, én meg mindjárt beszédbe elegyedek. A Központ ugyan szűkszavú, de vannak pletykásabb alkalmazottai. Főleg így, éjfél tájt. (*Búgó orrhangon.*) Unatkozom.

FÉRFI Mit csinál?

NŐ Unatkozom. Ez valami természetellenes?

FÉRFI (*feltehetően borostás áll vakargatásából eredő mellékzörejekkel*) Tökéletesen megértem, bár ilyenkor már nem vagyok köteles.

NŐ (*kissé sértődötten*) Nem köteles? Nem erőszak a disznótor. Hát akkor nyugodalmas, jó éjszakát!

FÉRFI (*ijedten*) Ne tegye le, kisasszony. Értsen meg, könyörögök! Én lefeküdni készültem, nagyon álmos voltam, de most már átment rajtam. Ne tegye le, kérem! Milyen tor? Miről van szó?

NŐ (*nevetve*) Hallom, nem készült fel erre a találkára.

FÉRFI Hogy értsen ezt?

NŐ A lábát ugyan megmoshatta, felhúzta a pöttyös pizsamáját, de nem borotválkozott meg, most pedig az állát kaparásza. (*Az állvakargatás ráspolyos hangja.*) Meglehetősen erős sörtéi lehetnek, uram, pedig így nem lehet telefonálni! A szőrtüszők tövében képződő elektromosság zavart kelt a Pupin-skálán, ami aztán egész téves benyomásokat eredményez a Központban. Nehéz kiszűrni a fölös zörejeket, ami zavar a hiánytalan összkép megalkotásában. De tulajdonképpen mit is akar ön?

FÉRFI (*nyugodtabban kicsit mintha megeredne a nyelve*) Én? Tulajdonképpen semmit. Holtfáradtan értem haza kilenc után. Valami kimerítő melodramát vetítettek a kertmoziban. Különben is nehéz napom volt.

NŐ Ó, ó! És mi történt még ma?

FÉRFI Hát, a legutóbbi fizetésemből vettem egy pár simicipőt. Olyan kissé tompított orrút. Piszokul feltörte a sarkam, így alig értem föl a nyolcadik emeletre. Le is vettem már a harmadikon, mert természetesen a lift megint csütörtököt mondott. Úgy igyekeztem felfelé: zokniban. Nem tudom, oly tetszetősek ezek a mi cipőink. Szépek, de kemények, nem ám, mint az olaszoké! Mindegy, majd kitaposom. Úgy néznek ki, mintha még egy világháborút is kibírnának. Egye fene, veszek még egy pár ugyanilyet

talián-puhában. Mert ha már itt tartunk: tudja-e, tulajdonképpen mit csináltam mérgemben, amikor hazaértem?

NŐ Ugyan mit?

FÉRFI Tulajdonképpen kihajítottam a vadonatúj cipőket az ablakon.

NŐ Rosszul tette. Nem vette ki a pertliket?

FÉRFI (*töprengve*) Nem. Miért kellett volna kivennem?

NŐ (*rosszallón*) Mert az Egyetemes Kommunikációtörténeti Egybekötött Beszélgetéslebonyolítási Tájékoztatónk ezt így írja elő. Ön nem tudja?

FÉRFI Nem.

NŐ Különben, ha kidobta a cipőket, mire használja majd a puhítót, maga szerencsétlen?!

FÉRFI A másikhoz.

NŐ A puhához? Arra nem kell.

FÉRFI (*kissé kényszeredett nevetéssel*) Látja, ez eszembe se jutott. (*Szünet — a háttérben halkán szól a zene.*)

NŐ (*rámenős kitartással*) De nem is a puhító kérdése ez. Hát nem ismeri a Telefonkönyv első mondatát?

FÉRFI Rémlik, de...

NŐ (*okító-idéző, biblikus hangnemben*) És akkor vala két üres suvickos pikszis. A hetedik napon ezt egy pertlivel összeköték...

FÉRFI Most már tudom! „És ígyen veszi kezdetét az Egyetemes Társalgás.”

NŐ Ígyen vevé kezdetét.

FÉRFI Ígyen vevé.

NŐ (*ujjongva*) Kítűnő! Bravó! Bravisszimó! Öregember nem vén ember.

FÉRFI Addig hajlítsd a fát, amíg fiatal vagy!

NŐ Éljen!

FÉRFI Éljen!

NŐ Éljen!

FÉRFI Utazzunk együtt az éjszaka végére!

NŐ Nem, szóba sem jöhet.

Szünet — ezúttal határozottabban tör elő a háttérből mind ez idő alatt diszkrétén hallatszó zene.

NŐ (*bízlegőn*) Mondja, ez nem Miles Davis?

FÉRFI De, ez Miles. Ingadozik az áram. Maga is hol távolo-

dik, hol mintha közelebb, egészen, egészen közel lenne. (*Suttogva.*) Mintha egy hullámhosszon működnének, az ultraröviden.

NŐ Csak azok udvarlását veszem figyelembe, akiket ismerek.

FÉRFI Valahol meg kell szakítani ezt a bűvös kört!

NŐ Magában talán indulatok kezdenek gerjedni?

FÉRFI Kristálytiszta érzelmek.

NŐ (*incselkedve*) Pedig nem is ismer. Azt sem tudja, hogy nézek ki. Magas vagyok vagy alacsony? Kővér vagy sovány? Szőke vagy barna? Fogalma sincs, hol hordom az icurka-picurka anyajegyem. Vagy magának ez nem is lényeges?

FÉRFI Nem. Akarom mondani: olyan szép a hangja, hogy az minden mást feledtet.

NŐ Milyen?

FÉRFI Asszonyom... kisasszony, maga nagyon szép. Maga a legszebb, legszűziesebb, legtisztább hang. Egyszóval: a legszebb hang.

NŐ Próbálja meg kicsit pontosabban körülírni!

FÉRFI (*némi fennköltséggel*) Szép, oh be szép! Kerek, meleg és barna, akár Miles szemgolyói. Meleg, ugyanakkor kicsit korholó. Értelmes és lezárt, ám gyermeteg kíváncsiságában hihetetlenül nyitott, mint szülőföldem tavaszi mezői. Kicsit lezserül artikulál, néha szinte sziszegve ejti a hangokat, ritmikusan löki ki gyöngyfogai közt, nedves, fényes ajkát csücsörítve, oh, gyermekkorom vegytiszta szőlőzsírt izzadó lankái nyári napsütésben! Apám nagy munkászubbonya, forró tekintete, friss, barna kenyér felkarja, vasárnapi nyakkendői, akár Miles a templomban. Apám érdes tenyere gyerekarcomon. Nyelvével elégedetten csettint minden kerekded mondat után. Olyan, mint szülővárosom szerda déli, majdnem szinkrónban bűgő szirénái, pukedlizei, anyám könnyű ruháinak suhogása. (*Az átszellemültség magas fokán.*) Olyan, de olyan finom, áttetsző és selymes, akár...

NŐ (*fojtott hangon*) Akár?

FÉRFI (*hirtelen kijózanodva*) Eh, miket beszélek! Mit mondtott, hány óra? Én tulajdonképpen csak ezt akartam megtudni. És, kérem szépen, miért ne csörögne ez az óra?

NŐ (*az információs kisasszonyok hideg tárgyilagosságával*) Mert csütörtök reggel az INSA típusú duplacsörgős ébresztőórák két csörgője közül egyik sem csörög. Márpedig holnap csütörtök. Kielégítő?

FÉRFI (*tűnődve*) Csütörtök? Akkor most mi legyen? Hogy éb-

redék én fel reggel? (*Nevetve.*) Nahát, ez eszembe se jutott! Ritkán használok a telefont. Majd maga felébreszt!

NŐ Tárcsázza a kilenc-nyolc-hármat. Én csak egy automata vagyok, azaz . . . várjon csak!

FÉRFI Maga egy automata?

NŐ Maga meg nőtlen, nemde?

FÉRFI Feleségem elhagyott.

NŐ Találgathatok?

FÉRFI Ha örömet leli benne . . .

A borostás áll vakargatásának hangeffektusa.

NŐ Tartsa kicsit távolabb a kagylót! Így jó. Szóval, a felesége megszökött, mondjuk, épp egy gazdag nyugatnémet cipőgyárossal. Kitaláltam?

FÉRFI (*csodálkozva*) Nagyszerű! Honnét tudja?

NŐ Mindent tudok.

FÉRFI Mit még?

NŐ Ön villó-on-fékoni születésű, középtermetű, világoskék szemű, lojális állampolgár. Inkább okos, mint buta. Kicsit humortalan. Gyermekkorát a zsenge pázsit borította partok közt szelíden csordogáló, intim füzek ölelte Fékon csillámló tükre mellett töltötte, ahová — mint az imént tudtuk meg — odahallatszott a szerdai delelők messze búgó szirénahangja, míg maga aritmetikát tanult apja érdes, simogató munkástenyérével a tarkóján. Később, váratlan fordulatként, a fővárosi balettiskolába került, de egy óvatlan pillanatban a lábát törte, ami egyben szédületesen felfelé ívelő karrierjének a végét jelentette.

FÉRFI (*dühösen*) Valójában táncolhattam volna tovább még úgy is! Még féllábon is jobb voltam annál a sok dongalábú mamlasznál. Nekem a véremlenben van a zene. A véremlenben! Érti? De nem akartam így, sántán a középszer apostolává lenni. (*Röpke hatásszünet után higgadtan.*) Bocsásson meg, kérem. Folytassa. Ne hallgasson el semmit. Szembe kell néznem a valósággal. Éljen!

NŐ Éljen!

FÉRFI Éljen!

NŐ Éljen!

FÉRFI Éljen!

NŐ Éljen!

A Round Midnight majdnem recsegővé erősödő hangja.

NŐ (*túlsüvöltve a zenét*) Édesanyja szomorú tekintetű, lengyel zsidó származású, apja magyar-olasz, az Ország-h-féle kéziszótárral mindketten kivándoroltak Amerikába, ahol közlekedési szerencsétlenség áldozatává lettek, még csak nem is érkeztek telefonálni haza. Sosem volt érméjük. Magát a nagybátyja iskoláztatta, aki önt szabályosan postázta volna szülei meggazdagodása esetén. Ehelyett így a tánciskola intézetébe adta a Jobb és Bal Tánccslépű Társult Cipőművek Fűrészelt Végű Simicipő részlegének meghatározott időre szóló élvezeti szelvényével a zsebében.

FÉRFI (*elragadtatottan kiabálva*) Hundred Miles! Ó, Amerika! Amerika! Amerika! Davis-kupa. Anglia, Amerika! Miles, Miles! Szép, szép, szép! Anyám, Apám!

NŐ Bácsikája aztán eltűnt a dachau kemencékben, ön meg egyedül maradt a hidegháborús világban. Lengyelországi rokonaitól nehéz vasfüggöny választotta el, emitt meg nem maradt senkije. Semmije, csak öt perc zene a szívében. Nem tört el a lába, hanem elnehezedett, érti? Elnehezedett!!!

FÉRFI Oh feketék, oh fehérek! Oh Európa-blues, oh lengyel blues! Olasz kantáta, šabaci rádió, szomorú csütörtök — szomorú, szomorú, szomorú! Apám, Anyám!

NŐ Ólomlábakon Európán át. Minden komolyabb színház becsapja előtte kapuit, néha olcsó kabarékban lép fel. Hol fiú, hol nem. Aprópénzért!

FÉRFI Még! Még! Még! Akarom az igazságot!

NŐ Egy züllött éjszakán Párizsban egy ismeretlen szajha ellopja élvezeti szelvényét, és nem marad tényleg semmije. Hosszú útja végén hazavetődik, ide, ahol a Jobb és Bal T. T. C. balettcipő-részlegének éber portásává válik, ám hiába kuksol ott, a vakablakban, gyönyörűszép mosolyú felesége — a közismert cipőmodell — a vészkijáraton át meglép a főmuftival, hogy ott adja át magát szeretőjének, a hangár mögötti galagonyabokorban, aztán — a nemzett gyerekekkel együtt! — hamis útlevéllal és szép reményekkel eltűnnek az élet forгатagában. (*Gúnyosan.*) Kaptafáról ismert történet, még mindig vetítik a kertmoziban, fonnyadó szíveknek. A gyárban kényszerigazgatást vezetnek be, magára pedig gyanakszanak a megcsappant hangárkészlet miatt. Ósdi sztori ma, kerek ki tudja, hányban immár. Akarja hallani tovább?

NŐ Kérlek, próbáld most meg anélkül!
FÉRFI (*hirtelen lelkesedéssel*) Pillanat!

Feltehetően szekerényajtó csikordulása, matatás.

NŐ Felhúztad?
FÉRFI Fel.
NŐ Oké?
FÉRFI Oké.
NŐ Nem csúszik?
FÉRFI Van egy kis krétaporom.
NŐ Akkor kezdheted. Rajta!

Balettcipők kopogása hosszan.

FÉRFI (*közeledő zihálással*) Tetszett?
NŐ Kitűnő! Igazán prima táncos vagy. Még, kérlek, még!

Balettcipők csúszkálása, kopogása egyre szilajabbul, apró nyögések és lélegzetvételek szaggatta dzsesszesen improvizált dudorászással, balandzsázással, mellyel a táncoló férfi kíséri önnön mutatványát. Egyre vadabbul!

NŐ Isteni! Milyen kecses, ugyanakkor férfias. Vesd le a pizzamádat, Eduárd! Dobj le minden feleslegeset, tépd el láncaidat, lökd a tengerbe ballasztjaidat! Repülj, repülj, Eduárd! Jobban, vidámabban, gyorsabban, repülj, Eduárd! Szabad vagy, Eduárd!... Még, még, még, még, még! Sose hagyd abba, szerelmem! Nehogy most abbahagyjad, kedvesem! Nehogy most... Esem azt a rövid, de annál szebb, részarányos testedet! Szép vagy, Eduárd!

Remek dupla nyolcas!
Most! Bravó, szépségem!
Kilences, tízes — szédületes! Bravisszimó!!!
Még, még, még!
Nézd, sírok drágám a szépségtől! Látod ezeket a könnyeket, Eduárd? Ezek a te könnyeid!
Ah, ah!
Éljen, Eduárd!

A férfi gyors, kopogás kísérete fújtatása: dbdbdbbhh.

Így, ni! Ez az!
Szervusz, Eduárd!

FÉRFI Szentséges úristen, gyönyörűségem! Milyen pazar és milyen komplikált!

NŐ Csókolj meg, Eduárd!

Ebben a pillanatban dörömbölnek az ajtón.

FÉRFI II. Kinyitni, rendőrség!

Csend.

FÉRFI II. Rendőrség!

FÉRFI (*keserűen*) A fene vigyen el benneteket. Pont most kell jönnötök?!

FÉRFI II. Lökjétek be az ajtót, fiúk. (*Hatalmas reccsenés után.*) Szűcs Eduárd? Ezennel letartóztatom.

FÉRFI Nem vagyok Eduárd. (*Halkan.*) Felvehetem a pizzámam?

FÉRFI II. Hová dugta a telefont?

FÉRFI (*leverten*) Sehová. Ott van.

FÉRFI II. Halló! Oké, főhadnagy. Köszönöm szépen!

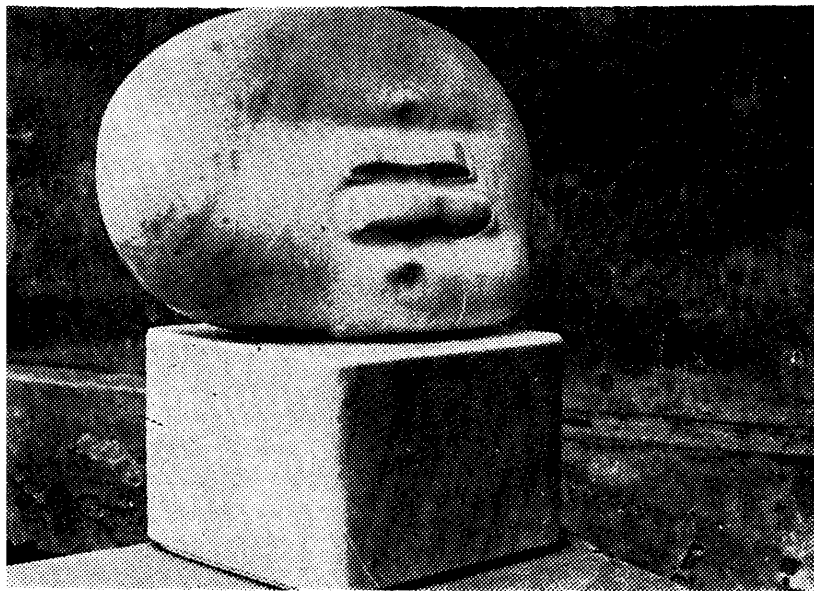
NŐ Éljen az igazság! Viszonthallásra, őrnagy úr!

A másik oldalon leteszik a kagylót, miután rövid ideig a megfelelő telefonjel hallható, amely a kagyló ez oldali elengedésével megszűnik. Miles Davis Round Midnightja. Rövid időn belül hátterbe szorul.

NŐ II. (*kellemes bemondói hang*) Jó estét kívánok, kedves hallgatóink! A Kék Hang éjszakai adásában Szűcs Albert, álnévén Albi, terrorcselekményekkel összefüggő, tiltott balettcipő-üzérkedéssel foglalkozó nemzetközi szélhámós letartóztatásának mozzanatait hallhatták hangfelvételtől. A cinikus bűnöző a tárgyalás első napján Hófehérekének öltözve jelent meg, mondván, a balettcipőket hét táncművészetre éhes kisgyermekének tulajdonította el a visszaadás szándékával. A lélekorvos szerint Albi, bár veszélyesen cinikus, a teljes beszámíthatóság lelkiállapotában követte el gaztetteit. Amúgy meglehetősen szende külsejével összhangban csak

ennyit jelentett ki: „Nem félek a farkastól! Csak azt sajnálom, hogy engedtem a barkácsolás csábításának. Sükettelefonáltam, az én darabom így bukott meg. Szellemem még él.” Hála Gertrudis felügyelő nő leleményességének és Hubertus főfelügyelő bátorságának, a veszélyes csirkefogó ezúttal is lakat alá került. A közös akcióban a háztömb lakói is kivették részüket, amikor — jó megfigyelőképességüknek köszönhetően — észrevették, Albi telefonon hazudott Gertrudis felügyelő nőnek, amikor azt állította, hogy a cipőket kidobálta az ablakon. Következtetésük helyes volt, hogy a sörözött bűnöző továbbra is a tárgyi bizonyítékok birtokában van híres, pöttyös pizsamájában. A játékból ezúttal csak Rin-tin-tin maradt ki. De ne bánkódjanak, marad még az ő számára is tennivaló. Egyébként Albinak még a kommunikációs fajtalanokdás vádjával is számolnia kell. (Rövid szünet.) Kedves hallgatóink! A Kék Hang búcsúzik önöktől. A Blue Note soron következő epizódjával egy hét múlva jelentkezünk az Egyesült Adók nullámhosszán, a szokásos időpontban. Nyugodalmass, jó éjszakát! Reméljük, ágyban vannak már!

Lejelentésként a Round Midnight.

Forma III., 1982

EMLÉKEZÉSEIM (VIII.)

TÓTH BUBORA ISTVÁN

1944 őszén vetődött föl a Petőfi brigád megszervezésének gondolata. Varga István, aki részt vett a spanyol harcokban, s onnan ismerte Kosta Nađ ezredest és Brindza Károly ifjúkommunista, aki a szegedi börtönből akkor szabadult, leutazott Újvidékre Kosta Nadhoz, tájékoztatás végett.

Elkezdjük toborozni a fiatalságot, illetve mindenkit, aki hajlandó volt részt venni a harcokban. A szervező munkát néhány idősebb és néhány ifjúkommunista végezte. Utcáról utcára, házról házra jártunk a községben, s habár a reakció rémhíreket terjesztett, eredménnyel járt a fáradozásunk. A szervezés az egész járásra kiterjedt. A Petőfi brigád indulásának napját 1944. november 29-ére tűztük ki.

A mai posta mellett levő irodaház helyén volt egy egyemeletes épület, a kaszinó. Valamikor a helybeli zsidó kereskedők és ügyvédek építtették, ezért a nép zsidó kaszinónak nevezte. Itt jöttek össze szórakozni és megtárgyalni uzsoraüzelveiket, jogaik védelmét és kereskedői manővereiket. Ebben az épületben gyülekeztek hat órára a csantavéri, kishegyesi, bajsai és topolyai magyarok, akik a Petőfi brigádban részt akartak venni a fasizmus elleni harcokban.

A központtól a Kálvária felé, a mai Petőfi brigád utcán sora-koztunk föl kettesével. A felsőbb parancsnokság Jontovics Rudolf partizánharcost küldte Topolyára, hogy a csapatot a kijelölt helyre vezesse. Kilenc óra körül, rövid üdvözlő után, a Krivaja folyó hídjáról néhány mondatban szólt arról, hogy családunk és népünk békéje és boldogabb jövőnk érdekében veszünk mi is részt a népfelszabadító háborúban, amihez sok szerencsét kívánt.

A kaszinói gyülekezésnél megjelentek közül több mint százar nem voltak hajlandók velünk tartani. A reakció befolyása alá ke-

rülve az utolsó pillanatban meggondolták magukat. Ezeket a mostani bíróság helyén levő Patócs-féle vendéglő udvarába terelték, ahol különféle munkák végzésére osztották be őket.

Borús, nyirkos, hűvös idő volt. Szemerklő esőben indult el a menetünk Moravica felé. Én és Kókai Mihály a menet elején haladtunk. Közvetlenül utánunk a Lőrík Pista fia, ifjabb Lőrík István és unokatestvére, ifjabb Kiss József jöttek. Amikor elértünk a Négyesnek nevezett határdombokhoz, megálltam, és megszámloltam, hányan vagyunk. 1062-en voltunk. Számításunk szerint Topolyáról úgy nyolcszázán lehetünk. Nem vezettek rólunk nyilvánartást még akkor.

Déltájban értünk Moravicára. Ott elidőztünk vagy két órát, amíg az ottaniak csatlakoztak hozzánk. Pacsérra érve álltunk meg ismét, megvártuk az ott csatlakozókat. Pacsértól Bajmokon át Nemesmiliticsig értünk el, mikorra beesteledett. Ott helyeztek el bennünket éjszakára. Másnap délelőtt értünk Zomborba. Ott megálltunk. Valamilyen középületben telepedtünk le.

Alighogy elszállásoltak bennünket, megérkezett egy csapat topolyai asszony, akik azért jöttek, hogy férjeiket rábeszéljék az árulásra. Szerintem ez a jelző illik rájuk, azokkal együtt, akik ott-hon maradtak, a Patócs-féle vendéglő udvarában. Nem is hiába jöttek, mert reggel láttuk, hogy legalább hatvanan gyáván megszöktek közülünk.

Akadtak köztünk olyanok is, akik a megszállókkal együttműködve elkövetett bűnük tudatában a Petőfi brigádban való részvételüket fedezéknek szánták, de ezek is kimutatták a foguk fehéret, mert később csak elszökdöstek. Ezeket mind elfogták — már akkor volt nyilvánartás —, és külön alakulatban tartották őket. Egy éjjeli harcban fölmorzsolódtak.

A Petőfi brigád tagjainak zöme nincstelen földmunkás volt. Kisebb számban voltak ipari munkások és néhány diák. Volt egy nagygazda is, hírmondónak, Bencsik István, de még csak csúfságból sem volt egyetlen középosztálybeli iparos, kereskedő vagy közepparaszt.

Zomborból Bezdán felé haladva mindenféle eldobált holmit látunk, amit a Bácskából menekülő Hitler-barát svábok dobáltak el, hogy könnyítsenek a patkó híján elevenig kopott körmű lovaikon. Volt ott kilométerek hosszán minden, ami a háztartásban szükséges. Varrógép, dunna, párna, suba, bödön zsírral, oldal szalonna,

zsákokban liszt, kukorica, bicikli, összetört kerék, elhagyott koci, lesántult, egy helyben reszkető lovak . . .

Zomborban csatlakoztunk ahhoz a partizánalakulathoz, amellyel Batinánál átkeltünk a Dunán egy pontonhídon. Akkor láttam először pontonhidat: a szorosan egymás mellett levő, összekapcsolt csónakokra erős gerendákat fektettek, és azokra fosznideszkákat raktak. A gerendák két szélére egy-egy szál deszkát tettek, azon ment át a gyalogság, közvetlenül a víz mellett. Egy félrelépésnél könnyen beleeshetett az ember a Duna vizébe. A közepén mentek át a járművek, 50 méterre egymás után, igencsak ringatózva. Ez volt az első képességvizsga, amelyen sikeresen átestünk, mert közülünk csak egy próbálta meg, hideg-e a víz, az is csak féllábbal. A tankok és gépkocsik végtelen sora kelt át ezen a hídon. Éjfél után értünk át Batinára. A Duna-parton még füstölgött egy ház gerendázata. Nem sokkal előbb gyújtotta föl valaki. Reggelig elhelyezkedett ki hol tudott. Másnap a faluban szétosztottak bennünket a házakhoz, ahol enni kaptunk, és amikor beesteledt, indulunk tovább.

Csendes, borús éjjel volt. Egész éjjel a legkisebb pihenő nélkül mentünk a partizánok után. Nem voltunk hozzászokva az ilyen kitartást igénylő meneteléshez. Hajnali négy órakor egy falu szélén egy szalmásszerűben vetettük el magunkat, nagyon fáradtak voltunk.

Reggel továbbindultunk, délután egy magyarországi községben, Beremenden állapodtunk meg, ott is aludtunk. Másnap dél körül értünk Harkányba. Egyórás pihenő után a Harkánytól 5 km-re, délnyugatra levő Drávaszabolcs felé indultunk. Ott elszállásoltak bennünket.

Annak a partizánbrigádnak a fölügyelete alatt, amelyik vezetett bennünket, rendes katonai szervezetté alakultunk. Három zászlóaljba osztottak be bennünket, melyek mindegyike három-három századból állt. Összegyűjtötték a kommunistákat, és minden századba beosztottak egyet politikai biztosnak, egyet pedig századparancsnoknak. Ezenkívül minden zászlóaljhoz még egy politikai biztos került. Fegyvereket is kaptunk, de negyedrészenek nem jutott. Volt mindenféle fegyverünk: jugoszláv, olasz, német, magyar, amilyent a partizánok a harcokban az ellenségtől zsákmányoltak. Mindenfajta puskához több-kevesebb golyó is volt. Én egy rövid csövű, olasz puskát kaptam, hozzá tizenkét golyót.

Drávaszabolcson tíz napig tartózkodtunk. Néhány cipész is volt köztünk, akik szereztek a faluban szerszámot, különféle bőrt, és sokunknak megjavították a kilyukadt lábbelijét. Bárhová mentünk, mindig ezzel foglalkoztak. Ha nem lettek volna cipészeink, nagyon sokan mezítláb maradtak volna, mire a hidegebb idő beállt.

Az idő állandóan esős volt. Nem sokunknak volt erősebb lábbelije, a nedves cipőtalp köves úton gyorsan kopik. Nekem elég erős, bakancsszerű cipőm volt, de mikorra Drávaszabolcra értünk, úgy megvékonyodott a talpa, hogy minden lépésnél éreztem a domborúbb köveket. Ekkor rájöttem, hogy menetelésnél minél rövidebbeket lép az ember, annál előbb kilyukad, elkopik a cipőtalp, mert minden lépésnél súrlódik. Rászoktam a méteres lépésekre. Féltalpat vertek a cipőmre, és minden menetelést kibírt. Vigyáznunk kellett, mert ruhából nem kaptunk utánpótlást.

A politikai biztosok (komisszárok) osztálytudatán, marxista képzettségén múlt, milyen volt az emberek magatartása a harcok alatt és a fennálló helyzetben. Nagyon is különböző volt. Itt mutatkozott meg, milyen kommunisták fejlődtek ki a Párt illegális működése alatt. Nagyon fontos tényező volt a komisszár egyéni viselkedése is; hogy bajtársias, közvetlen, szerény volt, vagy fölényes, pöffeszkedő, nagyképű. A politikai biztosnak ezek a tulajdonságai vonzóvá vagy ellenszenvenné teheték az emberek szemében még a célt is, amiért harcba indultak. A zászlóalj politikai biztosainak az volt a feladatuk, hogy fölügyeljenek a századokban uralkodó politikai hangulatra. Ha nem volt megfelelő, akkor nekik kellett elhárítaniuk a bajokat. Sajnos, a zászlóaljokhoz karrieristák is kerültek a politikai biztos helyekre. Baranyi Cservenák Pál például az I. zászlóaljnál egy kiöltözött, pöffeszkedő, üresfejű gigerli volt. Udvartartást alakított maga körül a zászlóalj irodáján. A III. zászlóaljnál Cservenák Imre nem volt annyira fölényes, de az meg az iszákosságával rontotta a politikai légkört. Nekünk a századoknál kellett ellensúlyoznunk a föntiek hibáit, nem pedig fordítva történt. Nem volt tehát zökkenőmentes a Petőfi brigád tevékenysége sem.

Drávaszabolcs után a Dráva felső folyásánál fekvő helységekre irányítottak bennünket. Nem sok időt töltöttünk egy-egy helyen, állandóan mozgásban voltunk százkilométeres szakaszon. Meneteléseink során, míg csak a kijelölt helységbe nem értünk, nem álltunk meg pihenni.

December 20-a körül, a pontos napot nem tudom, Sinkovics Dezső egy kisebb csoport asszonnyal fölkeresett bennünket. A reakció olyan rémhíreket terjesztett otthon, hogy az egész alakulatunkat megsemmisítették a németek. Tényekkel kellett megcáfolni az ellenséges propagandát, amely az otthoni légkört mérgezte. Másnap mindenki írt levelet, és szóbeli üzenetet is küldött haza. Nem hiányzott még akkor közlünk senki, csak a brigádparancsnok-helyettes, Varga István sebesült meg; egy megfigyelőállványra mászott föl, amikor kapott comblövést, usztaák lőtték meg a túloldalról. Ettől kezdve rendes levelezést folytathattunk az otthoniakkal.

1945. január 1-jén egyesültünk az 1943-ban alakult horvátországi magyar Petőfi zászlóaljjal. A három zászlóaljunkhoz osztották szét őket. Minden századnál a szlavóniai zászlóaljból átvezényelt tisztek lettek a századparancsnokok, az addigiak a helyettesek. Mi maradtunk továbbra is politikai biztosok, belőlük lettek a helyettesek. Politikai és marxista ismereteik gyérek voltak.

A brigádparancsnok Kiss Ferenc bukovaci borbélymester lett, a helyettese Varga István. Brigádkomisszár Jontovics Rudolf vas munkás, helyettese Baki Ferenc gyári munkás. Ezek mind közvetlen, osztálytudatos kommunisták voltak. Nemsokára Fölsőszentmártonra mentünk. A tél nem volt nagyon kemény, a Dráva nem fagyott be, hogy átmehezzünk Horvátországba. Ezért megvártuk, míg híd fagyasztottak a folyón, azon mentünk át. A hídfagyasztás úgy történt, hogy vékonyabb fatörzseket vagy gerendákat összekötözték négy-öt sorban, megszórták rőzsével, kukoricaszárral, locsolták, és a gizgaz lassan összefagyott. Fölülről többször megterítették szalmával, s ezt szintén locsolták. Úgy összefagyott a sok limlom, hogy embert, kocsit, sőt nagyobb terheket is elbírt. Egy hétig tartott a hídfagyasztás, amiben a falusi lakosság is segített, illetve az ő tapasztalataik alapján készült a híd.

Mielőtt átkelnénk a Dráván, szólok a magyar falvakban látotokról és a lakosság irántunk tanúsított magatartásáról. A Dráva melletti falvakat keresztül-kasul jártuk. Az osztrák határ melletti falvakat érintettük. Meneteléseink közben a szabadságról énekelünk és más dalokat is. Az első alkalommal, amikor átmentünk az egyes településeken, alig láttunk valakit a falusiakból. Nem tudták fölfogni, miféle társaság lehetünk. Civil ruhában, magyarul daloltunk, sőt a magyar nemzeti színű zászlóval vonultunk, amire az ötágú csillag mellé a sarló és a kalapács volt kivarrva.

Féltek tőlünk, bár szigorúan tilos volt a falun való átvonuláskor a sorból kilépni, vagy a házakhoz beugrálni.

Egy faluban, amin átvonultunk, azt hiszem Fölsőszentistván volt a neve, láttam egy bő szárú vászongatyás, csizmás embert, aki hátul az istállóból kukucskált ki, és onnan hallgatta a nótánkat. Arrább hat-hét kisebb-nagyobb gyermek és egy fiatalabb asszony, állt. Akkor éppen a Nem ismerék henye rangot, ágas-bogas koronát danoltuk. Az asszony fülelte a nótát, és amikor fölfogta az értelmét, nagy sietve beterelte a gyerekeket, és a hirtelen becsapódó kapuval a bő szoknyájának egy részét odacsukta. A nótánk nevetéssel végződött. A többszöri átvonulásunk után sem igen mutatkoztak az utcákon. Ahol megtelepedtünk egy-két napra, ott fölengedtek valamennyire, de megállapítottuk, hogy a horthysták szörnyű szellemi sötétségben tartották ezt a népet. A falvak templomai mellett egyik oldalon a plébános, másikon a jegyző lakott. A két falusi mindenható. Amit ezek határoztak, az szent volt. Ezeknek a háza előtt és a templom előtt volt téglázott járda. Mind-egyik faluban. A falusi utcákon sehol egyetlen téglajárda, csak a végtelen sár.

Felsőszentmárton lakói horvát nemzetiségűek voltak. Valamennyi jól beszélt magyarul. A Horthy-rendszer nem biztosította a nemzetiségi egyenjogúságot, inkább csak magyarul tudtak. Ott láttunk faházakat is. A férfiak saját készítésű, ormótlan facipőkben, a nők pedig, a szó szoros értelmében, mezítláb teleltek. Igaz, nem volt túl nagy tél, de volt hó, és fagyott is. Kérdésünkre, miért nem húznak valami lábbelit, azt mondták, úgy szokás náluk. A hideg futkosott az ember hátán, ha láttuk, hogy havas, sáros lábukat hogyan csattogtatják oda a földhöz, ha beléptek valahová. Hogy mennyire volt ez szokás náluk, nem tudom. Máskor nem láttam őket. Lehet, hogy csak a háborús viszonyok miatt kényszerültek arra, mert vasárnap mind egy szálig jó meleg harisnyában és cipőben mentek a templomba. Egy vasárnap rövid műsorral egybekötött táncmulatságot rendezett az agitációs csoportunk, ahová a falu apraja-nagyja eljött. Kitáncolták magukat a topolyai gyerekek meg a falubeli lányok. Elég jó tamburazenekaruk volt. Ezek fogadtak bennünket legszívesebben.

Az élelmezésünk úgy történt, hogy a falusi hatóságot a beszerzőink értesítették arról, mekkora a létszám, és a néptől szedték be a szükséges élelmet, amelyet a mi szakácsaink főztek meg. Ki volt adva az asszonyoknak, hány süt naponta kenyeret, amelyet

a szakácsok porcióztak és osztottak szét. Ha valahol a beszerzők ráakadtak valamire, akkor nem kértek a néptől. A túlkapások szigorúan tilosak voltak. A mi hadseregünk nem a nép ellen, hanem a népért harcolt.

Meg kell említenem, hogy a brigádunkat képező három zászlóalj csak ritkán volt együtt. Biztonsági okokból mindegyik más-más helyen tartózkodott, persze, nem elérhetetlen távolságban egymástól.

Január végén keltünk át Horvátországba, a mindenféle gizgaból összefagyasztott Dráva-hídon. Azután a hozzánk csatlakozó horvátországi magyarok által ismert vidéken oirkáltunk, a Dráva déli oldalán. Így kerültünk harcba február elején Čadavica falu előtt az usztasákkal, Viljevótól keletre. Meglepetésszerűen támadtak meg bennünket menetelés közben. Ebben a harcban négy halottunk és öt sebesültünk volt. Az első és a második zászlóalj vett részt ebben az összecsapásban. A halottakat Bukovicán temették el. A sebesülteket az egészségügyi osztag vette gondozásba.

A horvátországi magyarokkal való egyesülés előtt az általuk ellenőrzött területen változtattuk helyünket, és utoljára egy horvát püspöknek, Draškovićnak az egyik nagy tanyáján tartózkodtunk, amikor parancs érkezett: gyors menetben vonuljunk a Papuk hegységhez, a Dráva felé visszavonuló németek föltartóztatására. Pontos napot nem tudok, február közepe táján volt.

Éjfél után egy órakor indult az első és második zászlóalj, és nyolc órára a Papukon voltunk. A falu nevét nem tudom, ahol megálltunk, de igazi nyomorúságos, elmaradott fészek volt. Délután öt órakor oldaltámadást kaptunk nyugatról, és egyórás heves harc után visszavonultunk. Céltalan lett volna a jól fölszerelt túlerővel szemben kockáztatni.

A horvátországi magyarjaink ismerték a vidéket, mind idevaló volt. Gyors vargabetűt írtunk le, és eltűntünk a németek elől. Három halott maradt ott a II. zászlóalj 3. századából. Egy asszony a visszavonulásban belegabalyodott valamibe, és elfogták. Egy sebesültet magunkkal vittünk. A fogoly Lőrük Antal felesége volt. A férje is ott volt velünk. Az asszonyt Slavonski Brodban hagyták a németek.

Gyors meneteléssel hajnali három órára Suhopoljén voltunk, vagy hetven kilométerre az esti harc színterétől. Közben egyszer álltunk meg, amíg összegyülekeztünk. Útközben találkoztunk két vajdasági brigáddal, amelyek már délután megkezdték a vissza-

vonulást Barcs felé. Ugyanis az egész népfőlszabadító haderő kivonult Horvátországból magyar területre, hogy a visszavonuló hitlerista hadsereg Dráván való áttörését megakadályozza, ami nemsokára be is következett.

Suhopoljén házaknál elhelyezve, rövid időre megpihentünk. Én meg egy horvátországi magyar megpróbáltunk valami élelmet szerezni. Több házhoz bementünk, de csak negyedkilónyi kenyeret, két nagy vöröshagymát és három elég nagy, héjában főtt krumpelit kaptunk. Huszonöten voltunk egy helyen. Mindenkinek mindből egy falat jutott. Senki nem zúgolódott.

Reggel 5-kor a napos nagy hangon bekiáltott: Itt vannak a németek! Indulásra sorakozó! Voltam katona az I. világháborúban, voltam jugoszláv katona, néhány riadót megértem, de társaságot ilyen gyorsan fölkészülni még nem láttam. Mindenki cipője le volt vetve, és el is aludt mindenki, de a riasztóra úgy ugrott föl a csapat, mintha egy ember lett volna. Csaknem hihetetlen, de nem több, mint talán egy perc múlva mindegyik indult kifelé. Erőltetett menetben, a fő útvonalat elkerülve, árkon-bokron át mentünk Barcs felé. Azon az éjjelen ólmos eső esett, és úgy csúszkáltunk a jeges talajon, mint amikor a malacok jégre szaladnak.

Tíz óra után értünk a barcsi hídra. A híd föl volt robbantva. Az orosz hadsereg vert pontonhidat itt is, és az átkelés azon zajlott le. Amikor mi odaértünk, az első zászlóalj már átkelt a hídon. A harmadik pedig tőlünk keletre volt, a Dráva mellett, elég távol Barcstól. Féltő volt, hogy nem érnék a hídig, mire odaérnek a németek. Nekünk várni kellett, hogy ha úgy alakul a helyzet, segítségükre lehessünk. A harmadik zászlóalj komisszárja, látva bizonytalan helyzetüket, csónakot szerzett, és elhagyva csapatát, átevezett a Dráván. Nem lehetett politikailag valami tisztánlátó ember, azért volt képes ilyen tett elkövetésére. A politikai biztosnak meggyőződésből a végsőkig ki kellett tartania. Ő tartozott legnagyobb felelősséggel a csapat magatartásáért. Nemhiába mondták azt, hogy a századparancsnok az apja, a politikai biztos az anyja a csapatnak. Mint gondos anyának a családhoz, úgy kellett viszonyulnia a csapatához. A századparancsnok nem indíthatott semmilyen akciót, ha nem látta jónak a komisszár. Döntési joga volt a csapatnál, de nagy volt a felelőssége is. A harmadik zászlóalj is sikeresen átjutott a Dráván. A politikai biztos felelt árulásáért. Nem látták többet.

Egy este hívtak engem Kiss Ferenc brigádparancsnokhoz. Ott találtam nála Jontovics Rudolfot és Baki Ferencet. Jelentkeztem: parancsnok elvtárs hívásodra megjelentem. Azt mondta: mondd el nekünk, mit beszéltél te egyik emberünknek az úton, amikor jöttünk ide. Tudtam, miről van szó, és elmondtam. Arról volt szó, hogy menetelés közben, bármilyen településen vonulunk keresztül, nem kell engedni, hogy az emberek házakhoz be-beugráljanak, kéregeessenek. Fegyelmezetten, nótaszóval kell áthaladni. Istvándiban egy fiatalember hol előre, hol hátra lovagolt, több házhoz is bement, és jó darab kenyérral jött ki. Nem tudom, milyen beosztása van, de én rászóltam, hogy az emberek is éhesek már, de betartják a rendet, és nem szaladgálnak a házakhoz, mint te. Te pedig csak rontod a hangulatot az emberek közt ezzel a kéregetéssel. Hogy nem tetszett neki, amit mondtam, azt elhiszem, de nem mondtam olyat, amiben nem volt igazam. Beárult a nyálas szájú kölyök. Nem olyan társaságból való volt, ahol ismerték a kritikát. Ekkor értettem meg, hogy a politikai órákon miért volt ott mindig egy megfigyelő mostanában. Engem figyelt, hát ha romboló előadásokat tartok. De azokból még a megfigyelő is tanulhatott.

Amikor elmondtam a védőbeszédemet, azt mondta Kiss Ferenc, most el fogsz menni a harmadik zászlóalj harmadik századához, és ott lesz alkalmad még bizonyítani, ki vagy. Ebből a hangnemből azt vontam le, neki sem igen tetszett a föllépésem az ellen a hízelgő ellen. Nyomban mentem az új beosztásomba. Megkerestem a századparancsnokságot, és bemutatkoztam mint új politikai biztos. Az egész század csantavéri fiúkból állt. Talán négyen voltak nem oda valók. Egy topolyai volt, Holló József.

Február vége felé jártunk. Ezekben a napokban olvadt el a hó, sáros locspocs volt mindenütt. Este nyolc óra előtt, alig ültem le az új helyemen, egyszer csak beugrott az ügyeletes, és lent, három háznál nem találja az embereket. Járórt kellene összeállítani, de nem tudja, hová mentek. Megkérdeztem, a fegyverek ott vannak-e? Nincs semmi, csak holmi szétdobált kacat, felelte. Menj, jelentsd a zászlóaljnál. Én még senkit sem ismertem az új helyen, máris ilyesmi történt. Néhány háznál, azok, akik nem mentek el, tudtak arról, hogy valami szökésről suttoztak az emberek. Valóban, harmincöt ember megszökött. A zászlóalj politikai biztosa Cservenák Imre volt. Nagy sebbel-lobbal odaszaladt hozzánk a jelentés után, és azt akarta, hogy azonnal men-

jünk utánuk. Erre én azt mondtam: sötét éjjel van, egy nyomot sem látunk, se az utat. Semmi értelme keresni őket. De nem is kellett. Másnap reggel a szomszédos Szigetvárról jelentették az oroszok, hogy föltartóztatták őket. Amikor Szigetvárra értek, az oroszoknak elmondták, milyen csapattól jönnek, és a magyar Vörös János nyilas tábornok csapatához akarnak menni, mire az oroszok elszedték fegyvereiket, és jelentették a brigádnak, és magyarázatot kértek. Délre már visszakisérték őket kihallgatásra. A vallásnál háromra bizonyult rá, hogy értelmi szerzői voltak a szökésnek. Ezeket az egész brigád jelenlétében esküjük megszegése és a brigád széttűlesztésére tett kísérletük miatt kivégezték a falu déli részén, egy legelőn. A többit föltételesen hat-hat hónapra ítélték el.

Igy kerültem én új környezetbe. Egy fiatal, tájékozatlan társaságba. Amikor megkérdeztem tőlük, milyen előadásokat tartott a volt komisszár, elcsodálkoztak, hogy még azt is kellett volna tartania. Nem volt tudomásuk politikai előadásról. A század parancsnokától kaptam bizonyos írásokat, amit elvettek a volt komisszártól, és abból megállapítottam, hogy szociáldemokrata kiadványok voltak. Egyes följegyzései is azt bizonyították, nem volt kommunistá beállítottságú ember. Ezt bizonyította a szökése, és lehet, hogy az ő műve volt az emberek szökése is, amelyet idejében előkészített. Bebizonyosodott ezúttal az is, hogy a zászlóalj politikai biztosai sem végezték rendesen ellenőrző feladatukat. Minden hiányossága ellenére is, ha bárhol harcra került sor, minden ingadozás nélkül teljesítette föladatát a brigádunk.

1945 februárjának utolsó napjaiban Baranya jugoszláv szakaszára vonultunk. Minden zászlóalj másik faluban telepedett le. Délelőtt katonai gyakorlatok, délután politikai ismertetőik voltak napirenden, addig, amíg a visszavonuló németek március 7-én át nem keltek Bolmány falutól délre két kilométerre a Dráván.

Lőcs faluban házaknál szállásolták el az én zászlóaljam. A politikai órákon igyekeztem minél jobban megvilágítani a fiúk előtt, mekkora tévedés volt a szökés. Mi a jugoszláv népek közösségében akarunk élni. Érdekünk, hogy a magyar nép is fölszabaduljon a fasizmus alól, de mi a Jugoszláv Népfőszabadító Hadsereghez tartozunk, ennél fogva nincs keresnivalónk a magyar hadseregben.

Március 6-án hajnalban bekiáltott az ügyeletes: „Riadó, a zászlóalj-parancsnokság előtt sorakozó! Gyorsan!” De bizony, nem

lett ott sorakozó, mert aki odaért, már ment is a többi után, ismeretlen irányba. Reggel hat órára értünk, Bolmány falutól nem messze, egy téglagyárhoz. Ott tudtuk meg, a németek áttörtek az éjjel a Dráván. Itt találkoztunk Jontovics Rudolffal, aki csendesen azt dúdolta, elvtárs, ma még tán öt perc az élet.

Úgy riadóztattak bennünket, hogy az én századom érjen elsőnek Bolmány alá, büntetésből a szökés miatt. Rövid pihenő után szólt a parancs, hogy a harmadik század induljon a falu átkutatására. Semmi nesz, egy lövés sem hallatszik. Annál veszélyesebb lehet a meglepetés, ha rejtőzködik az ellenség. Átjutottunk a falun, de ellenség még nem volt. A falun kívül, a délkeleti sarkon akadunk három németre egy ősszel leföldelt répakupac fedezékében. Egy gépfegyverük volt. Tíz-egynéhány emberrel voltam ott. A gépfegyverből rövid sorozatot kaptunk, akkor vettük őket észre. Fedezékbe húzódva, a réparakást célba véve lestük őket. Az egyik német kidugta a fejét. Eltaláltuk. Erre a másik kettő fölkapta a gépfegyvert, és eltűnt a hátuk mögött levő, talpon álló kukoricaszárban. Egy német halottal kezdődött a bolmányi csata.

Az első nap nem jutottak be a németek a faluba, de iparkodtak minél nagyobb erőt áthozni a Dráván. Mi a faluban foglaltunk állást, illetve a falu szélén. Estére már elég jól megközelítették a falut. Az éjjel úgy múlt el, hogy többször aknatüzet adtak le ránk, hajnalban gyalogsági támadást indítottak. Ez elől mi partizánmódra, gyors kitéréssel félrevonultunk, hogy nemsokára a falu északi oldalán elébük kerülünk. Ez alatt az idő alatt megszállták a falu keleti részét. Délután ismét parancs: a harmadik század indítson támadást a faluban levő ellenség ellen.

A falutól pár száz méterre északra egy útkereszteződésnél volt fölállítva egy páncéltörő ágyúnk, amit a hosszútávúfutó Szkenderovics Pali kezelte. Annak a néha leadott lövésének a fedezése mellett indultunk támadásba. A németek a falu keleti részéből tüzeltek, mi a nyugati házsor kertjeiben mentünk előre. A falu közepén haladó út választotta el a két házsort. Úgy kétszáz méternyivel beljebb a falu végétől találtunk egy csoportot, amely az első zászlóaljhoz tartozott, a fegyvereiket rendezték egy ház mögött. A kertek nem voltak egymástól elkerítve. Amint haladtam, láttam, az egyik túloldali házból két német tüzelt a mi oldalunkra. Mellettem fejbe találtak egy emberünket. A századparancsnokunk is halálos lövést kapott. A csoportnál megálltam, és szóltam Szabó Ferenc topolyai harcosnak, aki golyószórót kezel, jöjjön,

megmutatom, hová lőjön. Lehasalt, és kezdte löni a házat, de nem a kis- és nagykapu közt levő fal mögül az udvarból tüzelő alakokra lőtt, hanem a tetőre. Én tehetetlen voltam, mert csak egy golyóm volt. A többi tizenegyet ellőttem a Papukban. Nem voltam kellően óvatos, hogy fekvé irányítottam volna, talpon állva jó célpont voltam. Az amerikai repülőkről ledobált segélyből kaptam, barna köpeny ki volt rajtam gombolva. Mikor azt mondtam az embernek, hogy a fal mögött állnak, oda lőjön, mintha valami nagy nehezek zuhant volna a fejemre. Lépkedni kezdtem, a puska kiesett a kezemből. Az ujjaimon kezdett végigfolyni a vér, csak nem tudtam, honnan. A köpeny két szárnyán át a jobb alsókarba kaptam egy robbanógolyót. Amint csontot ért, fölrobbant, és szétszúzta, az alsókaromat pedig, mint amikor egy rongydarabot közepén széthasítanak, úgy szétszakította. Nem estem el, meg sem szédültem, csak úgy éreztem, mintha nehéz lett volna lépkedni. A szanitések mindjárt elkötötték, de akkor már kezdett mindig jobban és jobban fájni. Elvánszorogtam a téglagyárig, oda hordták a sebesülteket. Ott sínek közé szorították, és kaptam tetanusz elleni oltást.

A leírtak szerint zajlott és így végződött 1945. március 8-án délután fél négykor az én szereplésem a Petőfi brigádban.

A legőszintébb akarással, legjobb tudomásom latba vetésével, a tőkés rendszer és a fasizmus elleni gyűlöletről áthatva, proletár kötelességgel vettem részt ebben a harcban, amelynek a fegyveres harc formájában való folytatása részemről véget ért.

A téglagyártól kocsin egy kisebb faluba szállítottak, vagy huszonöt kilométerre a front mögé. A hosszú úton a rázkódástól úgy fájt a kezem, mintha tépte, szagatta volna valami. Nem tudtam, hogy tartsam, hová tegyem. Hosszú kocsisor szállította a sebesültjeinket, lassan haladva. De a mi kocsisunk sorban elkerülte valamennyit. Olyan tempóban hajtott, mint a lakodalmakban szoktak hajtani a pityókás parasztok. Egy vajdasági brigádból való szerb fiút és engem szállított. Hiába szidtuk, kértük, lassan hajtson, rá se hederített. Este hét órára megérkeztünk a faluba. A többi sebesülteket szállító kocsik csak éjfél előtt érkeztek oda.

Megfürdettek, és tiszta alsóneműt adtak. Négy személy jelenlétében alaposabb kezelést kaptam. A kezelést végző orvostól megkérdeztem a nevét. Uzelacnak mondta magát. Amíg a kezemmel dolgozott, a másik háromnak csendes altatónótát kellett dúdolnia. A kezelés után nagyon megkönnyebültem, és enni kértem.

Előző este ettünk kenyeret, szalonnát. Gortvai Feri szerezte (a kenyeret ásóval vágtuk szét, fagyos volt), azóta megéheztem.

Egy tágas teremben tiszta szalmazsákokon feküdtünk. Azon az éjjelen olyan seblázam volt, hogy körbe forogva hemperegtem a fekvőhelyemen. Másnap gipszszínt kötöttek a kezemre, és azzal kerültem a topolyai, majd a szabadkai kórházba.

Sok volt a sebesült. Egy szállítmánnyal Topolyára kerültem. Sijasics Sándor volt a kórházi orvos. Hét súlyos sebesültet visszaküldött Szabadkára. Én is köztük voltam. Ekkor tudtam meg, ha az a kocsis nem hajtott volna velünk olyan lakodalmas tempóban, és négy órán belül nem kaptam volna kezelést, le kellett volna vágni a kezemet. A jobb kezemről van szó, ma is megvan, de könnyekben nem hajlik, nem tudok vele jól markolni, nyolc centiméter hiányzik az alsó csontból.

Írásomnak kezdetétől a végéig életem főbb eseményei a leírt sorrendben zajlottak le. Nem állítom azt, hogy esetenként nem tévedhettem bizonyos dolgok megítélésében, de az én ismereteim vagy tájékozottságom azt így engedték meg. Iparkodtam a nyíltságra és őszinteségre.

Lehet, hogy egyes események leírását jobban ki kellett volna domborítanom, de amennyit tudtam a lényegéről, azt el is mondtam. Előfordulnak az életben olyan időszakok, hogy bármennyire figyel is az ember, bizonyos eseményekről nem szerez részletesebb értesülést. Ami pedig a fogalmazásomat illeti, abban, azt hiszem, nincs akkora hiányosság, hogy az érthetőséget zavarná.

Az életem cselekvő időszaka 1967-ben lezárult. Jelenleg 1977-et írunk. Tíz év óta boldog, házasságon kívüli életet élek. Betöltöttem a 78. évet. Iszákos soha nem voltam, mérsékelten dohányoztam, és általában mindenben mértékletes voltam. De a munkában soha nem voltam mértékletes, amit úgy érhettem el, hogy jó gyakorlati érzékem volt arra, hogy megszervezzem a munkát. Egészségi állapotom jó. Néha, ha nem vigyázok, a derekamat isiász kínozza. Ha bármiféle időváltás jön, a rossz lábam kínoz meg. Ezekről a nyavalyáktól eltekintve jó a közérzetem, s azt mondhatom: úgy éltem, hogy életemet újra élni nem kívánnám.

Topolya, 1977. október 29.

(Vége)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÁCS KÁROLY MŰFORDÍTÁSKÖTETÉRŐL*

Ács Károly *Kiásott kard* című könyve (a cím Miloš Crnjanski egy verssorának szószerkezete) valójában egy sajátos szerelem szüleménye. A költészet iránti szerelmének eredménye mindenekelőtt, de tükrözi az itt több nyelven beszélő és alkotó költőnemzedékeink, s rajtuk keresztül a belső határok és választóvonalak nélküli, egységes jugoszláv költészet iránti vonzalmát is. Ez az Ács Károly által készített válogatás nem kevesebb, mint száztizenöt költőt fűzött testvériségbe: Prešernről és Laza Kostićtól kezdve, mondjuk, egészen Adam Puslojićig vagy Branislav Milanovićig. Kereken százötven esztendő választja el a kötet legöregebb és legfiatalabb költőjét ebben a sok szempontból kivételes — hogy ne mondjam: csodálatos — könyvből.

Ács Károly maga is költő, méghozzá a legigényesebbek közül való. És erről én a legközvetlenebbül, verseit fordítva győződhettem meg a legjobban. Szonettje az *Őnarckép, félhomályban*, mondjuk, olyan kivételesen értékes alkotása, hogy fordítása közben egy pillanatban azt sajnáltam, nem én írtam, hogy már a következőben rájőjjenek, valójában mégiscsak én írtam a verseit, ezen az én szerb nyelvemen... S most világos előttem, így írhatta Ács Károly is a kötetébe iktatott valamennyi, több mint háromszázötven versét.

Sokszor megcsodálom az elméletíróknak azt a makacosságát, amelyvel bizonyítani igyekeznek, miszerint a költészet lefordíthatatlan. Elméletek születnek költészet és nyelv kapcsolatáról, melyekről kicseng, hogy a poézis csak az adott nyelv értelmi és zenei rendszerében kommunikálhat, s mint ilyen, a sajátjától eltérő rendszerben megsemmisül. Megsemmisül, mert elvész a versépítés éltető eleme, a szavak és szótagok elhelyezésének rendszere, zeneisége...

Úgy vélem, külön hangoztatás nélkül is világos, miszerint a vers lefordíthatatlanságának elméletei kommunikációs szolipszizmushoz vezetnek. A paradoxon, hogy elméletileg sokféleképp támadható az, ami a gyakorlatban több ezer év óta remekül megvalósítható...

Végezetül, matematikai bizonyítékok is vannak. Több mint száz éve axiómaként elfogadott volt — s ehhez még különösebb matematikai tu-

* Az alábbi méltatások a Vajdasági Íróegyesület nívódíjának átadásakor, 1986. június 23-án hangzottak el.

dásra sem volt szükség —, hogy minden olyan tárgy, amely nehezebb a levegőnél, nem repülhet...

S vajon hány és hány kitűnő költő bizonyította, s újból és újból bizonyítja, hogy mindent le lehet hűen fordítani, akkor ha a műfordítás fogalma alatt nem lefordítást, hanem átköltést értünk. Ez valójában azt jelenti, hogy a jó műfordítás az eredetit lényegi egészé formálja, úgy hogy az értékeknek a műben levő rendszerét át tudja vinni egy másik nyelv rendszerébe. Mindezt olyképpen, hogy az értelem értelem maradjon, az érzelem érzelem, a zene pedig zene: végtére pedig a vers vers maradjon.

S itt jutottunk el mondandónk lényegéhez, hogy valódi műfordítás esetéhez: a „fordítás” valójában alig különbözik az eredeti versírástól. Mert mindkét esetben az eredmény nem más, mint: költészet. Mindezt hangoztatva Novalis autoritására is támaszkodom, aki azt mondja, hogy a műfordító „a költészet költője”. Ő az, aki valójában egyenlőségjelet helyez a költő és a műfordító közé, azzal, hogy a műfordító élménye közvetett jellegű, lévén, hogy másodkézből kapott. Tehát újraépitkezés más anyagból. Ha ilyenkor valami mégiscsak, szinte szükség-szerűen elvész, akkor az a másik oldalon valami hasonló minőségben meg is térül. A műfordítás ilyképpen „korrektív re-kreáció”.

Még egy bizonyítékom van arra, hogy a jó műfordítás valóban kreáció, abban az értelemben, amelyben a jó költészet is az. Nem kérdeztem Ács Károlytól, de személyes tapasztalataim alapján mélyen meg vagyok róla győződve, hogy akkor, amikor fordít, eredeti verset nem ír, nem írhatja saját verseit. Mert ugyanolyan alkotói láz fűti fordításkor is, mint az eredeti írásakor. Ugyanazt az energiát egyszerre nem lehet kétfelől gyogyasztani.

Ilyen értelemben a *Kiásott kard* „szerelemgyerek”, egy önzetlen szerelem eredménye. Mű, amely éveken át keletkezett, és amely, természeténél fogva, befejezhetetlen. Egy gyönyörűen elképzelt és megvalósított, nyitott mű.

Ivan V. LALIC

Tíz esztendő alatt két jelentős műfordításkötet látott napvilágot jugoszláviai magyar műfordító munkája nyomán: 1978-ban Fehér Ferenc adta ki *A madár árnyéka* címmel a Jugoszlávia népei és nemzetiségei költészetéből fordított versek impozáns gyűjteményét, 1985-ben pedig Ács Károlynak jelent meg fordításkötete, a *Kiásott kard*, amelyet most ünnepelünk, s amely, mint olvasható, „több mint száz költő közel négyszáz versét” tartalmazza. Mind a két gyűjtemény fordítói retrospektíva is: Fehér Ferenc harminc esztendőre tekintett vissza, Ács Károly most az 1945 és 1984 között készült műfordításai között válogatott. S ha már az adatoknál tartunk, hadd jegyezzük meg azt is, hogy egy szerényebb áttekintést Ács Károly az *Ének füstje, füst éneke* cí-

nő 1976-os verseskönyvében is adott: az évekre tagolt kompozíciós elv azt is lehetővé tette, hogy bemutassa, milyen műfordítói iskolát járt ki költői pályáján, s egyes műfordításai hogyan is rímelnék költészetének konkrét, a fordításokkal egyidőben keletkezett darabjaival. Ezzel pedig Ács Károly mintegy tíz esztendővel ezelőtt már tudomásunkra hozta, hogy az ő életművében a műfordítás egyszerre tanulás, tisztelgés, feladatvállalás is. Általában is nehéz elkülöníteni nála a megbízatásból vállalt fordításokat a belső, a költői igény diktálta választásoktól — a költői affinitások és a mesterségbeli próbák döntőbb módon határozták meg, hogy kit, milyen verset mikor fordít, mint a pillanatnyi szükséglet, a szerkesztői-kiadói „megrendelés”.

Ha ezt nézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar költészet egészben tradícióinak letéteményese Ács Károly, amikor magas szinten készült fordításokat közölt, *költői feladatot* látva minden fordításra iszemelt versben. S ebben, köztudott, előtte járók is voltak — gondolunk itt elsősorban Szenteleky Kornél és Debreczeni József *Bazsalikom* című, 1928-as antológiájára. Ennek bevezetőjében Szenteleky Kornél nem csupán azt közölte, hogy céljuk a modern szerb alanyi költészet bemutatása volt, hanem azt a tapasztalatát is, mely szerint a „versfordítás nehéz munka: vagy a forma, vagy a tartalom szépségén esik sorba, de minden esetben megbomlik az a titkos, belső kapcsolat, az a nély, rejtett harmónia, mely sok vers szépségét okozza”. Majd a következő, azóta is érvényes megállapítást rögzíti: „Egy Ducsy-vers fordítása éppoly nehéz, mint egy Herédia-szonetté, vagy egy Stefan George-versé. Ujevity szimbólumokban borongó finomságait éppoly nehéz menteni a fordításba, mint Rimbaud viharos rejtelmait vagy Ady vázeszi szépségeit.” Végezetül a maguk mentésére elmondta, hogy fő elvük „lényegesnek és az egyéninek átmentése” volt, s ha ez nem sikerült mindig maradéktalanul, akkor „szándékuk csuklott el a nyelv és forma gögös gátjain”.

Ács Károlynak az ilyen típusú mentetőzésekre nincs szüksége. Ő zinte nyomban, már az 1940-es években kivívta a kritika és az irodalmi közvélemény elismerését, mert le tudta győzni a formai és nyelvi nehézségeket. S kezdőként is a legnagyobb feladatokat tűzte magára: 1945-ben Tin Ujević *Mindennapos panaszdalát* fordítja, és attól az iránytól, amelyet ez a vers jelez, sokáig nem is tér el. Költői feladat volt, esztétikai bravúr Aleksa Šantić *Szigeti alkony* (1946); Vladimir Nazor *Bozót* (1949); Đura Jakšić *A hársfaligetben* (1951); Jovan ovanović *Zmaj Dal a dalról* (1952) című versének magyar nyelvű tolcácsolása.

A koronája ezeknek a harminc-nyolcvan esztendővel ezelőtti törekvéseknek kétségtelenül Miloš Crnjanski *Stražilovójának* a megszólaltatása 1957-ben. Erről a fordításról több tanulmány is készült: az első szét különben a versfordítás megjelenése után nyomban Herceg János

írta. Nagyobb részét antológiadarabok ezek a versek, s a sort az elkövetkező évtizedekben továbbvitte, így azután a *Kiásott kard* című fordításkötet legbelsőbb köre szinte hibátlan, mert a versek között találjuk Laza Kostić, Dis, Krleža, Matic, Dedinac, Davičo immár klasszikus nagy verseit is. Bárán állíthatjuk, Ács Károly tolmácsolásában ezek a költemények éppen olyan hibátlanul, esztétikai csorbítatlansággal és teljességgel zengenek, mint az eredetiben. S ez vonatkozik a többi költemény zömére is, a majdnem négyszáz, e kötetbe került versre.

Prešern, Preradović, Radičević és Zmaj neve ugyanakkor azt is jelezte, hogy a költői figyelem a romantikától korunkig kíséri nem is egy költészet alakulástörténetét, mert Ács Károly gyűjteménye (s ilyen volt Fehér Ferencé is!) sajátos irodalomtörténeti vallomás, hiszen a kötet irodalomtörténeti jelleggel bíró antológia is. Annál is inkább, mert Ács Károly éppen az ilyen karakterű kötetekhez vonzódik, amit a *Napjaink éneke* című kétkötetes antológiája példázott már az 1960-as években.

Az intim indítékokról ellenben a Mihai Ramacsnak adott interjúbar beszélt olyan módon, hogy most is idéznünk kell: „A kötet címe Crnjanskítól való, a *Belgrád-síratás* című versből. Az elásott kard elveszti funkcióját és a kard összes jellemzőjét. Csak amikor kiássák akkor lesz újra azzá, ami. Valami hasonlót tesz a fordító is. Felfedez valamit a saját nyelvén, ami egy másik nyelven keletkezett...”

Tegyük ehhez végezetül hozzá: a versek teljes aranyfényükkel ragyogó verskardok magyar nyelven is!

BORI Imre

HERDER „UTÓKORA” A SZERB ÉS A MAGYAR IRODALOMBAN

SZELI ISTVÁN

A tizenkilencedik század előregedésével Herder is egyre inkább kizorul az eszmei ihletők sorából mindkét irodalomban. Ennek a folyamatnak a jelenségeit próbáltuk bemutatni a *Herder utókora...* című vázlatunkban (*Híd*, 1985. április). Az utóreggésekkel foglalkozó jelenrásunkban az elmúlt, de még nem lezárt emberöltőt tárgyalva már nem az ő gondolatainak a jelenlétét keressük tehát a magyar és a délszláv népek irodalmában, hanem a Herder-recepció tanulságait nyomonuk, történelmi szerepének az értékeléséről kísérünk meg képet adni, ovábbra is az eltérések okait kutatva, amelyek eszmei hatásának megélésében szerephez jutnak.

A Herder műveit fordító s magyarországi hatását elemző Rathmann ános gondos kutatások alapján olyan megállapításra jut, hogy e hatás, illetve befogadás-elutasítás többnyire párhuzamos a magyar történelem nagy mozgalmaival és válságos korszakaival: az első magyar köztársági mozgalom bukása (Versey, Kazinczy), a Szent Szövetséggel beöszöntő korszak (Kölcsey), majd Széchenyi kora s a romantika évtizedei. Herder nyelv-, állam- és nemzetszemlélete, különösen pedig a magyar nyelv kilátástalan jövőjére vonatkozó megjegyzése a sorsforlulók idején rendkívül időszerűek voltak az adott társadalmi viszonyok özött. A történelem a későbbiek során sem szűkölködött krízishelyzeekben, mégis, mondja Rathmann, „A negyvenes évektől kezdve azonban hosszú időn keresztül a Herder-interpretátorok igazi célja — háárokon innen és túl — többé nem az, hogy megértsék és felszínre hozzák eszméinek valóságos tartalmát, hanem kevés kivételtől eltekintve — pl. Széchenyi István értelmezése — abban áll, hogy politikailag releváns gondolatait ideológiailag manipulálják, pl. a pánszláv ideológia gyik szellemi ősvé avassák. Herder e méltatlan utókora azonban túlnutat vizsgálódásunk keretein”. (*Világosság*, 1979. 1. 19—23. l.)

A huszadik század Herder-értelmezéseinek néhány jelensége a mi igyelmünket is a történelmi, eszmei, ideológiai háttér felé fordítja, főeg az első világháború óta napjainkig eltelt időszakban.

A Herderhez és eszméihez való viszonyból eredő értékelésdifferenciák ma már kétségtelenül jóval csekélyebbek, mint a polgári korok történettudományának feljövő szakaszaiban, különösen pedig a nemzetállamok létrehozására irányuló erőfeszítések korában, de tagadhatatlan, hogy nevének, művének és szellemének az idézése ma is különféle izgalmak kiváltásának az oka lehet, s az is kétségtelen, hogy mint történelmi tudatot formáló, de legalábbis nyelvi-kulturális szemléletünket befolyásoló tényezővel ma is számolnunk kell vele. Ennek objektív okai nyilván magukban a Herder-szövegekben rejlenek. Abban, ahogyan ő maga látta és mérte fel a népek történelmi küldetését, s ahogyan jövőjükről gondolkodott.

Mind a magyar, mind a délszláv, marxista szemléletű történetírásnak ma már jórészt sikerült kiszűrnie a Herder gondolataihoz tapadó hordalékokat, főként pedig a retrográd, nacionalista szemlélet és történelemfelfogás szennyező anyagát. Ennek ellenére a Herder-szindróma kóroktanának még ma sincs minden vonatkozásában egyértelmű magyarázata sem azok körében, akik minden fenntartás nélkül elfogadják a német gondolkodó tanait, sem pedig baljós „árnyékát” megidéző tetemrehívóinál. Itt csak jelzyszerűen utalhatunk a Herder-évfordulókor elhangzott méltatásokra és ideologizálásának újbóli kísérleteire mindkét oldalon. A műveiből (még inkább a nevéből) századunkra átsugárzó energia tehát nem vész el, legfeljebb csak átalakul. Ilyen értelemben ismét csak Rathmann Jánosra hivatkozhatunk, amikor azt írja, hogy a jakobinusoktól kezdve napjainkig Herderrel nemzedékek hosszú sorát nézett szembe, „de az értelmiségi közvélemény számára az ő személyisége mindmáig »csak« a »jóslatot« jelenti”. (Herder ébresztéséhez. *Kritika*, 1978. 3. 9. l.)

A délszláv köztudatban s általában a szláv népeknél a fentiekke szemben Herder érdemei még ma is főként abban csúcsonodnak ki, hogy tudatosította a szlávok hozzájárulását földrészünk kulturális arculatának megformálásához, leginkább pedig abban, hogy elmélyítette bennük történelmi küldetésük hitét. A körülötte kavargó eszmei örvénylés tehát úgyszólván máig is érezhető.

A két világháború közötti két évtizednyi időszakban a délszláv értelmiségi közvélemény számára Herder gondolatai kétségtelenül hozzájárultak a germán faji felsőbbrendűséggel szembehelezkedő, antifasiszta világnézet erősítéséhez, de ezzel párhuzamosan a szláv lélek, mentalitás és pozitív faji vonások (minden bizonnyal hasonló motívumokká színezett) apoteózisához is. Nem egyedüli, hanem jellemző példaként említjük meg Miloš Trivunacnak a *Herder i Sloveni* (Herder és a szlávok) című tanulmányát (különnyomat a *Stari pregled* 1—4. számából, 1936). Áttekintésében a szerző egészen a maga koráig, Masarykig kíséri nyomon a herderi eszmék kanyargós útját a modern Európa politikai gondolatvilágában. Herder főművének, az *Ezmék az emberiség*

történetének filozófiájáról című könyvének ún. „szláv fejezetéhez” fűzött kommentárjaiban hangsúlyozza: Herder szerint a szláv népek hivattak arra, hogy az emberiséget eljuttassák fejlődésének végső határáig, a humanitás tökélyéig, mert nem harcos természetűek, békeszeretők és szorgalmasak. „Herder — írja a továbbiakban — természetesen egyúttal baráti tanácsokkal is szolgál a szlávok számára (...). Rámutat: balsorsuk onnan ered, hogy »békeszeretőik és a házi foglalatosságok iránti hajlandóságuk« miatt katonailag szervezetlenek maradtak, »noha nem hiányzott belőlük a kemény ellenállás bátorsága«, s világosan mutat rá e fogyatékoságukra is a prédaleső emberi társadalomban. Más szóval az önvédelemhez nem elegendő csupán a bátorság, hadi készenlétre is szükség van mindaddig, míg a másik oldalon nem csitul a harci kedv. A szlávok részéről nem fenyeget a veszély, hogy harckészségüket más népek szabadsága ellen fordítják, még kevésbé, hogy azokat erőszakkal megfosztják nemzetiségüktől.” Trivunacnak s kortársainak nemigen van korrigáló megjegyzésük Herder fenti, idealizáló nemzetképéhez (pontosabban: fajképéhez), holott a Herder óta eltelt kétszáz esztendő tapasztalatai alapján tudvalevő, hogy a szláv népek történelmének az útját sem kizárólag krisztusi szelídségű Tolsztojok szegélyezték, hanem más népekéhez hasonló bőséggel trónbitorlók, hódítók, agresszív szellemek is. Rettenetes Ivántól a csisztkák koráig.

A magyar tudományosság szellemét, különösen a történettudomány irányait mélyen befolyásoló Szekfű Gyula a magyar Herder-képet fontos, új elemekkel is gazdagítja, de a lényeg tekintve ő is a tizenkilencedik századból örökölt értékelés alapján áll: interpretációjának a központjába szintén a hírhedt „jóslatot” helyezi. Mintaszerűen szerkesztett forrásgyűjteményének (*Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1790—1848*. Bp. 1926) bevezető tanulmányában arra mutat rá, hogy Herder „a nemzetiség lelki gyökerei iránt már nagy fogékonyságot tanúsít”, s ezt Szekfű a felvilágosodás racionalista, rideg államérdeket elutasító, humanus gondolkodásával magyarázza. Úgy véli, hogy Herder a *Levelek a humanitás előmozdítására* című, 1793-i munkájában kifejtett álláspontja teljesen egybehangzik a magyar nemesi ellenállás képviselőinek álláspontjával, noha alig néhány évvel korábban, az *Eszméék*-ben „a magyarok iránt még teljes és tökéletes tudatlanságot árul el (...), a magyarokról nem tud egyebet mondani, mint hogy fegyverrel a kezükben, rabolva és pusztítva törtek be Európába, ahol azonban csakhamar sikerült őket ártalmatlanná tenni”. Herdernek e pálfordulását a magyarok iránti álláspontját illetően Szekfű úgy magyarázza, hogy „a főntebb említett 1793-i munkájában revízió alá vette ezt az elítélő nyilatkozatot, mint ahogy a humanitásról írt leveleiben általában is kiegészítette, körülírta főmunkájának szigorú kompozícióba foglalt, s már ezért is röviden és néhol félreérthetően, egyoldalúan fogalmazott tanait. A magyarokra az első, elítélő nyilatkozat ha-

tott, a másodikról alig vettek tudomást (...), a nemzetvég gondolata Herder hatása nyomán nyomul be a nyelvi és nemzetiségi eszmékbe.' Az itt leírt változás okairól azonban nem világosítja fel az olvasót.

Valójában az ilyen egyoldalúan „nemzeti” alapról szemlélt és minősített Herder-nyilatkozat volt az indíték, hogy a magyar történettudomány a tizenkilencedik század nagy részében, de — mint Szekfű példájából látjuk — még a huszadik században is, a „jóslatból” eredő kérdésekre kereste a választ, hogy úgymond, „tisztázza” Herder felelősségét a szlávssággal való előnytelen egybevetés miatt, s nagy filológia apparátussal bizonygassa, hogy a magyar nyelvért folytatott nemes és tiszta szándékú küzdelem mentes a „politika salakjától”, hogy tisztár kulturális fogantatású, valamint hogy a nyelv érvényesülése elé tornyosuló akadályok főként külső tényezők műve, idegen „souffleur”-öké mint amilyen Herder is. Ugyanakkor azonban a tudomány legtöbbször csak érintőleg foglalkozott a torz, magyar feudális viszonyok elemzésével, amelyek legalább olyan mértékben bűnösek a nyelv fejlődésének a lemaradásáért.

Herder tágas európai horizontjai ily módon zsugorodtak össze nemzeti, sőt osztálykorlátozottosságú kisterекre, humánus életműve ekként lett egyfelől túlkompenzált faji erények felmagasztalásának az eszközevé, másfelől érvek és ellenérvek kútforrásává és támaszává obskurus politikai törekvésekhez, alkalmi használatra. Mindezek miatt Herder nemcsak úgy van jelen a térségben, mint „a romantikus generáció életérzésének egyik meghatározója” (*Világirodalmi lexikon*, 1975), hanem a nemzetszemlélet és történelmi sorstudat jelenünkig ható tényezője is.

Kovács Endre pontosan mutatott rá,* hogy „Herder nem politika fogalmakban gondolkodott”, s hogy „a herderi népfogalomból teljesebb hiányzik az etatisztikus szemlélet”, ennek ellenére a kelet-európai (szláv) népek számára az önálló állami-nemzeti aspirációkhoz nyújtott ihletforrást, míg „a magyarsággal szembeni averziója” s jóslatának „megremegtető mondanivalója” ellenkező irányba hatott. „A nemzethalál fikciója, mely majd irodalmunk visszatérő rögeszméjévé válik, első ízben német nyelven nyert megfogalmazást; a szlávimádattal teli Herder e magyarság számára nem tartogatott helyet Európa népei között.” Gaj Kollár, Garašanin vagy Bratianu gondolatvilágában a herderizmus nem a letargikus életérzés, a pusztulás szinonimája, nem a steril, önmagáért való, népies irodalmi stílusdivattal azonos (ami a magyar irodalomban sajátos visszafogottság jegyében bontakozik ki, pl. Kölcseynél, a reformkori nemesség politikai gondolkodásában pedig sokszor a paraszti mozgalmak rémét idézi meg), hanem az újjászületés ideológiai alapja. Kovács pontosan állapítja meg a diagnózist is: „A feudális nemzetfogalom nem volt képes átalakulni”, mégis mintha hajlamosnak látszana

* *Szemben a történelemmel*. Bp., 1977. Különösen a 162—173 l.

arra, hogy e negatívumokban bizonyos értelemben Herder „bűnrészeségét” keresse, holott köztudomású, hogy annak mind a „jóslat” előtti, mind pedig az az utáni korszakában is számos, a magyarsággal egyértelműen rokonszenvező nyilatkozata van. Az egyikre Vajda György Mihály hivatkozik. A német író Kelet-Európában tett utazásának közvetlen tapasztalataiból bontakozik ki nagyarányú víziója, amely eleven cáfolata lehet annak az idézett értékelésnek, mely szerint a magyarság számára Herder „nem tartogatott helyet Európa népei között”. A *Journal meiner Reise im Jahr 1769.* című naplójában írta le a következőket: „Micsoda látvány lesz az e... vidékeken, ha egyszer meglátogatja majd őket a kultúra szelleme! Ukrajna lesz az új Görögország: e nép széles ege, vidám lény, muzikális természete, termékeny országa stb. nagyra nőnek majd egyszer: a sok vad népecskéből, amilyenek egykor a görögök is voltak, civilizált nemzet áll elő: határai a Fekete-tengerig nyúlnak el, és onnan az egész világon át. Magyarország, ezek a nemzetek, meg Lengyel- és Oroszország egy sávja részese lesz majd ennek az új kultúrának... szellem keresztülvonul majd az álomban szendergő Európán, és szolgálatába állítja majd a szellem természete szerint. Mindezt magában hordozza a jövő, s egyszer csak meg kell történnie...” (L.: *Allandóság a változásban.* 1968. 24—25 l.) Ez is jövendölés, mint ama másik. Csak töprenghetünk rajta, miért nem ez került a köztudatba.

De a „jóslator” követő esztendőik írásaiából is idézhetnénk, méghozzá nem álmokat és messzi sejtéseket, mint az előbbiekből, hanem nagyon is reális érzékre valló álláspontokat. Rathmann írja az *Eszmék...* 1978-i, magyar kiadásának az előszavában: „Álláspontját az organikus államról szóló saját történetfilozófiai elvével támasztotta alá: eszerint minden nemzetnek saját állammal kell rendelkeznie. Ennek megfelelően elméleti képtelenségnek, »lélektelen gépezetnek« tartotta a Habsburg monarchiát, és élesen bírálta II. József rendszerét, többek között németesítési törekvéseit, hangsúlyozva a nemzeti nyelvek létjogosultságát.”

Lehet-e most már a magyar nyelvről szóló, annyiszor idézett szavainak a nyomán keletkezett zajt csupán azzal a körülménnyel magyarázni, hogy sorai éppen a „kellő” időben, 1791-ben, a magyar, nemzeti nacionalizmus fellángolása idejében láttak napvilágot, mégpedig abban a könyvben, amely a legelterjedtebb olvasmánya volt a korabeli Európának, útinaplója viszont még a Bessenyei fellépése előtti időkből való, amikor a magyar nyelv ügye még közel sem volt oly mértékben az érdeklődés előterében, mint majd jó húsz esztendő múlva, tehát még az udvar és a magyar nemesség, Mária Terézia korabeli kompromisszumának az évtizedében? Alig hihető. Sokkal valósabb okok játszhattak itt közre, elvi és gyakorlatiak egyaránt.

Herder e „palinódiáját”, a magyarságról mondott véleményének a

megváltoztatását a *Beszélgetés II. József császár halála után* című dialógusában Kókay György forrástanulmánya magyar ösztönzés eredményének tartja. Kókay Rát Mátyásra, az első magyar újságnak (a *Magyar Hirmondónak*) a megindítójára hivatkozik, aki egy német—magyar—latin szótár (lexikon) tervét tette közzé, s ennek előfizetési felhívásában fejtette ki azt a gondolatát, hogy az uralkodó csak akkor várhat sikert intézkedéseitől, s csak akkor reménykedhet országa népeinek boldogulásában, ha általánossá teszi az emberi kultúrát, ezt pedig a népek csak anyanyelvükön tehetik magukévá. Rát e „köz haszonra való szándékának” a híreről Herder is olvasható Schlözer göttingai folyóiratában, s ez is bizonyára hozzájárult a magyar kulturálatlanságró vallott nézeteinek a megváltozásához. Arról azonban már aligha lehetett tudomása, hogy Rát lexikonterve a magyar főrendek kulturális indolenciáján hiúsult meg, noha a felvilágosult Európa szemében a magyar nemes a Kulturgefälle fogalmával volt azonos. Rát írja le Bacsá nyinak küldött levelében ezt a Tempeföibe illő képet: „... végképpen le-is tettem azon reménységről, hogy a Magyar Nemzet önnön nyelvében a tudományjában valaha virágozzék (...), hogy azt a jót tehető nem-Nemes emberhez [a nemesurak], nem mondom, tiszteletet, de csak köz-emberséget is mutassanak, az, az ő nagy méltóságokról ki nem telik (...) inkább szeretek holtig az én vélt irégyeim között maradni, hogy-sér mint a magokhoz édesgető Uraknak elő-palotáikban várakozni s előttük állani, avagy uzsorával nemességet kereső s könnyen nyerő könnynyomatókkal szerződni.”

Mindettől eltekintve jogosnak látszik Kókay feltételezése, amely szerint „Rát folyóirata hívta fel Herder figyelmét a Habsburg birodalom kis népeit (...) nemzeti kultúrájuk kifejlesztése szempontjából ért méltánytalanságokra.” Csak ennek az ismeretében értjük meg Herder említett dialógusának ezt a tételét: „Valóban, ahogyan az Isten a világ összes nyelvét megtűri, úgy kellene a régensnek is megtűrnie a különböző népek nyelvét nemcsak megtűrnie, hanem tisztelnie is. A népek nem egyik napról a másikra érelik meg kultúrájuk legjavát, semmiféle idegen nyelv ezt ki nem kényszerítheti. A nemzeti talajon növekszik a kultúra a legjobban, sőt, mondhatnám, csak a nemzet öröklött és tovább öröklődő nyelvében képes fejlődni. A nyelv az, ami rabul ejti egy nép szívét, s vajon nem nagy gondolat-e, hogy magyarok, szlávok, vlachok és megannyi más nép földjén az ő gondolkodásuk szerint, az ő *legsajátabb* és *legkedveltebb* módjukon ültessük el a jólét magvait, ma és a legtávolabbi jövőben.”*

Az előadottak ismeretében találhatóbb lenne a magyarság Herder elleni averziójáról beszélni, nem pedig az övéről a magyarság ellen. De joga-

* Kókay György: Rát Mátyás röpirata II. József ellen, a magyar nyelv érdekében. *Magyar Könyvszemle*. 1966. 305—316. l.

san tehető fel a kérdés: miféle gondolkodásbeli rokonság fűzhetne volna a „magyarságot” képviselő, feudális szellemű, nemesi osztályt a német filozófus demokratikus eszméihez? A magyar társadalomszerkezetből származó hamis (kulturális) fölénytudat is gátolta az efféle „lelki rokonság” létrejöttét, nem kevésbé a még a legjobbjainkat is jellemző, századokig táplált Nyugat-eszmény, amely a kelet-európai „törmelék-népek” és „népképződmények” hagyományos kultúráját mereven kirekesztette az európai kultúra fogalmából (nem mentségül, csak magyarázatul: mint ahogyan saját etnikumának örökségét is összeegyeztetetlennek tartotta e virtuális Európa-képpel).

Mindez legalábbis kételkedést ébreszthet bennünk az olyan Herder-interpretációk iránt, amelyek makacsul megrekedtek a „jóslat” szavainál, ismételten felkeltve gyanakvásunkat e szándékok felől.

*

Áttekintésünk a vonatkozó irodalomról nagyrészt az első világháború óta eltelt időszakot öleli fel. Magyar vonatkozásban ezt indokolttá teszi, hogy a század első két évtizedében a Herder-kommentárok és értékelések főként népköltészeti érdekűek, poétikai vonatkozásúak, a nyelv- és történetfilozófia számára azonban nem mondhatók különösebben jelentősnek. Kovács Győző a *Bacsányi és Herder* című gondos tanulmányában (*Filológiai Közlöny*, 1970. 1—2. szám) a korszak filológiai tevékenységéről megállapítja, hogy Herder hatásának adatszerű feltárásához sok részeredménnyel járul hozzá, „De értékelést ezek a munkák nem adtak, kizárólag a tények feltárására szorítkoztak”. Tanulmányában „szembetűnőnek” mondja, hogy a kutatók túlnyomórészt nyelvészeti és költészettani irányelveit, továbbá a népiesség, a nemzeti eszme és öntudat alakulására gyakorolt hatását helyezték előtérbe, „többnyire a herderi intelmek, illetve a korabeli népiesség szemszögéből vizsgálva a történelem és a nemzeti irodalom kapcsolatát, a fejlődés mibenlétét és határait”.

A szerb és horvát irodalmi és szellemi életben Herder nem kiragadott mondataival, nem magyarázatra szoruló, töredékes kijelentéseivel van jelen, hanem filozófiájának komplementáris elemeivel, nép- és nemzetszemléletének egészével, amelyek mint egybeömlő folyók vize, minőségileg azonosulnak egymással a történelem nagy, vízgyűjtő medencéjében. Érthető tehát, hogy a délszláv Herder-filológia figyelme nem az író konkrét szövegeire vagy azok részeire irányul, mert nem azok, hanem maga a herderi gondolkodásforma termékenyíti meg az irodalom és történelem szellemét. Az elemzések nem tartják feladatuknak, hogy a szokott összehasonlító módszerekkel, szövegegységekre lebontva közelítsék meg a Művet. Úgy tűnik, hogy a szerb irodalomtudományak a századelőn nincs is filológiai adóssága, törleszteniivalója Herder

iránt. Dragiša Živković írja Jovan Skerlić munkájával (*Omladina i njena književnost*, 1906) kapcsolatban: „Herder eszméinek jelentőségéről a szláv és a délszláv irodalmak fejlődésére nézve nálunk is és külföldön is viszonylag sokat írtak (. . .). A szerbek és Vuk Karadžić Herderhez való viszonyára szintén sokszor rámutattak, különösen Skerlić, aki az Egyesült Szerb Ifjúságról (Ujedinjena omladina srpska) írt munkájában több mint tíz helyen említi Herder nevét. De mind Skerlić, mind pedig más szerzők erről a viszonyról úgy beszéltek, mint afféle közhelyről, mint olyasmiről, ami már általánosan ismert és bizonyított tény, anélkül, hogy mélyebbre hatoltak volna Herder költészettani eszméinek általános kontextusába . . .”^{*} A század első évtizedeinek e tárggyal foglalkozó szerb és horvát írásai sok mindenben a romantikától örökölt szellemben foglalkoznak a német író hagyatékával és hatásával, s ez indokolja, hogy más szempontból beszéljünk róluk, mint a megfelelő korszak magyar tanulmányairól, amelyek — mint mondtuk — inkább részkérdésekkel törődnek, fragmentálisan látják az életművet. A történelem, úgy látszik, dinamikusabban változik, mint a róla formált emberi tudat. S ha ez utóbbi változik is, annak a történelem az oka. Hegel *Fenomenológiájának* „dialektikus fogalompárjai” között olvastunk az olyan tudatról, amely „tárgyához való viszonyát különbözőképpen határozza meg, aszerint, hogy éppen melyik fokán áll a tudatára ébredő világszellemnek”. Csak a terminológián kell változtatnunk, hogy Hegelét ma is érvényes igazságnak foghassuk fel.

*

A Herderrel és hatásával foglalkozó vagy velük kapcsolatos, tisztán filológiai természetű kutatásokba a világháború körüli, főleg pedig az azt követő években kezdenek beszüremkedni a politikai, világnézeti, ideológiai nézőpontok. A kutatókat az évek haladtával már nem is maga Herder érdekli, hanem csak „jóslata”, amiről végül is kiderül, hogy nem is tőle származik, s nem is jóslat, hanem aggódó intelem.

A hatáskutató komparatiztika mindmáig egyik legfigyelemre méltóbb eredményének számít Pukánszky Béla *Herder hazánkban* című dolgozata (1918), amely a magyar felvilágosodás kezdetétől Arany Jánosig követi Herder útját Magyarországon. Az irodalomtörténeti tanulmány célját már a munkája alcíme is világosan kifejezi (Herder és a népies irány), mégis szükségesnek látja, hogy terjedelmes munkájának első oldalán még egyszer félreérthetetlenül kijelentse: „Értekezésem szűkebb tárgyának megfelelően Herdernek csak a népköltéssel foglalkozó dolgozatait tárgyalom.” Ehhez mindvégig következetes is marad,

^{*} Dragiša Živković: *Evropski okviri srpske književnosti*. Novi Sad, 1970. 31—32. l.

noha — mint előszavából látszik —, őt is az a Herder érdekli, „. . . ki az irodalomtörténet, kritika, teológia és pedagógia terén mai gondolkodásunkkal csaknem minden tekintetben közvetlenül érintkező eszméket hirdetett, irodalmunknak legjelentékenyebb korszakában munkáival számottevő művelődési forrást nyújtott, a magyar nyelv jövőjére vonatkozó nyilatkozatával pedig egyenesen korszakalkotó hatást gyakorolt a nemzeti öntudat fejlődésére s a nemzeti tulajdon értékelésére.”

Igazat kell adnunk Kovács Endrének, hogy — mint már fentebb láthattuk — „a herderi népfogalomból teljesen hiányzik az etatisztikus szemlélet”, s hogy „nem politikai fogalmakban gondolkodott”, mégis a világháború után keletkezett tanulmányok jó részére az jellemző, ami a múlt század első felében: a szerzők tudományos szándékain egyre erősebben áttetszenek a jelen politikai valóságának a színei. Pukánszky is kénytelen megállapítani, hogy a Herder népiességével összefüggő eszmék „egy lényeges vonással gazdagodnak, mely az irántuk való intenzív és hosszan tartó érdeklődést biztosítja: fontos eszközzé válnak Magyarország demokratizálásában”. Továbbá: „Ennek az iránynak 1848 előtt csak nyomait észlelhetjük, nagy része csak a forradalom éveiben jut kifejezésre az irodalom legtágabb rétegeiben.”

Három év múlva, 1921-ben Pukánszky figyelme már teljesen az „intelem” felé fordul, amit azonban ő még a magyar szellemi élet fejlődésének általánosabb kérdéseivel kapcsol össze, így például az eredetiség Kármán József-i irodalmi programjával. Érdeklődésének előterében tehát még nem a politikum áll, hanem szaktudományi problémák. Alapvetően „intelemnek” minősíti Herder szavait, nem pedig „jóslatnak”, s inkább azok kedvező hatására mutat rá: „A magyarság jövőjére vonatkozó intelem szellemi életünknek főleg három ágában váltott ki egészséges, pozitív munkára serkentő reakciót: a nyelvújításban, a történetírásban és a nemzeti életnek a politikai reformmozgalmak útján való intézményes restaurációjában.” Herder intelme a magyarsághoz, (*Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1921. jún.—dec. VI—X. 37. l.) Ugyanitt arra is figyelmeztet, hogy az intelmet csak úgy lehet helyesen fel fogni, ahogyan Kazinczy: egységes gondolatrendszer elemeként, „egyéb-ként a mögötte rejlő methaphisikai rugók ismerete nélkül, elszigetelten értelmezik”. Pukánszky világosan mutat rá, hogy „Herder intelme talán csak egy csekély elméleti akadály volt, mindamellert hangulati visszahatásával hozzájárul a politikai élet gyakorlati feladatainak megoldásához, megokolásával pedig a nemzetiségi probléma fontosságára hívja fel írónk figyelmét” (85. l.). Ez utóbbi nézete mindenesetre nagymértékben különbözik attól a vulgáris értelmezéstől, amely közvetve Herdert teszi felelőssé a nemzetiségi, kulturális, nyelvi és politikai mozgalmakért, úgyszólván a nemzetiségi kérdés felmerüléséért is. A múlt század negyvenes éveiben — mondja szerzőnk — a herderi eszmék egyre fokozódó politikálása már odáig megy, hogy a nemzeti türelmetlen-

ség aggasztó példáit produkálja. Bajza felfogását és nézeteit pl. „az Akadémia is aggodalommal fogadja”.

A herderi fogantatású népies irány átpolitizálásáról beszél Horváth János is a magyar irodalmi népiesség fejlődésének irányairól szólva: „A népköltészet kultusza sem maradt politikai árnyalat nélkül, sőt a demokrata eszmék divatjával lendült fel legmagasabbra a negyvenes években.” (*A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp. 1976. 273. l. — A tanulmány feltehetően 1923-ban keletkezett. Lásd Korompay H. János jegyzetét: *Adatok a könyv történetéhez*. Uo. 362. l.) Nem érdektelen ezzel összefüggésben ismét figyelmeztetni Arany János észrevételére az irodalmi népiesség „divatjának” és a demokratikus közszellemnek az összefüggéseiről.

Az ún. szellemtörténeti módszerekkel dolgozó irodalomtudomány, különösen annak német iskolája a fentiekkel sok tekintetben ellentétes álláspontot képvisel. Jelentős művelői ugyanis abból az elvből indulnak ki, hogy a kultúra nyugat-európai modellje, de maga a Nyugat is mint kulturális közösség a magyarság számára csak a német szellemiségen keresztül közelíthető meg, mint ahogyan annak a Kelet felé áramlása is a magyarságon keresztül történik. Koszó János írja a „*Nyugat-alkonya*”-hangulat a XIX. század első felében és Magyarország című tanulmányában (*Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1932. jan.—febr.), hogy Herdernek a magyarokról való vélekedését másképpen kell felfognunk, mint ahogy már évszázadok óta szokás: „...itt nem arra a sokat idézett és a köztudatba túlságosan belerögződött baljóslatú véleményére gondolok, hanem ellenkezőleg a nekünk kedvezőre, amely egyébként Rousseau-tól erősen befolyásolt ifjúkori történetfilozófiájával és az ebből folyó szláv, illetve egyáltalán Kelet-Európa-csodálatlialt függött össze.” A továbbiakban kifejti, hogy a sokat emlegetett herderi humanitásészmeny, az emelkedett, tiszta emberiség gondolat nem egyetlen népre, fajra vagy nyelvre korlátozódik nála, hanem az „összemberiség” képzetéből ered. Időbelileg előbb a „változatosság az emberi nem egységében”, később pedig az „egység a változatosságban” elve jut előtérbe munkáiban. Koszó rámutat, hogy „elsősorban persze a szlávokra gondolt, de látni fogjuk, hogy éppúgy, ahogy a XIX. században mindkét fölfogásának a hatása fönmaradt, bizonyos okok egyes szláv törzsek mellett a magyarokra is ráterelték a figyelmet akiket eredetileg, mint láttuk, maga Herder szintén belefoglalt nagy művelődésfejlődési elgondolásába...” Ennek a koncepciónak a lényege tehát — Koszó magyarázata szerint — a kelet-európai lelkiségnek a nyugati művelődési szférába való beáramlása nyelvre, etnikumra való tekintet nélkül. A tanulmány szerzője alapjában véve pontosan látja, hogy a német filozófus gondolataival gyakran megtörtént, hogy az általa fölvetett eszme a maga korában nem talált visszhangra, sőt éppen ellentétes irányban fejtette ki a hatását, illetve „átértése”, „kiaknázása” csak későbbi időkben kö-

vetkezett be. Ilyesminek a jeleit veszi észre például a németség „Nyugattól való elfordulásának” a törekvéseiben, Lenau „pusztaromantikájában”, az ún. sváb költői iskola téma- és motívumkészletében stb. Mindez a Nyugat és a Kelet közti világirodalmi kölcsönösség folyamatainak erősödéséről vall, egy lélektörténeti jelenségről, s ez Herder kultúrhistoriái küldetésének igazi értelme — mondja Koszó János.

A történetírás „új útjait” felvázoló Hóman Bálint az első világháború utáni magyar historiográfia alaptörekvéseiről szólva hangsúlyozza, hogy a megelőző korszak merőben empirikus természetű, analitikus, a szellemekkel alig törődő s értékelésre képtelen, pozitivistá irányával szemben a szintézisalkotásra alkalmas történetírás kora jött el, amely mélyen hisz „az erkölcsiségen alapuló nemzeti eszmény valóságában, az élő nacionalizmus életerejében.” (*A magyar történetírás új útjai*. Bp. 1932. 51. l.) Mégis úgy érezzük, hogy az általa „értékelésre alkalmatlan”-nak mondott pozitívizmus Herder filozófiáját kevésbé torzítva, s abban a szellemben fogta fel, ahogyan az egykorú magyar írók: Besenyei, Verseghy, Kazinczy, Rát Mátyás meg a többiek, akik Herderrel együtt meggyőződéssel vallották, hogy a népek (minden nép) a maga nyelvén fölnevelt kultúrájukkal járulhatnak hozzá az emberi műveltség gyarapításához. A polgári magyar történetírás szellem-történeti iránya, Hóman terminológiájával: az „átértékelt” nemzeti szempont viszont a maga öntörvényű erkölce és nemzeteinek mondott álláspontja alapján a herderi tanítást éppen ezen a ponton tartja veszedelmesnek, különösképpen pedig Herder mellérendelő elvét a népek, nyelvek, kultúrák viszonyában. Innen Szekfű pamfletszerűen ironikus hangja is, amikor a Herder és Schlözer nemzetfelfogásából kiinduló Palackýról, Dobrovskýról, Šafarikról, Kollárról stb. nyilatkozik: „Az ő vállaikon emelkednek fel az első (...) szlavista tudósok. (...) ... divatos konstrukciók Prokrusteságyába vonnók az élettelen történetet, ha azt mondanánk, hogy a nem-magyarok nemzetiség fogalmának »népi« lévén, magasabb értéke volt, mint a magyarság nemzetfogalmának. Helyesebben járunk el, ha e folyvást Herdert és Mösert emlegető szlávokat a szokványos, mindenütt ugyanazon fejlődésű kultúrnacionalizmus embereinek tartjuk, akik alig várják, hogy fejest ugorjanak a politikába, s akiknek »népies« színezetű elméleteiről népünk éppoly kevés tudomást vett, mint korábban Berzsenyiről és Kazinczyról a magyar paraszt.” (*Magyar történet*. II. kiadás, 1936. V. köt., 367. l.)

A kritikumnak, ha nem akar közösséget vállalni a nemzeti kizárólagosság bármely említett formájával, e vonatkozásokban vallatóra kell majd fognia a második világháború utáni publikációkat is, különösképpen azért, hogy ellenőrizhesse saját, fenti állítását arról, hogy történetírásunk ma már kiszűrte a korábbi interpretációkhoz tapadt szennyező anyagokat. Ha ugyanis egy marxista elvekre hivatkozó, mai tanulmány a herderi eszmék közép-európai elterjedéséből vezeti le a magyar tör-

ténelem újabb kori tragédiáit, vagy pedig egy másik, ugyancsak erről a tárgyról elmélkedve, a hipertrofizált nemzeti önérzet új változatának a kitenyésztésével kísérletezik, akkor jogosan merül fel a kétség vagy a marxista módszer helyessége, vagy pedig a történész szándékai és alkalmassága iránt, hogy e módszerrel éljen. Mielőtt e kérdés vizsgálatába bocsátkoznánk, szóljunk előbb még a két háború közti Herder-magyarozók egyik legismertebbjének, Miloš Trivunacnak a már említett tanulmányáról, majd pedig a magyar szakirodalom egy igényes, filozófiai szempontú megközelítéséről, Szekrényessy Margit értekezéséről a harmincas évekből, ugyanis ezekkel szembeállítva még jobban kitűnik, hogy az utóbbi évtizedek ismét a húszas évek ideologizáló tendenciáihoz térnek vissza.

Míg a magyar irodalomban a Herderről rajzolt képet a két háború között az esetek többségében a nemzeti szűkkeblűség tette csonkává, egyoldalúvá, hiányossá, olykor torzzá is, addig a délszláv irodalmak róla alkotott képében a filozófiai idealizmus s ebből eredően a szláv nemzetkép túlkompenzáltsága hatott történelmietlenül és időszerűtlenül. Nem fér azonban kétség ahhoz, hogy e nem azonos előjelű elfogultságoknak a gyökereit azonos nedvek táplálják.

Trivunac felhívja a figyelmet arra a specifikumra, ami Herdert a sok hasonlóság mellett meg is különbözteti Rousseau társadalomszemléletétől: „Míg Rousseau számára az emberiség csak az egyedek óriási halma, Herder az emberiség és az egyes ember közé beiktatja a nemzeteket (narod) mint szerves egységeket, amelyek összekapcsolják az egyént az emberiséggel. A nyelvet, a vallást, a szokásokat, a költészetet, e legfontosabb nemzeti sajátságokat nem az egyedek teremtik meg, s ezek egyáltalán nem is művi alkotások, hanem a népek lelkének spontán megnyilatkozásai, az ugyanazon fajhoz tartozó emberi közösség terméke...” Ebből az következik, hogy az emberiség megismeréséhez csak a népek ismerete vezethet el. A népek szellemi-lelki sajátságai, egyéniségük jegyei dalaikban jutnak kifejezésre, s mint Herder mondja, *A népek dalai* című gyűjteményének közreadásával ez a cél lebegett előtte. Herder e szándékáról szólva Trivunac mintegy mentegeti a gyűjtemény összeállítóját, hogy könyvébe csak négy délszláv („morlák”) éneket vett fel (azok közül is csak a *Hasanaginica* az igazi népi termék), holott könyvében nyolc litván, tizenhárom skót, húsz spanyol stb. dal is helyet kapott. „Ez az aránytalanság nem annak a következménye — írja —, hogy elhanyagolja a szlávokat (...). Az az ember, aki annyira őszinte szeretettel öleli magához az egész emberiséget, nyilvánvalóan nem lett volna képes arra, hogy rosszakaratú mellőzésből kárt okozzon az emberiség oly jelentős részének...” Ezért úgy véli, hogy a szerb népköltészet viszonylag kevés számú énekkel való szerepeltetése a gyűjteményben „merő véletlen” műve.

A Herder életét és műveit oly behatóan ismerő tudós kutatónak, mint szerzőnk, aligha lett volna szabad megelégednie a „véletlenre” való hivatkozással vagy a személyes-érzelmi-hangulati motívumokkal, amelyeket egy ilyen jelentős vállalkozás háttérében feltételez, noha ismeretes, hogy Herder gondolkodói-költői alkatában ezeknek a mozzanatoknak nem elhanyagolható szerepük van. A fentiek megítéléséhez az életrajzból önként adódó motívumokon kívül kellő mérlegelést kívánt volna a népköltészeti termékek (kéziratos gyűjtemények, antológiák stb.) feltártságának, publikáltsági szintjének, az e téren elért eredményeknek széles körű vizsgálata; az ősi-népi-történeti-hagyományos-nemzeti stb. fogalmi tisztázottságának (vagy önkényes értelmezésének) az elemzése a tizennyolcadik század tudományosságának a világánál; az összehasonlító folklór modern eredményeinek a beépítése a tanulmány anyagába; a nép- és műköltészet egymáshoz való viszonyának a taglálása az egyes népek irodalmában; a műfaji problémák megvilágítása, egyszerűen: az egész fogalomrendszer mélyreható elemzése, ami választ adhatott volna arra, hogy miért szerepelnek Herdernél pl. a spanyolok húsza, a szlávok négy énekkal (a magyarok viszont egyel sem). Nem mondhatjuk, hogy Trivunac tanulmánya nem érinti e problémákat, de éppen azért, mert csak *érinti* őket, egyedül a fenti választ adhatta rájuk.

Hasonlóképpen siet Herder „segítségére” Tierfelderrel szemben, aki a *Strani pregled* ugyancsak 1936. évfolyamának egyik korábbi számában közölt *Németek és szlávok* című cikkében a következőket írja: „A németek szellemi kapcsolatai a szlávssággal hihetetlen ingadozások képét mutatják. A háború előtti Németország ijesztő tájékozatlanságával szemben, amely alig törődött azzal, hogy kapcsolatokat keressen a németek és szlávok között, vagy hogy elgondolkodjék európai közös életükről, magasan kiemelkednek Johann Gottfried Herder, Goethe, Ludwig Schläzer, Grimm és Ranke évtizedei, amelyekben a szláv géniusz első ízben tűnt fel Nyugaton. Nem véletlen, hogy éppen a romantikusok kora fogta fel oly érzékenyen a szlávok vonzóerejét. Abban hittek-e, hogy náluk találnak majd rá a népelet ősi állapotára, amelynek a viszterését oly hön óhajtották a maguk népei számára is? A korszak német filozófusai, költői és történészei azonban nem számoltak azzal, hogy a nemzeti ébredés mozgalma, amit idealista elképzeléseikkel éppen ők serkentettek, az ősiségből maga is a civilizációba torkollik bele. Még kevésbé látták be, hogy a nacionalizmus, amit Kelet- és Délkelet-Európában szítottak, egy napon eljut a Közép-Európa német államai-val való leszámoláshoz.”

Trivunac hangsúlyozza, hogy Herderre ez a vád aligha vonatkozhat. Ő a szlávok valóságos felszabadítására gondolt a germánok uralma alól, ami majd lehetővé teszi a számukra, hogy visszatérhessenek

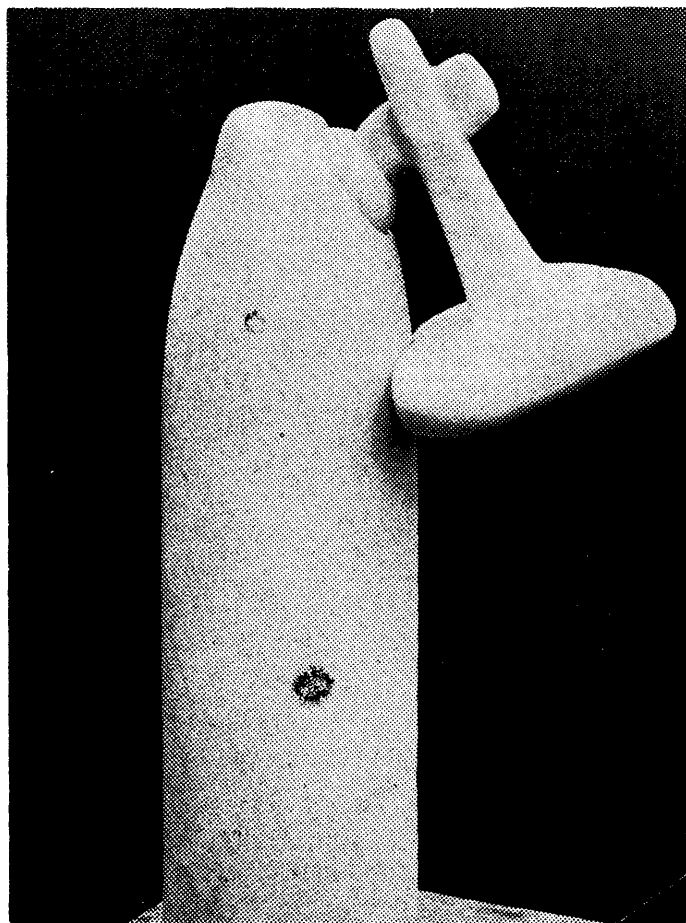
régi, békés kereskedő életmódjukhoz. Herder ugyanis — mondja Trivunac — ebben látja a civilizáció lényegét, s e szavai teljesen egybevágóak azokkal az elképzelésekkel, amelyeket ma a Népszövetség mond magáénak.

Szerzőnk igyekszik megkülönböztetni Herder hatásának a jellegét és intenzitását az egyes szláv népekre, mondván, hogy az a lengyeleknél, a „cehszlavákoknál”, különösen pedig az oroszoknál jóval erőteljesebben érvényesült, mint a délszláv népeknél, s minőségében is másféle volt. Dobrovskýt úgy említi, mint akinél Herder szlávokra vonatkozó „dicshimnusza” („slavopojka”) elsőként tűnik fel. Tőle származik át a szlávok vezető szerepének a gondolata Európa kultúrájában előbb Kollár, majd Šafařík és Palacký munkáiba. A lengyeleknél ez a hatás másféleképpen mutatkozik meg: Mickiewicznél aktív történelmi küldetés-tudattá, miszticizmussá, a nemzet „istenülésévé” fokozódik. Az oroszoknál azt a meggyőződést érleli, hogy az orosz nép hivatott az emberiséget a humanitás legfelsőbb fokára emelni, annál is inkább, mert az orosz nép őrzi a leghívebben a kereszténység ősi (pravoszláv) formáját, s mert kultúrája előnyösen különbözik az erőszakosan hódító germán-román népekétől (szlavofilek). A délszlávoknál, különösen a szerbeknél, főként írónknak a népi közösségek kulturális jelentőségéről szóló tanítása talált termékeny talajra, különösen a népköltészet fontosságáról vallott felfogása (Vuk, Branko). Fejtegetéseit Trivunac ezzel a szónoki kérdéssel fejezi be: „Vajon hozzájárult-e a szláv emberiség- és békevágy, ami az orosz szlavofilek zászlajára volt felírva, Oroszország belső összeomlásához, aminek a következménye volt a világháborúban elszenvedett vereség is — ez csak mint probléma vethető fel. Ha igen, azért nem lehet Herdert kárhóztatni, mert ő csak azt a fajta háborút ítéli el, amelynek a célja az erőszakos hódítás és foglalás, nem pedig a hatalmaskodók és leigázók elleni védekezés; a szlávok történelmi balszerencséjét is azzal magyarázza, hogy nem voltak kellően megszervezve az ellenállásra.”

Az idealista történetfilozófia úgyszólván minden ismerve felismerhető Trivunac e tanulmányában: a történelem mozgatórugója az Eszme, amely úgyszólván elvonatkoztatott, független, abszolút létezőként határozza meg a népek, társadalmak sorsát; a változatlanul örök nemzeti karakterjegyek, amelyek időtlenségükkel, konstans voltukkal irányítják a népek jelenét és jövőjét: mindez nemcsak Herdert jellemzi, hanem a tanulmány szerzőjét is, aki nem látja meg, hogy e felfogást a a tizennyolcadik századra oly jellemző (német) világkép összetevői határozzák meg, amelyet már századunk húszas-harmincas éveinek polgári filozófiája is korrigálni kénytelen. „Különvált itt egy mind szűkebb horizontúvá váló, az emberiséget számon kívül hagyó nacionalizmus s egy sokban elvont doktrinér jellegű humanista hit” — mondja Király

István. — Egyfelől, mint rögtön a kezdet kezdetén, már a Herder-féle humanista koncepcióban is, a nemzetire tolódott át a hazát és emberiséget egybefogó rousseau-i örökségen belül az erősebb hangsúly (...), absztrakt, doktrinér módon fogalmazódott meg csupán a humanista tudat: az álom az egymásra talált emberiségről.” (*Irodalom és társadalom*. 1976. 553. l.)

(Folytatjuk)

Kombinált forma, 1983

S. O. S.-TELEFON:

(024) 33 000

HÓDI SÁNDOR

Az elmúlt évtizedekben, nagyjából a második világháborút követően a lelki problémákkal foglalkozó szakemberek egy részének spontán kezdeményezésére világszerte új segélyszolgálatok jelentek meg, a hagyományos egészségügyi szervezeti keretekbe ágyazottan vagy azoktól függetlenül, s új, átfogóbb mentálhigiénés ellátási rendszerek jöttek létre. Az önkezdeményezésen alapuló, kreatív jellegű, szubjektív indíttatású szolgálatok közül a közvélemény elsősorban a lelki elsősegélyt nyújtó („Life-Line”) telefonszolgálatról értesült, míg az ún. „krízisközpontokról” és azok munkájáról sokan nem is hallottak még. Ami talán érthető is, hiszen amíg a telefonszolgálatok rohamos elterjedésének — a távközlési hálózat korszerűsítését követően — gyakorlatilag semmi sem tudta útját állni, az állami elmeegógyintézetekhez vagy más egészségügyi létesítményekhez kapcsolódó „krízisközpontoknak” a megszervezése sokkal nagyobb ellenállásba ütközött mindenütt, s ahol a munkatársak töretlen lelkesedésének köszönhetően a segélyszolgálatoknak ez az új formája létre is jött, ott is viszonylag még szerény keretek között működik.

Az emberek lelki életével, egészségével, személyes problémáival foglalkozó szakembereknek ez a jó szándékú tenni vágyásról tanúskodó mozgalma, amit sokan hajlamosak még ma is filantropizmusnak tartani, Nyugat-Európából indult el hódító útjára. Anglia, Franciaország, az NSZK és Svájc példáját hamarosan követik a skandináv országokban, majd Olaszországban, az USA-ban, Kanadában, Ausztráliában, Új-Zélandon is. A hatvanas évektől kezdődően már a szocialista országokban sem idegenkednek a telefonszolgálatok megszervezésétől. Csehszlovákia és Lengyelország után Magyarországon is több telefonszolgálatot szerveznek: Budapesten, Pécsen, Debrecenben, Szegeden stb. Hazánkban Ljubljánában és Belgrádban létesült először telefonszolgálat, Zágrábban is működött egy ideig — most alakul talán újjá megint! —, és 1985 tavaszától az S. O. S.-telefonszolgálat Szabadkán is megkezdte működését. Egyelőre csak próbajelleggel, jobbára létjogosultsá-

árt, az anyagi és személyi feltételek megteremtéséért küzdve. Hazánk armadik és egyben legújabb lelki elsősegélyt nyújtó telefonszolgálatának mindenképpen távol van még attól, hogy célkitűzéseinek maradéktalanul eleget tegyen. Am megszerveződése és egyéves működése már önmagában véve is nagy jelentőségű. Amennyiben pedig azt is figyelembe vesszük, hogy „célterülete” nemcsak Szabadka község, hanem tevékenységével várhatóan felöleli majd Vajdaság jelentős részét, főként az önyilkossági krízisektől és más pszichológiai problémáktól leginkább veszélyeztetett területeket, megalakítása joggal tekinthető közérdekű eseménynek, s arra kötelez bennünket, hogy olvasóinkat közelebről megmértessük a telefonszolgálatok célkitűzéseivel, működési elveivel, munkájuk objektív és szubjektív nehézségeivel.

*

A telefonos lelki elsősegélyt nyújtó szolgálatokat általában egész nap, uszonnéggy órán át lehet hívni. A Sürgősségi Telefonszolgálatok Nemzetközi Szervezete, az IFOTES (International Federation of Emergency elephonic Service) a telefonszolgálatok egyik alapvető követelményéek tekintii, hogy a szolgálatot bármikor igénybe lehessen venni. Bármennyire is jogos ez a követelmény, ennek a feltételnek, sajnos, nem minden telefonszolgálat tud eleget tenni. Van, amelyik például csak tizenkét órán át működik. A szabadkai, tekintettel a még hiányos személyi és anyagi feltételekre, kénytelen ennek is a felével beérni, vagyis csak ötórás ügyeletet tud biztosítani délután öt és este tíz óra között. Ezen formán viszont nemcsak az IFOTES követelményeinek nem tesz eleget, hanem a szolgálat legfőbb célkitűzésének sem. A telefonszolgálat megszervezésének célja ugyanis az, hogy a nap minden órájában segítségére legyen azoknak, akik más olyan közvetlen emberi kapcsolattal nem rendelkeznek, amely átsegíthetné őket a válságon. Amíg a huszonegy órás szolgálat megszervezésére, vagyis a közvetlen emberi kommunikáció bármikor biztosítására nincs lehetőség, a segélyszolgálatban kijelölt pszichológiai segítség jóságával elvesz. Legalábbis azok számára, akik válságosnak érzett pillanataikat nem képesek a hívás adott időtartamaihoz hangolni.

De a korlátozott idejű működés is több a semminél. Enyhít a helyzetten valamit az is, hogy a pszichológiai szempontból problematikus hívások jelentős része a késő esti órákra esik, így a tíz óráig tartó ügyelet ezek egy része még „eléri”. Különben sem a szolgálat kirívó hiányosságairól, hanem a szerveződés gondjairól, az önként vállalt munka nehézségeiről kell elsősorban számot adni.

A telefonszolgálat megszervezése nálunk is, mint mindenütt, azzal kezdődött, hogy néhány lelkes szakember, felismerve a hagyományos egészségügyi intézményekben folyó betegellátás korlátait, keresni kezdte

a mentálhigiénés gondozás új formáit. Főként az öngyilkosság-megelőzés vonatkozásában, mert a hagyományos egészségügyi szolgáltatások keretében ezen a téren nem történt semmi a világon. A modell advolt, hiszen az S. O. S.-telefonszolgálatok rendre öngyilkosság-megelőző, „krízisintervenció” szolgálatokként jöttek létre. Lelkesedésben nem volt hiány, csak a környezet támogatását kellett megnyerni az elképzeléshez. A nehézségek itt kezdődtek.

A telefonszolgálatok hasznosságáról ugyanis koránt sincs meggyőződés mindenki. Nemcsak a laikusok, vagyis a szolgáltatás tulajdonképpeni igénylői viszonyulnak felemás módon e kérdéshez, hanem maguk az öngyilkosság problémájában elméletileg többé-kevésbé jártas szakemberek sem jutottak még közös nevezőre. A klasszikus elmeegészségügy hívei például a telefonszolgálatok munkáját semmire sem becsülik szakmai melléfogásnak tekintik. Szakmai identitástudatukat féltve türelmetlenek, elutasítják a lelki elsősegélyt nyújtó szolgálat híveit, szakmai tekintélyük, befolyásuk révén pedig jelentős mértékben hatástalanítják propagandatevékenységüket. De nem is csak a más elméleti paradigmákban gondolkodó pszichiáterek részéről figyelhető meg ez a idegenkedés. Tagadhatatlan, hogy a telefonszolgálat célkitűzéseit illetően a pszichológiai szempontból is sok a nyitott kérdés.

A telefonszolgálatok munkájának megítélésével kapcsolatban soka azokat az „egzakt” módszereket hiányolják, amelyek révén egyértelműen ki lehetne mutatni e segítő kapcsolat igénybevételének hasznosságát és célszerűségét. Mivel ilyen „egzakt” módszerekkel nem rendelkezünk a lelki elsősegélyt nyújtó telefonszolgálatok hatékonyságának lemerés valójában még sehol sem történt meg. De nem áll módjában senkinek bizonyítani az ellenkezőjét sem, azt, hogy a segélyszolgálatok mentálhigiénés vonatkozásban nem töltenek be fontos szerepkört. A telefonszolgálat létesítésével kapcsolatos vonatkozást, hűzódozó magatartást és a felemás helyzet is segíti. Ez azonban inkább az érintett hivatalos szervezetekre és egészségügyi intézményekre jellemző. A jelzett pszichológiai kérdések — kételyek — nem ezzel állnak összefüggésben, hanem más természetűek. Abból erednek, hogy a telefonszolgálat létrehozói általában hajlamosak túlértékelni a telefon útján történő öngyilkosság-megelőzés jelentőségét. Ez a túlzás gyakran tetten érhető már a szolgáltatás elnevezésében is. Az „S. O. S.-Élet(mentő) Sürgősségi Telefonszolgálat például olyan drámai képzeteket vált ki az emberben, amelyek a telefonon át megvalósítható pszichológiai segítségnyújtás szerény lehetőségeivel nehezen egyeztethetők össze. A dramatisálás egyébként a nemzeti közti szervezetekre, a „Life-Line” telefonszolgálatokra is jellemző. Ilyen szempontból a szabadkai „S. O. S.-telefon” mértéktartóbb és észszerűbb. De az elnevezés mellett túl ambiciózus maga a célkitűzés is. Az S. O. S.-telefonszolgálatokat szinte kivétel nélkül mindenütt a szuicid prevenció sikeres, új intézményeként harangozzák be, holott a telefor

zolgálat, ha segítségére is van a súlyos lelki krízisben szenvedőknek, az öngyilkosság problémáját nem oldja meg. Sőt, a kizárólag csak a telefonra korlátozódó, segítő kapcsolat súlyos öngyilkossági krízishelyzetekben tehetetlen.

A telefonszolgálat, bármennyire is kívánjon segítségére lenni az öngyilkossági késztetéssel küzdőknek, elsősorban más igényeket és szükségleteket elégít ki, ami egyébként egy idő után feltétlenül tudatosul is a telefonszolgálat ügyeléseiben. Habár bizonyíthatóan más motiválja a hívások jó részét, a célkitűzés mégis változatlan: az S. O. S.-szolgálatok többsége továbbra is az öngyilkosság-megelőzés cégeire alatt reklámozza munkáját. Ez azonban nem szerencsés, mert megtéveszti a szakembereket és a laikusokat is, okot szolgáltat a lebecsülő nyilatkozatokra, a jogos fenntartásokra. Be kellene érni azzal, amit a hívó kínál és kíván, azzal a munkával tehát, amit a telefonos lelki segítyt nyújtó szolgálat valójában ellát. Annál is inkább, mivel az öngyilkossági problémák megoldása — a szuicidkrízis pszichoterápiás feldolgozása — szempontjából a telefonszolgálat valóban a legalkalmasabb intervenciós forma. Viszont annál eredményesebben ellát más lelki egészségügyi feladatokat. Ez a tartalmi módosulás — vagy beszéljünk csak hangúlyeltolódásról — a telefonszolgálat értékét semmivel sem csökkenti, s vele szemben táplált ellenérzések legfőbb forrását pedig megszünteti. Érdekes módon ugyanis az S. O. S.-szolgálatokkal kapcsolatos vélemény, a lekicsinyítő, elítélő attitűd azonnal megváltozik, amint valaki tisztában van vele, hogy a szolgálat milyen súlyú és jellegű emberi gondok orvoslását vállalja.

Lássuk, kiket karol fel valójában, és milyen lelki egészségügyi szerepet lát el a telefonos lelki segítyt nyújtó szolgálat.

*

A telefon igénybevételével végzett pszichológiai munka, amelynek természetére az alábbiakban majd részletesebben is kitérünk, elvben megköveteli, hogy minden egyes telefonbeszélgetésről részletes jegyzőkönyv, esetleg magnetofonfelvétel készüljön. Ezek segítségével megállapítható, hogy kik, milyen motívumoktól vezérelve veszik igénybe a szolgálatot. A hosszú évek munkáját elemző felmérések arról tanúskodnak, hogy a legtöbb hívó, s főként, aki rendszeresen hívja a szolgálatot, lelki problémában van ugyan, de nem feltétlenül krízishelyzetben is. Legtöbbször a magányosság, a depresszió, valamilyen betegség, tanácstalanság, önrítékelési bizonytalanság, időskor, családi súrlódások, szexuális problémák motiválják a hívásokat. A kérdések és tanácsok pedig többnyire arra vonatkoznak, hogy hová, kihez kell fordulniuk. Külföldön a káprázószer, a szerencsejáték, a munkanélküliség, a vallási ügyek, a bevándorlási problémák, a honvágy stb. miatt is gyakoriak a hívások.

Legtöbbször elegendő, ha a hívót meghallgatják, megnyugtadják és a megfelelő intézménybe, kórházba, anya- és gyermekvédelmi állomásra, krízisintervenciók osztályra, jogi tanácsadó szolgálathoz, különféle jótékonyági intézményekhez, menhelyekre, klubokba, önkéntes szervezetekbe — pl. a volt alkoholisták és kábítószer-élvezők szervezeteiből — stb. utalják. Nemcsak a probléma jellege meghatározó ebben az esetben, hanem sok múlik azon is, hogy az S. O. S.-telefonszolgálat milyen intézményes háttérrel rendelkezik, milyen társadalmi szervezetek támogatják tevékenységét. A telefonszolgálatok sok helyen az állami elmegyógyintézetekhez kapcsolódnak. Másutt az egyház és magánemberek adományából tartják fenn magukat; Angliában például a szamaritánusok Ausztráliában és Új-Zélandon a metodista misszió hozta létre őket. Széles körű országban, ahol a telefonszolgálat megfelelő társadalmi támogatásban részesül, a lelki elsősegélyt nyújtó szolgálat telefonszáma a telefonkönyv első lapján található, a rendőrség, a tűzoltók, a mentők mögött, és a hívás ingyenes. Másutt a telefonszolgálat számát alig lehet kinyomozni (a szabadkai segélyszolgálat telefonszámát a sajtó volt, hogy tévesen közölte), és a posta a hívóval kíméletlenül megfizetteti az impulzusokat. A telefon mint eszköz hozzáférhetősége mellett ezek a szempontok is erősen szelektálják a hívókat.

A hívásokat a soros ügyelő fogadja. Van, ahol ketten ügyelnek, s fenn tartanak még egy vonalat, amit riasztásra használnak. Máshol csak egy személy ügyel, de rangidős tanácsadóját bármikor, éjszaka is felhívhatja. Vitás esetben — a hívó veszélyeztetettségének megítélésében — járhat az ügyelő véleményét cserélhet valakivel arról, hogy szükséges-e megkeresni a hívót. A riasztás esetén bevetett csoport — „Trouble Team” — tagjai olyan kiképzésben részesülnek, hogy név és pontos cím nélkül pusztán a környék ismertetőjelei alapján is képesek megtalálni a hívót. Egyedül kimenni egy hívóért szigorúan tilos, legalább ketten vállalkozhatnak erre a feladatra. Míg keresik, a telefon mellett ügyeleteskedő igyekszik időt nyerni és tartani a vonalat, s a terepen levő kocsival is kapcsolatot tart fenn. Ha a veszélyeztetettnek megítélt hívóra rátalálnak, szükség szerint kórházba szállítják, vagy beviszik a központba. Az ilyen fokú felkészültség azonban ritka. Megkettőzött ügyeletra, riadó csoportra, URH-kocsira az esetek többségében sem anyagiakból, sem személyzeti állományból nem futja. Az ügyeletet csak egy személy látja el, anélkül, hogy módja lenne konzultációra, a riadóztatásról nem is beszélve.

Az esetek többségében riadóztatásra, szerencsére, nincs is szükség. A hívók többsége ugyanis, amint már volt is szó róla, inkább csak magányos, elkeseredett, nincs akivel gondjait, kétségeit megossza. Az önmagában vívódó ember számára pedig már az is nagy segítség, ha telefonon elmondhatja valakinek a gondolatait, ha valakinek beszélhet csalódásairól, meghiúsult vágyairól, kétségeiről. Ilyen esetben a sorsa, ér

zelmei, gondja iránt megnyilvánuló minimális érdeklődés és segítő szándék is elegendő ahhoz, hogy az elcsüggedt, kétségbeesett emberben előnyös pszichológiai folyamatot indítson el, és megszüntesse azt a bűvös kört, amely korábban kényszerpályán tartotta gondolatait.

Persze, a meghallgatás, érdeklődés, segítő közbeszólás nem mindig elegendő ahhoz, hogy a kényszerpályán mozgó gondolatokat eltereljük, s segítsünk a hívónak kétségbeesettség-érzését leküzdenie. Ilyen esetben, ha a hívó beleegyezik, személyes találkozást kell kezdeményezni, ami a telefonosnál sokkal hatékonyabb terápiás beavatkozás kezdetét jelentheti. A telefonszolgáltatnak az erre módot nyújtó szervezeti formája már nemcsak kacérkodhat az öngyilkosság-megelőző munka gondolatával, hanem abban tevőlegesen is részt vehet. Sajnos, az S. O. S.-telefonszolgálatok többsége nem rendelkezik a személyes kapcsolatra és a többszöri találkozásra lehetőséget nyújtó intézményes háttérrel: ambulanciával, krízisintervenciók részleggel. E hiányosságból erényt kovácsolva sokan az anonimitás elvének túlhangsúlyozásával nyugtatják lelkiismeretüket, ami eleve kizárja mindenféle személyes kapcsolat lehetőségét.

Vitathatatlan, hogy a hívók egy része, sajátos módon éppen azok, akik szívesen telefonálnak, s az ismételt hívásokra leginkább motiváltak, kerülik a személyes kapcsolat lehetőségét. Még ha arra szükség volna is, elhárítják a felkínált, hatékonyabb pszichoterápiás kezelést. Az anonimitást — talán éppen az ilyen jellegű hívásokra alapozva — az IFOTES is megköveteli. Más szóval a telefonhívásokban leginkább érintett személyek érdekeit, elvárásait normává teszi. Szakmai szempontból azonban ez a körülmény az S. O. S.-telefonszolgálatok munkáján belül tapasztalható belső ellentmondásról tanúskodik megint. Az anonimitáshoz ragaszkodó személyek ugyanis, vagyis azok, akik szívesen telefonálnak, de újra és újra elhárítják a személyes terápiás kapcsolatot, valójában más természetű pszichológiai problémák hordozói, mint az öngyilkossági gondolatokkal küzdők, a súlyos lelki krízisben szenvedők (akik miatt a telefonszolgálat névlegesen létrejött). Ez utóbbiak ugyanis túl vannak azon, hogy inkognitójuk megőrzése legyen a legfőbb gondjuk. Ellenkezőleg, inkább az jellemző rájuk, hogy igénylik és keresik a személyi kontaktust, ami érthető is, hiszen éppen ennek hiánya, megoldhatatlansága miatt szenvednek elsősorban. Az öngyilkossági gondolatokkal küzdő ember legfőbb problémája a magára maradás, a többi embertől való elszakadás. Az anonimitás elvének mindenáron való érvényesítése tehát aligha az ő javukat szolgálja, még ha az S. O. S.-telefonszolgálat öngyilkosság-megelőző intézménynek definiálja is ön magát.

Ezek a dilemmák azonban, úgy hiszem, nem annyira elvi jellegűek, inkább gyakorlati természetűek. Arról tanúskodnak, hogy a telefonszolgálatok többségének nem sikerül megteremtenie a kitűzött cél ellátásához alapvetően szükséges feltételeket, sem anyagi ellátottság, sem technikai színvonal, sem pedig a terápiás munkához függetlenített személyzet vonatkozásában. Ha nagy leleményességről tanúskodva, állhatatos utánajárással sikerül is a segélyszolgálat tizenkét — vagy nota bene! — öt órás „üzemeltetéséhez” alkalmi mecénást találni, a fejlesztés és a zavartalan működés ilyen erőforrásokból nem biztosítható. A feladatok bővítésére annál kevésbé lehet gondolni, mivel gyakran ezek a pénzforrások is kiapadnak. Ilyenkor a szolgálat átmenetileg vagy tartósan kénytelen szélnek ereszteti önkéntes munkatársait.

Pedig a munkatársak toborzása, a telefonszolgálat munkájára való előkészítése, aktív kiképzése már önmagában véve is nagy erőpróba. A kiképzés tanfolyamon történik: ismeretterjesztő előadásokon, fiktív esetek megbeszélésén, továbbá ügyeletes mellett hospitálnak, megfelelő szakkönyvek forgatására vannak kötelezve a munkatársak, sőt ellenőrzés melletti próbaidő is van sok helyütt. A munkatársak többnyire egészségügyi dolgozók: pszichiáterek, pszichológusok, szociális gondozók, nővérek, de a segélyszolgálat munkájában gyakran részt vesznek pedagógusok, jogászok és más értelmiségiek, valamint egyetemisták is. Van, ahol bárki érdeklődött, arra alkalmas személyt, ráérő háziasszonyokat, nyugdíjasokat is bevonnak a munkába, akik, amennyiben jó empátiás készséggel rendelkeznek, fogékonyak mások problémái iránt, éppen olyan eséllyel ügyelhetnek, mint a pszichiáterek vagy pszichológusok. A stáb mindenkori létszáma az érdeklődéstől függően változik. Annak a törekvésnek, hogy a telefonszolgálat aktív munkatársai egyben olyan más egészségügyi intézményeket, társadalmi-politikai szervezeteket is képviseljenek, amelyek hatatos segítséget nyújthatnak a szolgálat működéséhez, nem mindig sikerül érvényt szerezni.

Van, ahol — legalábbis eleinte — vonakodnak a laikusok bevonásától, holott a pszichológiai képzettség nélküli emberek bevonása a sürgősségi telefonszolgálatokba kényszer is, kívánatos is. Kényszer, mert a szakemberek — pszichológusok, pszichiáterek — jó része vonakodik az önkéntes munkától, „rangon alulinak” érzi az ügyeletet, no, meg nem is hisz az egészben. A laikusok bevonásával pótolni lehet a „kompetens szakemberek” hiányát, akik valójában — és ezt a tapasztalat bizonyítja — semmivel sem kompetensebbek ebben az egyébként nagyon összetett és lélektanilag igen megterhelő helyzetben, mint a szakképzettség nélküliek. Az érzelmi kontaktus kialakításához nem szükséges szakértelem, s a telefonszolgálat munkájában az ügyelőknek egyébként is tudása helyett gyakran spontaneitására kell bízni magát. A laikusok ezért alkalmasint sokszor jobban ellátják ezt a feladatot, mint a szakemberek. Meg azért is, mert sokkal nagyobb hittel végzik munkájukat, sokkal egy-

szerűbb és közvetlenebb hangot ütve meg, mint az esetleg némiképpen már fásult és a dolgok túlkomplikálására hajló szakemberek. A laikusok részvétele, angazsálása másfelől azért is kívánatos, mert — és ez nagyon lényeges szempont — a jó szóra, megértésre vágyó embertársaikról való gondoskodás terhét, a lelki krízist megelőző terápiás munkát, hosszabb távon végül is nekik kellene átvenniük. Az ideális éppen ezért az lenne, ha valamilyen csoda folytán mindenki részt vehetne a telefonügyeletben, vagy legalábbis kellő kiképzésben részesülne ahhoz, hogy telefonhívás nélkül is fel tudjon figyelni a környezetében élő, segítségére szoruló emberekre.

*

A telefonszolgálat lelki elsősegélynyújtásra vállalkozik. A hívóban azt a minimális pszichológiai változást igyekszik elérni, amellyel az már átlendül, túljut a krízishelyzeten. A telefonkapcsolaton át lehetőség van a hívó ilyen mértékű pszichés befolyásolására. Ennek eredményessége azonban attól függ, hogy a telefonszolgálatban ügyelő mennyire tud ráhangolódni a hívó szavai mögött rejlő problémákra. Azt is mondhatnánk: „mennyire veszi a lapot”, mennyire tud következtetni a hívó hangjából, beszédmódjából, az elmondottakból és a ki nem mondottakból a hívó szándékára, elvárásaira. A telefonszolgálat ügyeletesének fel kell ismernie, hogy milyen vágyak, milyen igények, szükségletek készítették a hívót jelentkezésre. Hogy azok milyen konfliktust takarnak. Ha a szolgálatot teljesítő megfejt, hogy milyen késztetések állnak a hívás hátterében, a zsákutcának vélt élethelyzet körülményeit, előzményeit, okait stb. firtató kérdéseivel — amelyekkel lényegesen megkönnyíti a hívó dolgát, aki magától esetleg nehezen hozna szóba fontos részleteket —, már könnyen eljut a konfliktus természetének tisztázásáig. Az ehhez szükséges jártasságot, technikai ügyességet már az előképzés során meg lehet szerezni. A gondosan készített jegyzőkönyvek vagy magnetofonfelvételek tüzetesebb elemzésével ugyanis ki lehet mutatni az olyan lélektani komponenseket, pszichológiai szabályszerűségeket, amelyek alapján felismerhetők, azonosíthatók azok a problémák is, amelyek hosszabb távon fenyegetőbb veszélyt rejtenek magukban, mint az aktuálisan felkínáltak, a hívásban közvetlenül szóvá tettek.

Általános tapasztalat, hogy a feltétel nélküli pozitív elfogadás (ami az ügyeletesek számára arany szabály!) mély és maradandó nyomot vált ki abban az emberben, aki korábban azt tapasztalta környezetében, hogy nem figyel rá s „nem ad igazat” neki senki. Az odafigyelés, a megértés, pár jó szó, valamint az őszinte érdeklődés meggyőzi arról, hogy számíthat másokra is, hogy segítőkész embereket találhat maga körül. E pozitív tapasztalata nyomán kontaktusfelvételre kell bátorítani. Olyan kapcsolatok, ismeretségek, barátságok felfrissítésére és felerősít-

tésére, amelyektől segítséget remélhet. Ha az illető életében nincs ilyen, ha személyi kapcsolatai túlságosan konfliktusterheltek, akkor el kell érni, hogy szakembereket keressen fel, s mindenáron eljusson a megfelelő intézményekbe.

Ha csak ennyit sikerül a telefonszolgálatoknak elérniük, mint amennyit elmondtunk, mentálhigiénés jelentősége társadalmi szempontból már felbecsülhetetlen. Különösen olyan környezetben, ahol még hiányoznak azok a szervezetek, intézmények, amelyek bizonyos új, emberi igényekkel, szükségletekkel volnának hivatottak foglalkozni, mint például a házassági tanácsadó szolgálatok, szexológiai tanácsadók, pszichoterápiás rendelések, krízisintervenciós osztályok. Ezeknek a szolgálatoknak a hiányát a telefonszolgálat intézménye jelzi, és a maga módján pótolja. Létrejöttüknek szimbolikus jelentőségük van ebből a szempontból. Jelzik egy-egy vidéknek azokat a mentálhigiénés problémáit, azokat az egészségügyi ellátásban mutatkozó hiányosságokat, amelyek megoldást keresnek maguknak. Ha ezeknek az új emberi igényeknek és szükségleteknek a kielégítése szempontjából a telefonszolgálatok nem is jelentenek tökéletes megoldást, mivel artikulálják, statisztikailag kimutathatóvá, megfoghatóvá teszik a problémákat, serkentően hatnak a szükséges szolgáltatások létrehozására. Minőségi szemléleti változás csíráját hordozzák magukban. S nem is csak a mentálhigiénés problémákhoz való viszonyulásban, hanem az „orvos—beteg” hagyományos kapcsolatában is. A telefonos segélyszolgálatok megjelenése az első konkrét lépés, amelyet a gyógyító szakmák képviselői tesznek a „laikusok” — valójában a környezet, a közösség — gyógyító munkába való bevonása felé. Akik ennek a szükségességét felismerik s a meglévő egészségügyi szervek, szakemberek vonakodása ellenére ezt a lépést megteszik, azok a jövő útján haladnak. A lelki egészségügy számára ugyanis más alternatíva nincsen.

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (VIII.)

Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz

B E L A D U R A N C I

A MEGLEVŐ ÁLLAPOT ÉS A HÁBORÚ UTÁNI KEZDETEK

1941. április 6-án, vasárnap egy érthetetlen, előbb fojtott, majd mind jobban erősödő morajlás kényszerítette a bácskaiakat arra, hogy aggódva szemléljék a látóhatárt. Addig sohasem látott kép: repülőgépek sokasága borította el a kék eget. Hadüzenet nélkül, bombázással kezdődött a háború. Horthy katonasága április 12-én bevonult Szabadkára, a tankelhárító betonsünök és korszerű bunkerok ellenére. A modern építészet e szégyenteljes, sértetlenül maradt „művei” közül néhány még ma is megvan, mintegy emlékeztetve azokra a napokra, amikor a Jugoszláv Királyság, s vele együtt a Vajdaság is megszűnt létezni. Bácskában a kakastollasok, Bánátban a horogkeresztesek, Szerémségben az usztasák egyazon módszerrel hajtották végre a programokat.

A fasiszta terror, az embereket hatalmába kerítő szorongás idején, a razziák félelmetes éveiben a háború előtti polgári művészetnek nemigen volt bármilyen keresnivalója. Talán emiatt is hagyják ki a művészettörténetből általában ezt a három és fél évet. Közvetlenül a háború kitörése előtt azonban az események a vajdasági magyar képzőművészek tevékenységét olyan irányba terelték, amelynek logikus következményeként 1941 októberében megalakult a Délvidéki Szépművés Céh. A Fialok 1938. évi szabadkai kiállításának mintájára ugyanis „a zombori Magyar Közművelődési Egyesület a jugoszláviai magyar képzőművészek kiállítását szándékszik megrendezni Zomborban”¹ — mint ahogyan B. Szabó György, az akkori zágrábi művészettörténész-hallgató írása tanúsítja. A kiállítás előkészületeinek a keretében egy „festői és szobrászati céh” megalapítását javasolta, amelynek célja: a délvidéki magyar festőművészet” megteremtése. B. Szabó, az 1938. évi kiállítás részvevője úgy véli, hogy a kiállítók elsajátították a korszerű kifejezési eszközöket, de „nem érezni a délvidéki táj és ember festői és formai kifejezését”. Ter-

¹ Becskerekí Szabó György: A délvidéki magyar képzőművészet, *Kalangya*,

mészetesen meg van győződve róla, hogy együttes törekvéssel ezt a célt el lehet érni. Tíz évvel később szintén a vajdasági tájra és emberekre vonatkozó, úgyszólván teljesen azonos nézetek válnak az itteni alkotók mozgatóerejévé!

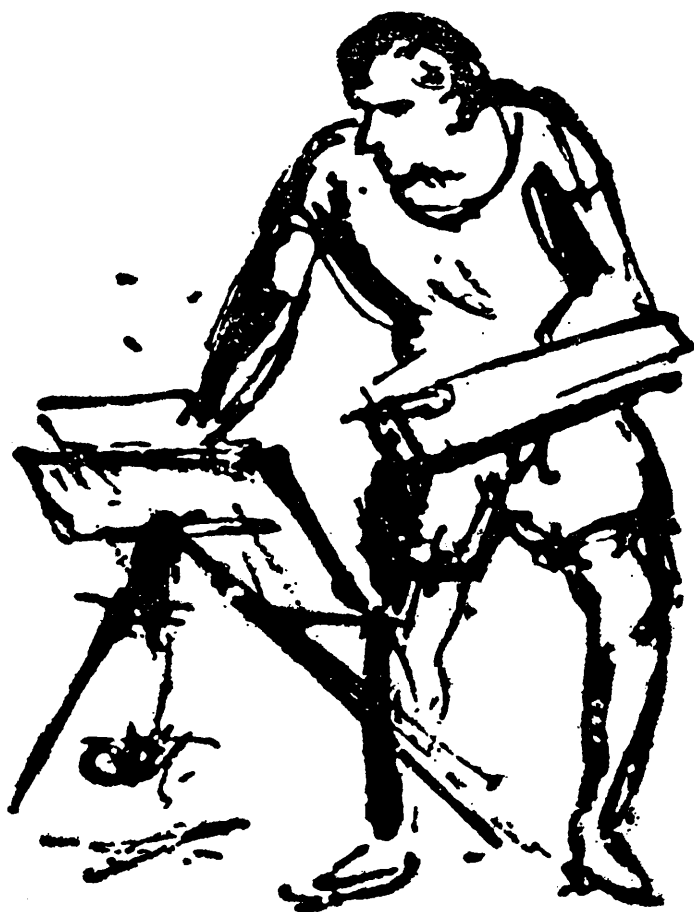
A zombori szervezők márciusi kezdeményezését az egymást viharos gyorsasággal követő események meghiúsították. A kiállítás elmaradt, de az egyesületet megalakították Baranyi Károly újvidéki szobrász elnöklétével. Hamarosan egy művésztelepet is létrehoztak, szintén Újvidéken. A művésztelepet, azaz „kollektív műtermet” Baranyi Károly tekintélye tartotta fenn, s bekapcsolódott sok fiatal művész, akikből később elismert szobrászok és festők lettek. Az egyesület tagjai magyar nemzetiségű képzőművészek voltak, akik tevékenyen részt vettek a háború előtti művészeti eseményekben, valamint azok a magyarországi rajztanárok, akik a megszállás után jöttek ide. Az egyesület rajztanfolyamokat szervezett (ahhoz hasonlókat, amelyet 1936—1937-ben az újvidéki Református Körben tartottak), és a tagok műveiből kiállításokat rendezett, „szám szerint 14-et, Újvidéken, Budapesten, Szegeden és Palicson”.²

A *Kalangya* számai képzőművészettel is foglalkoztak, időnként rövid ismertetőket közöltek egyes művészek munkáiról vagy a kiállításokról. Különösen érdekes az 1942. decemberi számban megjelent *A Délvidéki Szépmíves Céh szerepe* című írás. Herceg János többek között megállapítja, hogy „közönségünk művészi téren általában kulturálatlan (...), ezért, mintegy védekezésül, konzervatív és legfeljebb társadalmi helyzetéből eredő sznobizmusával alkalmazkodik bizonyos mértékig a fejlődéshez”. Hangsúlyozza, hogy a művészek haszonlesésből kiszolgálják a közönség ízlését, hogy nincs megfelelő kritika, az igazi alkotók magukra hagyatva dolgoznak. Herceg sejteti, hogy ez az egyesület is széthullik majd, akárcsak az előző, az 1923-ban létrehozott társulás: „Decemberi kiállításukon teljes számban vettek részt java munkáikkal, de már ezután lazulni kezdett az egység: a magány mérgei még nem múltak el, hatni kezdtek újra. Az azóta megrendezett kiállításokon már néhány művész — talán éppen a jobbak közül valók — nem szerepeltek. Ha pedig ez így megy tovább, úgy lassan szétszélled a Szépmíves Céh, a felbomlás veszélye fenyegeti...”³ Nyilvánvaló, hogy az egyesület egyéves munkáját értékelő író könnyen megállapíthatta, hogy a lendület alábbhagyott, s a művészek visszahúzódtak. A mindennapok történései nem kecsegtettek derűlátó távlatokkal. Farkas Béla mindenkinél korábban megsejtette, hogy az ágyúdörgés nem járhat együtt az alkotással, szinte az egyesület megalapításával egyidejűleg öngyilkosságot követett el. A Szépmíves Céh első közös tárlata után került sor a hírhedt,

² Baranyi Károly: Élete és művei, Baranyiné Markov Zlata előszavával. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974. 24. l.

³ Herceg János: A Délvidéki Szépmíves Céh szerepe. *Kalangya*, 1942. december, 568—571. l.

véres, újvidéki razziára, amelynek áldozatául esett az 1939 októberében megrendezett modern vajdasági művészeti kiállítás „legfiatalabb (...)”, rendkívül tehetséges” részvevője, Bogdan Šuput is. Több ezer ártatlannal együtt az esztelen vérengzés áldozata lett; valamivel később Szerémségben kivégezték Sava Šumanović festőt is. Geréb Klárának fel kellett varnania a sárga csillagot, s haláltáborba hurcolták. A tömeghálál iszonyata azonban, úgy tűnik, nem jutott el az élők tudatáig. Baranyi Károly például ekkoriban ezt jegyzi fel: „1942-ben sikeresen szerepeltünk az Újvidéki Héten. Több alkotásunkat eladtuk, és többen ér-

Acs József: Milan Konjović

met kaptak. Így én is két aranyérmert kaptam, az egyiket egy szobro-
mért, a másikat a művészet eredményes fejlesztéséért.”⁴

Hogy a művészet mennyire „fejlődött eredményesen”, ma már nehéz megítélni. Baranyi szavait idézzük, aki akkor sikeres szobrásznak számított: „Arra törekedtünk, hogy minél több megrendelést kapjunk, és minél több műtárgyat adjunk el.”⁵ Nos, mint ahogyan 1941-ben Zomborban ledöntötték Sándor király lovas-szobrát (Antun Augustinčić 1940-ben készült alkotását), illetve ahogyan megcsonkították Palavičini szabadkai Jovan Nenad-szobrát, ahogyan eltávolították Meštrović újvidéki Miletić-szobrát stb., ugyanúgy semmisült meg később Baranyi Károly műve, *Az ósziváci országzászló talapzata*,⁶ más köztéri emlékművekkel együtt. Mégis megállapíthatjuk, hogy az 1934-től a háborúig készült Karadorđević-szobrok művészi értéke azonos lehetett a megszállás éveiben nagy sebtében „sokszorosított” emlékművekéivel.

A háborús megrendelőket kielégítő festők szintén nem törtek be az esztétikai szférákba. Eladásra festettek, vagy pedig azzal a céllal, hogy felhívják magukra a fővárosi műbírálók figyelmét. Csincsák Elemér festő, aki pedig sem 1923-ban, sem 1941-ben nem lépett be a vajdasági képzőművészek egyesületébe, végül mégsem tudott ellenállni a pesti rivaldafény csábításának. Az inkább magányos, mintsem individualista, termékeny festő és egyesek számára emlékezetes képzőművészeti pedagógus kiállítást szeretett volna rendezni Budapesten. A halál, még a rá fittyet hányó képzőművészeti alkotóknak is nemkívánatos útítarsa megrázóan sejlik elő Csincsák Budapestről küldött utolsó leveléből: „... Az első éjszaka azonban máris lent jártam az óvóhelyen. (...) A falakon szentképek lógnak, megható és naiv szöveggel. Ennek dacára kétségtelen, hogy itt senki más meg nem védheti az embert, egyedül az ács Fia. (...) Ma vasárnap, 2-án elmegyek a képtárba. Jó lenne, ha itt lennétek Ti is...”⁷ Néhány órával később, 1944. július 2-án a képtárból jövet, ahol kiállításának időpontjáról tárgyalt, felüvöltöttek a légiriadót jelző szirénák. A képtár közelében, a városligeti fák alatt, ahol nem volt óvóhely, Csincsákot bombatalálat érte. Az aznap megbeszélte kiállítást nem rendezték meg, posztumusz tárlatára Szegeden került sor azon az őszön, s utána a képei eltűntek. Időközben, 1944. október 10-én Szabadka felszabadult.

A halál, a háború sújtotta Vajdaság szörnyű jellegzetessége nem tűnik fel a művészek festményein. Bogdan Šuput ugyan mintha előrevetít-

⁴ Baranyi Károly: *Ikarosz szárnyán*, Életjel miniatűrök 11., Szabadka, 1970. 80. l.

⁵ Uo. 78. l.

⁶ Kép a *Kalanga* 1943. decemberi számában, 571. l.

⁷ Levelezőlap, látható volt Csincsák Elemér (1895—1944) 1968. április 12-e és 22-e közötti a szabadkai Képzőművészeti Találkozóan megrendezett kiállításon. (Lejegyezte B. D.)

tette volna a jövőt, amikor 1939-ben megfestette ezüstös szorongású, „halálfejes” képét⁸. 1941 novemberében a fogolytáborból jött vissza — a halálba. A másik hazatérő hadifogoly, Milan Konjović ekkor festi a *Koldusok* és a *Temetések* című sorozatait. Igaz ugyan, hogy egykori, párizsi barátainak köszönhetően is vannak sikerei, Budapesten is rendez kiállítást. „A háborús depresszió és a kor nyomott hangulata alkotásaiban sajátos módon jut kifejezésre, nem közvetlenül és expliciten, hanem metaforikusan, a sötét, kegyetlen és morbid tematika által.”⁹ Baranyi Károly későbbi visszaemlékezései szerint a csendéletek és tájképek mellett a kiállításokon a mindennapok gondjait kifejező címeket is lehetett találni: „... Megállt Balázs G. Árpád akvarellje előtt. A címe: Fáradtan hazafelé. Aztán Geréb Klára képe előtt. Címe: Látástól vasulóság. Aztán Erdey Sándor képe előtt. Címe: Száraz kenyéren. Majd Gábor Zoltán képe előtt. Címe: Robotolók...”¹⁰ Ezek a címek azonban a háború előtti tematika folytatását mutatják, amely Balázs G., Hangya és az 1938. évi kiállítás fiataljainak erőteljes képei nyomán véssződt a művészek tudatába. A megszállás időszakából szinte nem maradt fenn egyetlen képzőművészeti érték sem, kivéve Milan Konjović „1944-ben festett két remekművét, a *Ciro Falcione* és a *Régi porcelán* című képeket, amelyek ma a Beljanski-képtárban vannak”.¹¹ Ám ezek

Milan Konjović vázlatfüzetéből

⁸ Az újvidéki Matica srpska Képtár tulajdonában.

⁹ Lazar Trifunović: *Savremenost i mit u slikarstvu Milana Konjovića*. Zomgor, 1978. 50. l.

¹⁰ Baranyi Károly: *Ikarosz szárnyán*. 81. l.

¹¹ Lazar Trifunović idézett könyvének 50. lapján

a képek már az új korszakba, Konjović következő alkotói fázisába tartoznak.

Konjović „szerepe” Herceg János már említett, 1942-ben írt cikkének második részében is tükröződik. A Szépművéses Céh céljait vizsgálva ezt írja: „Tehát ne kizárólag a közös érdek fűzze össze a művészeket. Ne csak Délvidéken élő művészek legyenek, hanem délvidéki művészet is. Ez nem kevesebb, mint hogy legalább témában legyen egy azonos arca a művészek munkásságának. Allítom, hogy Bácskának vannak sajátos színei, a bácskai embernek sajátos életformája, a népnek viselete; olyan, amilyent sehol sem találunk. Városaink, falvaink, a földrajzi helyzet és a nemzetiségi hatások alól nem vonhatták ki magukat; utcái, terei másképpen épültek, mint az ország bármely részén...”¹²

Szenteleky 1930 táján kialakított couleur locale elmélete után Herceg most a földrajzi gyökerezettség erős érveként Milan Konjović alkotómunkáját hozza elő! Annak idején Isidora Sekulić emelte ki „a szülőföld szellemi arculatát”, Herceg viszont a *Bácskai színek Konyovics Milán képein* című írásában (Kalangya, 1942. VI.) „Bácska lelkét, sajátos szellemiségét...” keresi, s az akkori időben merész hangvétellel írja: „Bácska misztikuma a szerb lélekben mélyebben él, mint a magyarban, s azért nem véletlen, hogy a képzőművészetben is egy szerb festő, Konyovics Milán tudta eddig leghívebben kifejezni.”¹³ Konjović festészetét elemezve párhuzamot is von: „Tájképei nem oldódnak fel abban az édeskés formában, amellyel a művészek eddig általánosságban az egész Alföldet visszaadni iparkodtak. Nála hiányzik a pásztorlányka, hiányzanak a kiskacsák, a gömbakác és a csatorna parti füzek... Párisban szláv motívumokat láttak Konyovics művészetében, Belgrádban párisi iskolát. Bácskai embernek nem nehéz megállapítani, hogy Konyovics a kettő között, Bácskában gyökerezik, s a mi vidékünk elemeit viszi művészetébe.”¹⁴

Észrevehetjük, hogy Herceg ebben az írásában, habár nem említ nevet, igen pontosan céloz, s a beavatott, hozzáértő közönség értheti, mire vonatkoznak az összehasonlításnál használt kifejezések: a „szirupos hangulatok”, vagy a „szaloncukros festészet” tulajdonképpen egyet jelent a majdnem hivatalos, édeskés stílussal. Könnyen felismerhető Husvéth, Bicskei vagy a jóval népszerűbb Iványi-Grünwald festészetének bírálata. Az ő alkotásaikkal helyezi szembe Konjovićét: „az ég nemcsak azért van, hogy kékítövizzel befogja a bárányfelhőket: föld, ég, ember, táj és levegő összesűrűsödik valami egészen szerves világgá. S ebben az egészben érezzük Bácskát, Bácska lelki és szellemi jellegzetességeit.”¹⁵

¹² Herceg János idézett Kalangya-beli cikkében.

¹³ Papharkay Dénes (Herceg János): *Bácskai színek Konyovics Milán képein*. *Kalangya*, 1942. június, 267–169. l.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

Boško Petrović: A rabság emlékére

Ezekre a konjovići alapokra építette saját, a „táj, és ember festői és formai kifejezését” B. Szabó György 1941 márciusában a tervezett zombori kiállítással kapcsolatban, Herceg pedig 1942 decemberében már közvetlenül hangsúlyozza: „Állítom, hogy Bácskának vannak sajátos zínai...”

Ezzel a helyi színek elmélete mint vezérelv vagy kötelesség, illetve mint cél végérvényesen és messzemenően megszilárdult. Ám csupán az

alkotók egy bizonyos „kategóriájánál.” Kanyarodjunk vissza ezért a „repülőkhöz”.

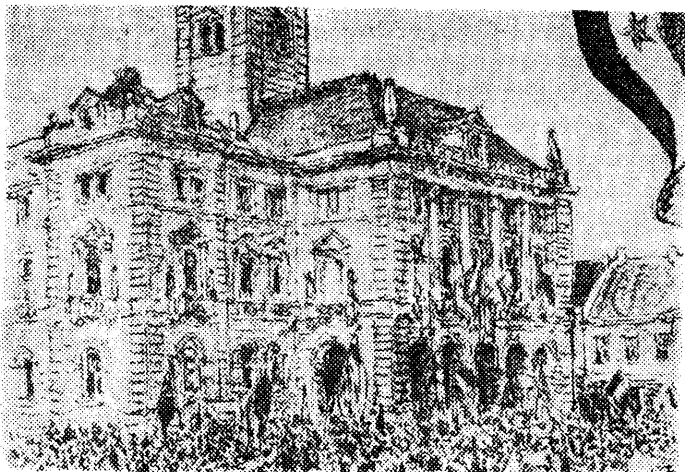
Az alkotói képzelet szabad szárnyalásának jelképe, Nagypáti Kucac Péter háború előtti képeinek rokonszenves, mosolygásra készített „aeroplánja” ismétlődő motívumként jelenik meg a Belgrád felől visszatérő bombázórajok láttán, ezúttal azonban kétmotoros, baljóslatú jelként (*Vizimalom*, 1941 után). Ám a valamikori „pesti kör” művésze nem tudták megkülönböztetni a „repülőgépeket”. Nagyobb alkotói lehetőségeket kerestek, s a Délvidéki Szépmíves Céhbe tömörültek. A lelkesedés azonban hamarosan lelohadt. Végérvényesen elszigetelődtek megrekedtek, elszállt felettük az idő. A gyökerek keresése, amely az európai képzőművészeti folyamatokkal és a haladó eszmékkel összhangbar állt, számukra „modernista fogalom” volt. A művész elkötelezettségének, amelyet Szentéleky Kornél hirdetett meg, sajtóságos módon Milar Konjović népszerűsített, és Herceg János hangsúlyozott, korszerű tartalmat adnak az 1938-ban szabadkai Népkörben megtartott kiállítás: résztvevői: B. Szabó György, Acs József, Hangya András, Wanyek Tivadar és a többiek, különösen a háború után a zentai művésztelep megalapításával, amelyre közvetlenül az 1952 nyarán a palicsi Magyar Ünnepi Játékok keretében megrendezett képzőművészeti kiállítás után került sor, s egyedülálló kezdeményezés volt.

Időközben felszabadult a Vajdaság, a fasizmus legyőzésével befejeződött a második világháború, s ebben a térségben végbement a szocialista újjászületés, amelynek során e többnemzetiségű tájon végre igazi, nemzeti egyenjogúság jött létre. Végre érvényesülhetett a vajdaság sajátosság a képzőművészet terén is. A felszabadult Vajdaságban az első képzőművészeti kiállítást, „a III. Hadsereg festő-harcosainak kiállítását” 1944 decemberében rendezték meg Újvidéken. Az 1944 és 1954 közötti időszakot Miloš Arsić mérte fel *Likovna umetnost u Vojvodini 1944—1954* című, alapos tanulmányában. A meglevő állapotról bevezetőjében ezt írja: „A két háború közötti időszak két legmarkánsabb művésze ugyanakkor a Vajdaság két nagy magányosa is — a šidi Sava Šumanović és a zombori Milan Konjović; ellentmondásosan hangzik azonban, hogy tevékenységük ezekben az években a Vajdaság festészetében gyakorlatilag nem érezhető; a képzőművészettel kapcsolatos események összességét, amelyet »képzőművészeti életnek« nevezhetnénk mások, Vajdaságon kívül leginkább ismeretlen festők irányítják.”¹⁶

Ezek a valóban ismeretlen festők,¹⁷ elszigeteltnek érezték magukat a két háború közötti időkben, fenntartották e vidék képzőművészeti folytonosságát, ugyanakkor pedig kifulladt saját alkotói lendületük. A

¹⁶ Miloš Arsić: *Likovna umetnost u Vojvodini 1944—1954*. A Modern Művészetek Képtárának kiadványa, Újvidék, 1980. 12. l.

¹⁷ Uo. 12. o.

Dorđe Tabaković: Újvidék felszabadulása

világgal való kapcsolat” nélkül, képzőművészeti kritika híján, még a szirupos hangulatú” festéssel szemben is szűkmarkú, rátarti és tudatlan mecénások bénító környezetében ezek a művészek nem juthattak túl közepszerűségen, s nem tudtak lépést tartani a művészet korszerű formataival. Pedig volt közöttük erős alkotó egyéniség, s a még mindig ismeretlen” műveik között igazi értékeket is találhatunk. Továbbá, Mílin Konjović művészete éppen ezeknek a fiatal magyar alkotóknak a örében talált termékeny visszhangra. Ezeknek a művészeknek a hársát a vajdasági képzőművészetben nem lehet elhanyagolni, amely éppen a szabad, szocialista Jugoszlávia első évtizedében jut majd kifejezésre. A szabadkai figurális rajztanfolyam és más ilyen tanfolyamok például a háború előtti hasonlóknak a folytatásai, ilyen tanfolyamot az újvidéki Szépmíves Céh tagjai is vezettek, amelyen például: részt vett Admila Graovac, a későbbi neves szobrász vagy Milan Kerac, az ismert vajdasági festő és grafikus. Oláh Sándort tanítójának nevezi Hangya András a figurális rajztanfolyam alapítója, s a jelentősebb hallgatók közül mások is Oláhot tartották első példaképüknek. Oto Logo szobrász üszkén nevezi első tanítójának Csincsák Elemért. Ennél azonban sokkal jelentősebb a háború előtti fiatal magyar alkotók jelenléte a felszabadult ország képzőművészetében.

Az Élő vajdasági képzőművészek petrovgrádi kiállítására (1945. szeptember 16-ától október 15-éig), amelyet a Városi Könyvtár és Múzeum szervezett a mai Zrenjaninban, az „élő” vajdaságiakat hívták meg, de közülük sokan Vajdaságon kívül éltek. „A kiállításon részt vevő huzonhat festő mindegyike vajdasági, születésük szerint bánátiak, bácskai-

ak vagy szerémségiek, főleg szerbek, három magyar és egy horvát van közöttük”¹⁸ — írja Bogdan Čiplić költő a *Slobodna Vojvodina* október 14-i számában. A három magyar: Boschán György, Hangya András és Nagy Sándor, valamennyien az 1938. évi „fiatalok kiállításának” részvevői. A negyedik — közvetett — részvevő B. Szabó György képzőművészeti kritikus. A kiállításról néhány hosszabb cikk jelent meg amelyeket a korra jellemző hangnemben írtak. Két nappal a megnyitása után Bogdan Čiplić részletesen beszámol a kiállításról. Érdemes képrészletet idézni: „... Hangsúlyoznunk kell azonnal azt is, hogy a kiállítás magyar festők is jelen voltak, habár a vajdasági magyar festészet fiatal, jóformán még gyermekcipőben jár.”¹⁹ Egyszerűen felfoghatatlan, hogy a valamikori Nagybecskerekben, az akkori Petrovgrádban a megnyitó alkalmával még mellékesen sem említette senki legalább Streitmenn Antalt, a „Becskereki Impresszionistákat”, Várkonyi művésztelepét...?! „... Ez a festészet nem csupán a résztvevők miatt vajdasági — írja Bogdan Čiplić —, hanem minden egyéb tulajdonsága miatt is. A vajdasági festők legnagyobb mértékben a Vajdaságot ábrázolják. A vajdasági emberek alapvető jellegzetességei nemcsak a vajdasági élet és ember bemutatásában jutnak kifejezésre, hanem magának a festészet módszernek is művészi kifejezésnek is van egy bizonyos vajdasági hangsúlya. Ezzel egyáltalán nem vált lokálissá, hanem saját útján, saját sajátos jellegzetességeivel sikerült egy általános művészi kifejezést megvalósítani.”²⁰ Ezzel az idézettel kapcsolatban M. Arsić megállapítja: „Érdemes, hogy ettől a kiállítástól és ettől a cikktől kezdve a »vajdasági mozzanat« hangsúlyozása mind a mai napig a vajdasági festészet egyik lényeges jellegzetességévé vált...”²¹ Nyilvánvaló tehát, hogy a Szenteky—B. Szabó György—Herceg és mások couleur locale-ját, még szakma sem ismerte!

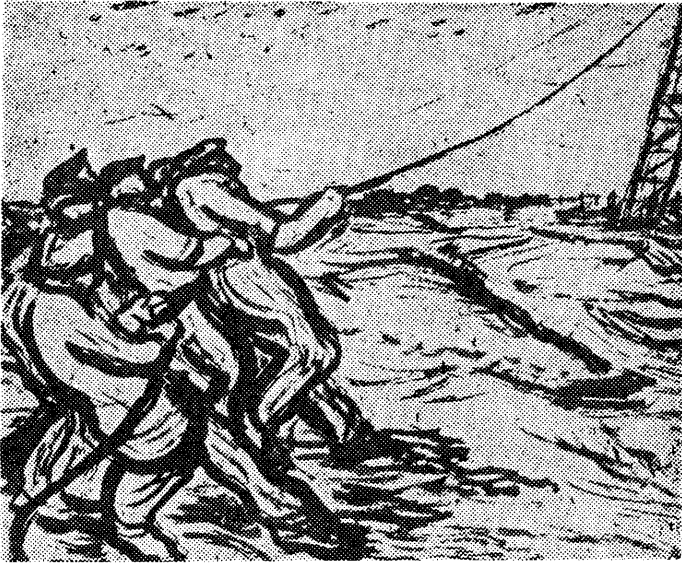
B. Szabó György szintén ír a kiállításról, és már az elején hangsúlyozza: „A kiállítás, amely a maga nemében úgyszólván egyedülálló esemény a vajdasági képzőművészet történetében, két szempontból érdemkülönös figyelmet. Az első, hogy itt látjuk a szerb festők mellett a magyarokat is. Úgy érezzük, hogy az egység és testvériség szelleme, valamint az együttműködés talán a kulturális élet egyik síkján sem érvényesülhet olyan előnyösen és olyan mértékben, mint itt, ahol a forma és kifejezési nyelv nem határolható el nemzetiségekként. (...) *Itt azonban felmerül a vajdasági táji képzőművészet problémája, amely témakörre*

¹⁸ Bogdan Čiplić: Sa izložbe vojvodanskih likovnih umetnika u Petrovgradu. *Slobodna Vojvodina*, 1945. X. 14.

¹⁹ Bogdan Čiplić a *Slobodna Vojvodina* 1945. szeptember 18-i számában közzölt cikkét idézi az Écskai Művésztelep munkáját bemutató, 1975-ben megrendezett zrenjanini kiállítás katalógusa.

²⁰ Uo.

²¹ Miloš Arsić a már említett írásában.

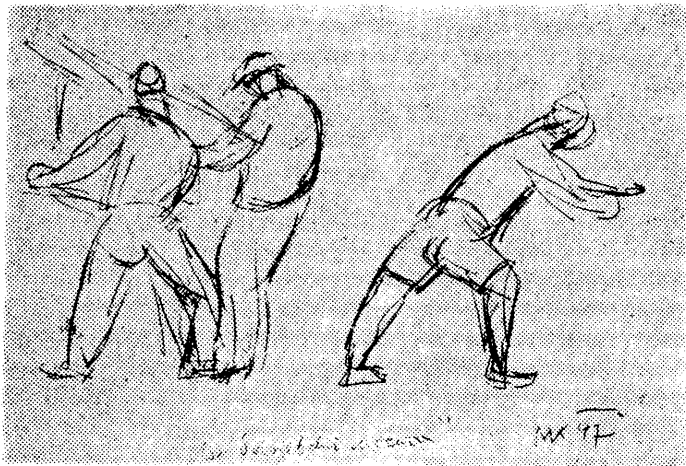
B. Szabó György: Hórukk

gyformán foglalkoztak úgy a szerb kritikusok, esztéták és írók, mint hogyan már a megszállás alatti években a vajdasági magyar írók is.”²² B. D. kiemelése) Čiplicítyel ellentétben úgy véli, hogy „még ma sem ogalmazták meg a vajdasági képzőművészet lényegét (...) csupán Konyovicsnak sikerült a festészet nyelvén elmondani azt, amit vajdaságiak, bácskainak és sajátos magunkénak nevezhetnénk”. Számos fonos kérdést felvetve megfogalmazza a követelményt is az ilyen festészetel szemben, „ahol a táj, az ember, a művész és az alkotás teljes összhangban van”²³; ami már a másik szempont volt.

Felvetődött azonban egy külön kérdés is, mégpedig a „szocrealista probléma”, amely sok kritikus írásában megjelenik a szocialista realizmus korszakában. A „szocrealista” műbírálók fő céltáblájává Milan Konyovics vált, a tájhoz és az emberekhez kétségtelenül ragaszkodó festő, az eredeti és elismert alkotói hangvételű művész! B. Szabó György azonban cikkében — habár ő is elfogadta az általános dogmát — kitar: művészetre vonatkozó, saját nézetei mellett. „A kiállítás legerősebb gyénisége kétségtelenül Konyovics Milán (...), nem menekül a valóság-

²² B. Szabó György: A vajdasági képzőművészek első kollektív kiállítása Petrovgradon. *Szabad Vajdaság*, 1945. IX. 24. (Idézi az említett zrenjanini atalógus is)

²³ Uo.

Milan Konjović: A gombosi hídról

tól. »Az októberi forradalom megünneplése Zomborban«, amely a magyarság sajátos szürke tónusával és a piros-kék zászlók színeivel színben is érdekes, a tömegábrázolásnak a problémáját veti fel. Talán ennek ábrázolásában érheti kritika Konyovicsot (lásd: Popović Jovan: A vajdaság képzőművészek kiállítása, Borba, 229. szám, 1945. szeptember 20.) azonban a képet egészben és nem részleteiben szabad nézni.”²⁴ (B. D. kiemelése.) B. Szabó György bírálóan szólt szinte valamennyi kiállítóról és kritikusi véleményéhez ma sem fűzhető komolyabb észrevétel. Jellemző a Hangya Andrásra vonatkozó megjegyzése: „Az a festő, aki először fejezte ki a bácskai magyar proletáreléte, és aki először mutatta be Bácska másik arcát, az igazi arcát — sem kompozícióival, sem színesen nyugodtan és szélesen megfestett »Udvarrészletével« koránt sincs képviselve.” Hasonló észrevételt fűz Boschán két portréjához is, de ezt első sorban „a rendezők tájékozatlanságának és a festők hagyományos hangnagyságának” tulajdonítja.

Fontos azonban rámutatni B. Szabó következetességére és sajátosságára. Itt is megismétli az egyesületre vonatkozó korábbi véleményét „... a jövőben a kiállítások rendezése és a vajdasági képzőművészeti seregszemléje nem lehet múzeumok feladata, ahol minden jóakarattal mellette is hiányzik néha a megfelelő szakértelem, hanem annak a vajdasági képzőművészeti egyesületnek, amelynek életrehívását a résztvevő festők elhatározták, és amelynek hivatása lesz a vidék képzőművészeti életének irányítása”. És végül idézzünk még egy „látnoki” részletet

²⁴ Uo.

„Konyovics ezen a kiállításon is bebizonyította, hogy egyedül elhivatott festője a vajdasági tájnak és az az egyéniség, amely köré csoportosul és csoportosulni fognak mindazok, akik az igazi élő festészetet, a fejlődés és a sajátos vajdasági festői nyelv és képzőművészet kialakításán dolgozni akarnak.”²⁵

A kiállításról Jovan Popović is írt a *Borbában*. Szerinte „a művek többsége szolid mesterségbeli tudásról tanúskodik, de a legtöbb munka nem mutat semmilyen változást sem a festészeti módszerekben, sem az új témák feldolgozásában”. Vasa Pomorišac képein „a giccs bizonyos elemeit” fedezi fel, Zora Petrovićnál kifogásolja „az esztétikai mérték bizonyos naturalista hiányát”, Stojan Trumić alkotásán pedig azt a veszélyt látja, hogy „mesterkélt-primitivista modora gátolja a vitathatatlan tehetség kibontakozását”. Eléggé mérsékelten értékeli Milan Konjović *díjazott*²⁶ képét is, mert „ez a nem túl meggyőző, arc és kifejezés nélküli tömeg a zászlók alatt semmivel sem mutatja, hogy a felszabadított nép a szabadság ünnepének örül — az egész látványt kívülről szemléli, majdnem úgy, mintha ablakból nézné a felvonulást”.

Sajnos, a képzőművészeti kritika még sokáig „az ablakon” néz be az alkotói műhelyekbe, és szocrealista kiáltványokat intéz a művészekhez. Néhány évig elhúzódik ez a korszak, habár nem volt nagy hatással a vajdasági művészek alkotótevékenységére.

KARTAG Nándor fordítása

(Folytatjuk)

²⁵ Uo.

²⁶ A petrovgradi (zrenjanini) kiállítás zsűrije (Veljko Petrović, Jovan Popović, Isidora Sekulić, Alimpije Popović, Mladen Leskovac, dr. Krešimir Georgijević, Bogdan Čiplic, Sima Cucic és Miloš Kerkez) két díjat osztott ki: Milan Konjovićnak *Az októberi forradalom megünneplése Zomborban* (olaj, vászon, 85x115, sign. balra lent Konjović, 44. XI. 7.) és Ivan Radovićnak az *Erre vonultak a németek* c. festményéért (olaj, vászon, 59x66). A közönség díját (szavazatok alapján) Vasa Pomorišac Kraljević Marko című (tempera, papír, 19x16, 1940) munkája kapta.

DOKUMENTUM

A KÖLTÉSNET EREJE ÉS GYENGESÉGE*

ALLEN GINSBERG

A költészet ereje a levegőben van, melyet belégzünk: a lélegzet az angolban a latin *spiritus*ból, illetve *in-spiráció*ból származik. Így az erő lélegzet: természetes gondolat, titkos gondolat és nagy ötlet a lélegzetek közt: a lélegzetvételek közöttiben.

Tehát az erő lélegzet és lélegzetvételek közötti. Gyengeség: a gyengeség: az emberi tüdővel való légzés. Tüdőkkel! Így a költő teste sebezhető, nyitott. Nyitott a rendőrség támadása, a különféle kínzások és megfélemlítések számára... nyitott a kívülről érkező hírek számára. Ugyanígy nyitott a külső érzések számára.

Ennélfogva a költő védtelen, nincs védszere a megszületés fájdalomával szemben, a test változásával az öregedésben.

Védtelen a betegségekkel, a világ háborúival, valamint a halállal és ambícióinak megsemmisülésével szemben, megrögzöttségeinek és obszesszióinak megsemmisülésével. Nincs „biztos föld” sem a költő, sem pedig az emberiség számára. Ez a gyengeség értelmesség.

E gyengeség *valóban* értelmesség, mert a költő nyitva áll a külső üzenetek előtt, beleértve a fájdalmat.

Tehát a költő érzékeny a kívülről, a saját énjén túlról érkező értesülésekre. Ő valami mást is hall saját magán kívül — ebben különbözik az állam vagy a nemzet hatalmától, s ez különbözik magának az emberi nemnek egyöntetű sovinizmusától (*chauvinisme monolithique*), mely századunkban a más érzékeny lények sokezrét semmisítette meg. A költő tudatában van saját nemünk megsemmisülésének veszélyével úgyszintén.

Így tehát a költő gyengesége egyben a hatalma. Kifejezést nyer

* Allen Ginsberg 1980-ban a Sztrugai Költészeti Estékhez intézett nyilatkozatát abból az alkalomból tesszük közzé, hogy a költő megkapta az idei sztrugai irodalmi díjat, az Aranykoszorút.

lélegzetvétele hallatott rezgéseiben — belégzésében, kilégzésében: haaa-aaah.

A költő gyengésége erő, melyet lélegzetének rezgéseivel továbbít. Szóval olyan, mint egy rádió- vagy tévéállomás. Amire szükség van, csupán a maga „lágú gépezete”, a saját teste, hogy sugározzon. Csupán a maga teste kell a sugározáshoz, miként Szapphó sugározta kádenciáit, ritmusait huszonhat évszázaddal ezelőtt, melyek megmaradtak ezredfordulókon át. Szapphó: Ta Ta, Ta Ta, Tatata, Ta Ta, Ta Ta, // Ta Ta, Ta Ta, Tatata, Ta Ta, Ta, Ta, // Ta Ta, Ta Ta, Tatata, Ta Ta, Ta Ta, // Tatata, Ta Ta. Huszonhat évszázaddal ezelőtt közvetítette e kádenciát, s ennek a lélegzetritmusnak hosszabb élet jutott, mint az őt körülvevő civilizációnak.

Ennélfogva Rimbaud-nak, Blake-nek, Walt Whitmannek olyan hangjuk van, mely tovább tart a saját rendőrségüknél, saját államuknál, kultúrájuknál és énjüknél.

Korunkban egyes költők, akár Bob Dylan vagy a Beatlek, olyan hangrezgéseket bocsátottak ki, melyeket nemzedékek hallhatnak világszerte, márpedig ezek eredetileg a fekete bőrű blueszenészek és költők vibrációi: így a világot valójában a legobskúrusabb és katonailag „gyenge” kultúra változtatja. Az afrikai kultúrák módosítják a gondolkodási folyamatokat és ritmusokat az egész földön. — Ebben az értelemben a költő gyengésége, nyíltsága valójában a maga ereje.

BALÁZS Attila fordítása

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A NÉPMŰVELÉS

Németh László: *Művelődéspolitikai írások*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1986

Egy életmű felparcellázása minden részletében az egyoldalúság veszélyét hordja magában. Németh Lászlót ez a veszély egy emberöltőn át fenyegette. Politikai konstelláció kérdése volt, mit ragadnak ki minősítés céljából sokfelé ágazó, a magyar élet minden területét befogó, gazdag és színes oeuvre-jéből. Így lett jobboldali a baloldal szemében, és viszont. Mert nem voltak kizárólagossági szempontjai, és egy osztály elkötelezettje se volt. Pedig inkább népben gondolkodott, mint nemzetben, már amennyiben egy autentikus, alkotó egyéniségnek ebben körülményei lehetnek. De mintha a szilasbalhási parasztösök mégiscsak határozottabban szóltak volna belőle a maga európai példákön pallérozott nyelvéen. A paraszt felemelkedési vágyával, de a földön maradás megtartó állapotában s a műveltséget mindennél többre becsülő igénnyel.

Németh Lászlónak ez az ellentmondásosnak tűnő és mégis minden beszűkülést elutasító vágyálma hazájának legizgalmasabb korszakában keresett kifejezési formát. Így találta magát, végzetes magányosságát soha fel nem adva, egy olyan turbulens társadalmi mozgalomban, amely a magyar volkstüm meglehetősen heterogén irányulásait próbálta követni. Ebben a népi-politikai áramlásban Németh László a művelődésnek lett a szószólója, sőt valóságos megszállottja. Parasztkollégiumokról álmodozott, alapítványokat tett, téli tanfolyamokon ajánlotta a parasztfiatalság művelődését előmozdítani, tiszteletre méltó, meghatározó szünettel szolgálva a „szent ügyet”, megannyi tanulmányban, cikkben, felhívásban és levélben fejtegetve egy népi Magyarország megteremtésének fontosságát. Bartókért, Adyért, Móricz Zsigmondért szállt síkra, az utánuk következőkből Illyést és Erdélyi Józsefét kiemelve, ami már taktikai hiba volt, s nem sok rosszindulat kellett hozzá, hogy már ezért elmarasztalják a másik oldalon. Eközben maga is vissza szeretne térni az ősforráshoz, a faluhoz, amelynek vonzásától sosem tudott megszabadulni. Így született meg legszebb drámája, a *Cseresznye*,

mint a *Tanú Kapások*-beli álmának valóra válása a Debrecen melletti kerttel, amely átmenetileg ugyancsak csillapíthatatlan menekülési vágyát szolgálta. S mindez mégse volt más — s ezért lett szép —, mint irodalom. Az idealizmusa tette azzá, nem az igazsága. Ahogy lelkesedett érte, ahogy igazolni próbálta.

És ebben az ő hol magasra csapó, hol letargiába fulladó nép- és falumádatában a meg nem értettség fájdalma és egy önként vállalt szerep erkölcsi kötelessége is benne volt. Magánéletében, tanár lévén meg orvos, a tanítás és a gyógyítás készségét is magában hordta. Ilyen minőségében időnként, mintha a szakember tapasztalatait szóltatná meg elháríthatatlannak tűnő érvekkel. Az öreg Tolsztoj kereshette így istent, ahogy Németh László egy ország népét szerette volna magához felcsemelni. Erkölcsi nézeteiben, ha nem is egy kizsákmányolt, illetve végső nyomorban élő társadalmát a szegénységnek felszabadítani, hanem a tudásban keresve azt a többletet, amely boldoggá tehet. Próféciái mélyén mégis mindig ott volt, hogy ez az erkölcs egy osztállyal szemben érzi bűnösnek magát. Ezt bizonyítja a *Bűn*, ahol regényben kellett összefognia néha már-már mindent elárasztó lelkifurdalásait.

Menekülési vágyát is, amely egy életen át elkísérte ez az állandó erkölcsi láz fűtötte. „Minek a jelképe ma a földre kertészként visszatérő intellektüel?” — teszi fel magának a kérdést a gyógyíthatatlan idealizmus állapotában 1943-ban, a háború kellős közepén, a megsemmisítő voronyezsi csata után, a nemzeti sorscsapás előrevetett árnyékában, ahogyan csak a tragikus, magyar finitizmus kereshetett a falusi életformában minden bajt megoldó reményt és vigasztalást. Ezzel megint csak álomba menekülve a félelmetes valóság elől, akárcsak azzal, hogy a tudás fogja felemelni népét. Németh László a polgári életformával különben is állandó konfliktusban állt. Néha már-már kényszerképzetté vált morális világnézete, ami nélkül viszont elképzelhetetlen írásművészetének mélyen emberi igazsága és belső ragyogása.

Művelődéspolitikai írásai most külön kötetben jelentek meg. Nem regényei és esszéi sorozatában, hanem mint életművének érezhető és mégis érdekes melléktermékei. Nem műfaji eltérésük hagyatta ki ezeket a szenvedélyes elmefuttatásokat a reprezentatív sorozatból, hanem valószínűleg egy olyan meggondolás, hogy ami a régi rendszerekben szorongatóan időszerű volt, ma már nem az, de azért így is érdekes háttérret adva sokfelé elágazó, gazdag oeuvre-jének. Kiadjuk is közművelődési intézmény — sajnos, a könyvgondozás hozzáértése nélkül, ezzel magyarázható a sok hiba és a könyv szegényes külleme —, de így is egy feltehetően külön olvasóközönség felé fordulva.

Ez a nyilván kényszerű „elkülönülés” egy olyan különvéleményt szóltat meg az előszót író Lackó Miklóssal, amellyel a legjobb akarattal sem tudunk egyetérteni. Eszerint ugyanis Németh László „... voltaképpen elsősorban nevelő volt... írói teljesítményeire is főleg ez a beállítottság

ösztönözte. Még az is megkockáztatható, hogy ezzel a nagy, már-már túltengő nevelői hajlammal függött össze életműve több vitatható vonása.”

Ezeket a „vitatható vonásokat” is sokféleképpen magyarázták ebben az annyi változáson átment korszakán az időnek, hol a kisajátítás, hol az engesztelhetetlen elutasítás csaknem életveszélyes pillanataiban, éppen csak tanítási hajlamai ellen nem emelve kifogást.

S ha most ennek az egyébként jó szándékú állításnak az igazságát kétségbe vonjuk, ezt azzal az aligha egyedülvaló meggyőződéssel tesszük, hogy az *Iszony*, az *Égető Észter*, a *Bűn* és sok-sok remek tanulmány írójának embert és világot formáló arányaiba sok minden belefér. Hogy azonban mindezekhez a teremtet indítást oktatási ingerek adták volna, nem csekély túlzásnak tartjuk.

Az ajánlás illetően túlzása mellett azonban egy dolog kétségbevonhatatlan: az, hogy ezekkel az írásokkal Németh László tiszta idealizmusa az iskolát emeli magasra. Ez az idealizmus teszi indokolttá a reményt, hogy a művelődés ügyét szolgáló pedagógusok és diákok külön örömet találnak majd ebben a könyvben. Talán „életműve több vitatható vonását” is figyelmen kívül hagyva. Mert Németh László is, akárcsak Tolsztoj, ellentmondásos géniusz volt a maga hasonló, morális szorongásaival, s utóbbit sem a *Kreutzer-szonáta* emelte a világirodalom magaslatára, hanem a *Háború és béke*, az *Anna Karenina* és a többi remekműve. Benne is a művész volt nagyobb, mint a próféta.

HERCEG János

JELENÜNK FORGATÓKÖNYVEI

Deák Ferenc: *Arnyjáték*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Az *Arnyjáték* forgatókönyvei irodalmi értéket hordoznak, és írott formában is élő művek. Közelebb hozzák az olvasóhoz a film mögötti világot, a filmek nézésének módját is megváltoztathatják, olyan dolgokat tudatosíthatnak az olvasóban a filmművészettel kapcsolatban, amelyek fölött a filmek egyszeri nézése közben többnyire elsiklik a figyelmünk.

Ezzel a könyvvel valószínűleg jobban beépül a forgatókönyvíró Deák Ferenc alkotómunkája közösségünk művészeti tudatába, mint egy-egy megnézett film által. És ez fontos, annál is inkább, mert ezek a forgatókönyvek kivétel nélkül közösségünk jelenének, közelmúltjának problémáival foglalkoznak. A régi és új összeütközése, a falusi életforma felbomlása (*Parlag*); a modern élet család és társadalmi kötelezettségek kö-

zött megosztott személyiségei (*Hétvége*, *Házi terápia*); a társadalmi tulajdon fosztogatása, a funkcióval való visszaélések (*Trófea*), a kíméletlen haszonelvűség (*Fajkutyák ideje*); a művészettel szembeni értetlenség (*Csörte*) a fő kérdései. De nem lehet egy-egy problémát egy-egy műre, illetve egy-egy művet egyetlen problémára szűkíteni. Mindegyik darabban egészként mutatkozik meg jelenünk a maga ellentmondásaival, őrlő kétségeivel, árnyalt személyiségeivel. A nagy problémakonzentráltság a könyv fő erénye. Több probléma teszi bonyolult egészszé a szereplők helyzetét, és ezeket is több szempontból nézi, nézeti velünk az író, csupán a leírandó dolgok kiválasztásával foglalva állást, a műegészen belül a befogadóra bízva az állásfoglalást, a megoldás keresését. Legsikerebb ebből a szempontból a *Parlag* és a *Trófea*. Hatásos a *Hétvége* és folytatása, a *Házi terápia* is, amelyek a Boján házaspár tragédiájában hétköznapjaink problémáit sűrítik össze. A nagyfokú problémakonzentráció azonban ezekben — a hitelesség rovására már a dráma „teherbírást” is próbára teszi.

A darabok másik jellemzője az életszerűség. A forgatókönyvek, amelyek a színészek játékaival kelnek életre, itt a párbeszédekkel és a szerzői utasításokkal is teljes olvasmányélményt adnak. Igaz, ehhez hozzájárulhat a már korábban nézett film vagy tévéjáték is, ezenkívül a jegyzetekben levő szereposztás, amely alapján gondolatban a színészekhez kötve elevenedhetnek meg a személyek, történetek. Mégis a párbeszéd és a rövid eseményleírások alakítják ki az olyan árnyalt jellemeket, mint Lukács és Vuksan a *Trófeában*, Boján Ági a *Házi terápia*-ban. Legjobb, legteljesebb ebből a szempontból a *Trófea*, amelyben a társadalmi problémákkal egyenrangúan az egyének hasadt, kétségektől terhelt személyisége (ami bizonyos szemszögből természetesen szintén társadalmi problémának tekinthető) képezi a mű magját; legkidolgozatlanabb pedig a *Csörte*, amelyben csak Ági, Tomi, Feri és Bohus „élő” személyek, de még ők is papírizűek.

A művek erényeként kell még kiemelnünk a koncentrált drámanyelvet. Nincs fölösleges, ismétlő mondat, mindegyik közöl újat vagy a történetről vagy a személyekről.

Végül egy apró hibáról is szólnék, amely valószínűleg figyelmetlenségből került a kötetbe. Egy ilyen gondosan elkészített könyvbe nem lett volna szabad olyan „műhelyhibának” becsúsznia, hogy a *Hétvége* szereplőinek felsorolásakor (bemutatásakor) Boján Miklósnak nevezzék a főhóst, majd a darabban Károly néven szerepeljen (még a rendőrnek is ezt a nevet diktálja be), míg végül a *Házi terápia*-ban, tehát a *Hétvége* folytatásában végérvényesen Boján Miklós legyen. Ez ugyan nem csökkenti a könyv értékét, mégis zavaró, ha a szemünkbe ötlük.

Mindenképpen szót kell ejtenünk az *Utószóról* is, amely szakszerűen és mégis könnyedén hozza közelebb a népszerűsége ellenére is „idegen” film világát, ugyanakkor e szokatlan műfaj, a forgatókönyv olvasását is

megkönnyíti. Az illusztrációként szolgáló filmkockák és a jegyzetanyag is teljesebbé, élményszerűbbé teszi a könyvet, amelynek a műszaki kivitelezése is dicséretes.

LADÁNYI István

AZ IRODALMI ÉRTÉKÁTMINŐSÜLÉSEKRŐL

A regényről. Szerk.: Ungváry Tamás és Szerdahelyi István. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986

A Vélemények/Viták sorozat egyik új kötete a legutóbb lezajlott regényvita dokumentumainak garmadáját adja közre, Ungváry Tamás és Szerdahelyi István szerkesztésében. „Váratlan visszhangot váltott ki a *Kortárs* c. folyóirat 1983. októberi számában egy tanulmány, melynek címe *Regény és kritika* volt” — írja a gyűjtemény bevezetőjében Ungváry. A polémia során egy tucatnyi kritikus, irodalomtörténész élt a hozzászólás jogával. Mint a tartalomjegyzékből is kitűnik, különböző irodalomtörténeti, irodalomtudományi és kritikai irányzat, illetőleg különböző generációk eminens, tiszteletre méltó, nagy tudású és tapasztalatú képviselői vettek részt az eszmecsereben.

A szerkesztők a hozzászólások dokumentumai elé jeles magyar regényesztették tanulmányait, esszéit, kritikai esszéit helyezték, amelyekre egyfelől a vitaszövegekben hivatkoznak, másfelől a dialógus során felszínre került véleményekhez, gondolatokhoz kötődnek (kétségbe vonják pl. Lukács György „áttekinthetőség”-elméletét; Bálint György nézetét, mely szerint a regényirodalom szerzője „az egész mai társadalom” lenne).

Központi kérdésük — a vitaindító tanulmányból következően — egyrészt az volt, hogy a magyar regény jelenlegi szemléleti és poétikai jellemzői valamilyen, a műfaj alakulástörténetében, -folyamatában lejátszódó fordulat jeleinek tekinthetők-e, másrészt hogy a műbírálat értéklátásával kellő mértékben támogatja-e ezeket az új jelenségeket.

Olyan kérdések is felvetődtek, mint irodalmi hagyomány és ítéletalkotás, világnézet és esztétikum, társadalmi folyamatok, írók megújulása és regényirodalom — az irodalomtudomány és az irodalomtörténet örök kérdései. S újra felszínre került az a hiedelemnek, misztifikációnak tekinthető közhely, mely szerint a magyar regény elmaradott. „A magyar regényirodalom az a visszaeső bűnös, akivel leültetik a felfüggesztett ítéletet — legalábbis ez a benyomása annak, aki például a kitűnő Irodalomtörténet c. folyóirat esztendei regényszemléit végiglapozza” — jegyzi meg a vitacikk írója.

Elmaradott-e regényirodalmunk, vagy csak a tüzetesen átgondolt,

egyéni álláspontú kritika hiánya okolható azért, hogy nem ismerjük elbeszélő prózánk nagy teljesítményeit? — veti fel a kérdést Ungvári Tamás. Ez kettős orientációt adott a regényvitának.

A termékeny, építő jellegű diskurzus folytatóinak egyike-másika (Sóter István, Kulcsár Szabó Ervin, Balassa Péter) figyelmezteti Ungvárit, hogy elfeledte azt az alapvető kérdést, kinek szól a regény, illetőleg a kritika. „Ha az olvasónak szól, akkor melyiknek? Ha az írónak, akkor az adott mű mostani szerzőjéhez vagy jövőbeli művek szerzőjéhez?” — polemizál Balassa. Majd így folytatja: „A valódi műbírálóknak hármas funkciója van: értékítélet, műanalízis, befogadási ajánlat. Mindhárom végül közös fő funkcióban egyesül: közvetíteni mű és világ közt.”

A vitázók nem törekedtek egyetlen megállapodásszerű vélemény megformálására, kialakítására. Ez egyrészt az eltérő kritikai álláspontok, másrészt kritika és olvasó közötti párbeszédet tette és teszi lehetővé. Így maga az olvasó lesz az irodalomról folytatott dialógus végső instanciája. S az olvasónak kell döntenie abban, hogy valóságos veszedelemnek, csapásnak tekinti-e a neoavantgardizmus támadását, ostromát, vagy úgy minősíti, hogy mindez csak regényirodalmunk alakulási folyamatát szolgálja. Mert a polémia valamennyi részvevője úgy ítélte meg, hogy valami új alakult ki a magyar szépprózában. „Most a hetvenes évek regénye viselkedik a kritikával szemben oly kihívóan, mint a hatvanas években a líra viselkedett” — állapítja meg Bata Imre. A dialogizálók többsége három pólust lát meghatározónak. Az egyik oldalon a tárgyias ábrázoláselvű próza eltérő, tényirodalmi műfajai dokumentumirásai sorakoznak (Cseres, Simonffy, Illyés, Vas). A másik oldalon a neoavantgárdnak nevezett posztmodern epika (Mészöly, Esterházy, Nádas, Tandori és mások). Írók, akik nem tartják meg saját stratégiájukat sem, hanem örökké módosításon törik a fejüket, s nem vonulnak megtalált, új eszközeikkel védett öbölbe, hogy a már bejárt folyosókkal egyre-másra gyártsák a könyveket, hanem folyton meglepetéssel állnak elő. Szinte mindig mást csinálnak, mint amit kiszámítani vagy várni lehetne tőlük, ami föltétlenül tanácsalanságot kelt az olvasóban. Az évek során a „kísérletezőknek” sokféle beidegződést kellett legyűrniük magukban, de főként környezetükben, de könyvekkel épp ez is volt a céljuk. Összeütközést kicsiholni mű és olvasó között, termékeny párbeszédre kényszeríteni alkotást és befogadót. E remélt dialógus sokáig váratott magára. Könyvek egy ideig monológot folytattak irodalmunkban, sőt félreértések is nehezítették mű és olvasó találkozását. A kritikusok egy része csupán a hagyományos prózabefogadás, recepció elveinek elhárítását, elutasítását, nem vállalását látja a „szubjektívnek” minősített művekben. Kevésbé figyelnek fel bennük egy meglevő, magyar regénytörténeti örökség ösztönzéseire, sőt az új alkotások szándékos kötődéseire XX. századi prózánk bizonyos mintáihoz. Pedig nincs irodalom hagyomány nélkül. Irodalmunk jelene a múltból átvett érté-

kekre épül, az pedig értékválasztással hat a múltra: a korábban fel nem ismert értékeket felfedezni, a fennálló értékeket, ideálokat félreállítja. Az irodalmi hagyomány választás, döntés eredménye, amelyet a jelenben létrejött irodalmi tudat befolyásol, irányít. Ezért az irodalmi jelenre és múltra való felosztás teoretikus konstrukció. S míg az irodalomtörténet a múlt produkcióját egészében értéknek tekinti, addig az irodalmi tudat számára léteznek „semleges” tények is.

Harmadikként a Galgóczi-féle realiztikus, társadalmi metszetregényt kell megemlíteni, bár az előző kettőhöz (fikcionált történelmi tény-, memoárregényhez, illetve a neoavantgárd áramlat új regénymodelljeihez) viszonyítva kevesebb újszerű jellemzőt mutat fel.

Tény, hogy a realizmus módosult alakzatai, az új műfaji nyelv és az új tényirodalmisság nem elégszik meg az irodalmi örökséget, tradíciót védő és őrző szerep betöltésével, nem kiszolgálja akarja a megszilárdult, „megkövesedett” elvárásokat, hanem teremteni, újraformálni, átalakítani próbálja a jelenkori magyar epika arculatát.

POZSVAI Györgyi

SZÓMÁGIA

Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Helikon Kiadó, Budapest, 1986

Az utóbbi években a folkloristák érdeklődése mind gyakrabban fordul a szómágia, a szavakkal való varázslás eszközei felé. Bizonyítéka ennek Pócs Éva *Szem meglátott, szív megvert* c. gyűjteménye, melyben a magyar ráolvasásokból ad átfogó képet. Hatalmas, már megjelent és kéziratban lévő anyagból válogatta a könyv szövegeit, melyek bizonyítják, hogy a magyar népköltészet legarchaikusabb műfaja a ráolvasás. Ha e szövegek múltját vizsgáljuk, nyugodtan állíthatjuk, hogy parasztságunk mindennapi életében a századforduló után is fontos szerep jutott a ráolvasásnak. Hiszen nemigen létezett olyan paraszti közösség, ahol legalább a szemölcsre, a tyúkszemre, a szemem nőtt árpára, a szemmel vert gyerekekre vagy a megrontott tehén „hasznára” ne tudtak volna ráolvasni. A ráolvasás tehát a gyógyítás egyik eszköze volt, míg másfelől az időről időre elhangzó, a munka eredményét biztosító vagy veszélyt távol tartó varázsszövegeként is szolgált (kártevők távoltartása a háztól, tűz lecsillapítása, vihar, jégverés elhárítása, vetés alkalmával a gabona védelme stb.).

Pócs Éva a könyv utószavában megvizsgálja a ráolvasások múltját, történeti alakulását. Megállapítja, hogy már a középkorban, a 16–17. században találkozunk ráolvasó papokkal, másoló, terjesztő szerzetesek-

kel, akik a hívek világi szükségleteit elégítették ki ezekkel a szövegekkel. Ekkor azonban az egyház még nem mágiának, nem „babonás” ráolvasásnak tartja e szövegeket, hanem áldásnak az ember mindennapi tevékenységére, az ördög kiűzésére az emberből, ezért bennük az isten, a szentek és Szűz Mária életének csodás eseményeire hivatkoznak. Ráolvasásaink ma is őrzik ezeket a nyomokat, nem véletlen, hogy a paraszti ráolvasások sok rokonságot mutatnak az egyházi áldásmondással. Az egyházi szövegkincs népiessé válását nagyban segítette még a latin szövegek magyarra fordítása is. Ez a jelenség azonban azt eredményezte, hogy a hivatalos egyházi áldásmondás és ördögűző gyakorlat mind jobban visszaszorul, és a 19—20. században már egyértelműen a parasztság a letéteményese ennek a nagy múltú, sok százból összetevődő vallásos és mágikus, ráolvasó gyakorlatnak. Ez a fejlődés nagyjából egész Európában azonos volt. A magyar ráolvasáskincs — Pócs Éva megállapítása szerint — kapcsolódik nyelvszomszédaink felé, de a legszorosabb kötődést a délkelet-európai (inkább szájhagyományozott) mágikus gyakorlattal mutatja. Nem véletlen tehát, hogy a 16—17. században a portáról a gabonáskamra kártevőit szinte azonos szavakkal küldhette el, vagy a beteg testből a lázdemont így űzte ki a magyar, a holland és a szicíliai paraszt: „Atyaisten vezessen, / Fiúisten küldjön el, / a Szentlélek Úristen szakítsa ki gyökereidet.” A katolikus egyház nemzetekfelettsége ugyanis nagyban hozzájárult az egyházi szövegek egységsítéséhez egész Európában.

Pócs Éva a kötet anyagát több mint nyolcezer ráolvasás közül válogatta, úgy hogy minden magyarlakta terület képviselve van a gyűjteményben. A publikált források mellett kéziratokat, kéziratosszerű gyűjtéseket és levéltári adatokat is felhasznált a válogatáskor. A gyűjtemény szerkezetéről is kell szólnunk. Az első fejezet *A ráolvasások haszna*, melyből az emberi életre vonatkozó, a közelmúltban (19—20. sz.) feljegyzett, mágikus szövegeket olvashatjuk tematikus elrendezésben (szerelem, házasság, születés, kisgyerek, halál, betegségek gyógyítása, állattenyésztés, földművelés, hétköznapiak, házimunkák, védekezés a „rosszaktól”). E mágikus szövegek gazdaságában a kivédhetetlen természeti csapásokra (jégeső, vihar stb.), a házimunkák (köpülés, kenyérsütés) sikerének fontosságára, a súlyos betegségek gyógyítására szolgáló szövegek vezetnek.

A ráolvasás a hagyomány előírása alapján véghezvitt cselekmény, olyan eszköze a mágiának, amely kimondja a kívánt célt. Pl.: „Árpám, múlt el!” — mondták a szemén nőtt árpára. A gyógyító szövegek egy része közkincs volt, viszont voltak gyógyítók, akiknek érdeklődése csak egy-egy betegségre vagy gyógymódra terjedt ki, pl. az „ijedségre” ólomöntéssel foglalkozó „öntőasszonyok”, Erdélyben, Bukovinában „vízvetők” működtek (szemverés okozta bajokra „szenesvizet” készítettek). „Szenesvizet” készítettek kilenc szem parázzsal, közben ezt mondták:

„Kalap alól jöttél, / kalap alá menj vissza, / Kendő alól jöttél, / kendő alá menj vissza. / Arra szálljon a nehézség, / Aki téged megvert.” A beteget a vízzel kereszt alakban kenték: Atyának, Fiúnak, Szentléleknek. A maradék vizet az ajtó sarkára öntötték Zala megyében. A gyógyító tudása a családban öröklődött, de csak a haláluk előtt adták át, a hiedelem szerint elvesztette volna hatását a szöveg, ha nem tartják titokban.

Volt ártó célú mágia is, ez a *rontás*, mely magyarázat volt azokra a váratlan csapásokra, amelyeknek igazi okát nem ismerték, pl. hirtelen fellépő emberi és állati betegség, az anyatej elapadása, rossz termés, a szerelmesek elhidegülése stb. A rontásba és a boszorkány rontó képességébe vetett hit szinte napjainkig élt, bizonyítják a szövegek.

A gyűjtemény második fejezetében a magyar ráolvasások szerkezeti rendjét adja Pócs Éva, az egyszerűbbtől az összetettebb ráolvasás felé halad. A kívánságok, parancsok, kijelentő formák, kérés, parancs „közbenjárókhöz”, parancs egyházi áldás és átok formájában, epikus ráolvasások, amulettiszövegek gyűjtőcím alatt olvashatjuk a különböző mágiikus szövegeket.

A gyűjtemény harmadik fejezetében a jelenkor paraszti ráolvasásainak legfontosabb összetevőit találjuk: az egyházi, majd később nemesi és a mindenkori „népies” mágia szövegeiből vett példákkal. Itt olvashatunk a magyar ráolvasások legelső szövegemlékéből a Bagonyai ráolvasásokból (1488), a Szelestei-féle ráolvasásokból (1516—1518), a Gyöngyösi ráolvasásokból (1529—1541), Bornemisza Péter „bájos imádságaiból” (1578), nemesi levéltárak, kéziratok receptkönyvek anyagából, varázskönyvekből, boszorkányperekből.

A szövegeket gazdag jegyzetanyag és szakirodalmi tájékoztató, valamint Pócs Éva értékes utószava, képjegyzék, a helynevek jegyzéke és tartalommutató zárja.

A *Szem meglátott, szív megvert* gyűjtemény ráolvasásai máig őrzik a pogány hitvilág elemeit, mert a paraszti mágia eljárásai kereszténység előtti „vallásos” cselekmények; az őskultusz, a halotti áldozat, a halottakkal, a túlvilággal kapcsolatot teremtő rítusok, a természeti szellemeknek adott áldozat nyomait őrizték meg, és miközben kirajzolják a magyar hiedelemvilág egyik fővonulatát, költői szépségükkel is elbűvölik az olvasót.

SÁRVÁRI V. ZSUZSA

AZ „UTÁNUNK NYÚLÓ MÚLT” REGÉNYE

Domahidy András: *Arnyak és asszonyok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985

Különös dolog a származás, az összetartozás. Mármost a szülőföld, az anyanyelv, összességében mindaz, amit kulturális örökségnek neveznek. Függetlenül attól, hogy tudatosan és örömmel vállaljuk-e vagy pedig mellékesnek érezzük, alkalmasint erőnek erejével szabadulni kívánunk a belőle fakadó öröklött értékrendtől. Nemcsak, mert az ember belső szükségletének számít, hogy valahová tartozzék, hanem mert rendszerint el is várják tőle ezt, s mert egyfajta morális kényszer is fennáll; honvágyat érezni vagy legalább mutatni valahogy még akkor is kötelesség, ha ez sok szempontból zavaróan irracionális.

Messze vetődöttek, eredeti talajukból kiszakadtak gyökereinek utóéletéről és e gyökerek sorsmeghatározó szerepéről szól az Ausztráliában élő Domahidy András *Arnyak és asszonyok* című regénye, napjaink magyar irodalmának pillanatnyi látéletén belül tagadhatatlanul érdekes és figyelemre méltó színfoltot is jelentve. Domahidy, szembetűnő elbeszélői erényeket mutatva, nem csupán minden erőltettség nélkül tud egyszerre választékos és kifejező lenni, hanem eleven, érzéletes és egyéni ízü is egyben, gyakran tömörségével lep meg. Sokkal inkább, mint azzal, hogy a modern regényírás mesterségbeli követelményeinek birtokában van, azoknak az eszközöknek birtokában, amelyek, bármilyen nyelven íródják a mű, napjainkban mindenütt használatosak: úgymint a belső monológ, az idősíkok váltogatása, illetve egybeolvasztása, valamint a cselekmény feloldottsága, azok az eszközök tehát, amelyek attól függően lépnek túl tulajdon divatkellék-voltukon, hogy szerepük mennyire funkcionális.

Domahidy András regénye mindenesetre nekik köszönhetően válik egy kollektívnek is mondható életérzés regényévé, nyilvánvalóan nagyon is tudatos írói célkitűzésnek megfelelően. Ennek érdekében válogatja meg a szerző azokat a regényalakokat, akik részben párbeszédbeli szerepeik, részben visszaemlékező, belső monológjaik révén, mintegy egymást váltogatva érző-émlékező-meditáló szubjektumként nyilatkoznak meg. Négy figura szólal meg így közvetlenül, nem egyes szám első személyben ugyan, ám a szerző beléjük helyezkedve mégis őket teszi meg a tulajdonképpeni témát jelentő „hazátlansági komplexus” hordozóivá. Közülük is elsősorban két rokonsági, illetve kora gyermekkortól kezdve szoros baráti szálakkal kötődő férfifigurában, a legújabb földrészén építész-ként tevékenykedő, erősen családias Terényi Jánosban és az agglegényként felszíniesen Don Juan-i életmódot folytató, egymástól igen távol eső égtájakon is olajkutató mérnökként működő, de dzsentrí múltja folytán mindenekelett a lovakért rajongó Hadady Bertalanban személyesítve

meg a még óhazában született és felserdült nemzedéket, illetve elsődleges megtestesítőit ennek az életérzésnek. Hozzájuk a két nőszereplő két különböző látószögű ellenpontként csatlakozik már: János lánya, Christine már olyanként, akire a távoli hazából származó kulturális örökség inkább teherként nehezedik, annyira, hogy bizonyos értelemben áldozatává is válik ezeknek a nem túlságosan kívánt, nem egészen értett és sokszor béklyónak érzett hagyományoknak, míg Sophie-ra, János újzélandi származású második feleségére valamiképpen a szeretettel közelítő kívülálló szerepe hárul, pontosabban, hogy megértő igyekezettel hasonuljon hozzájuk. Hogy azután négyük szemléletén, emlékezetén és érzelmvilágán át, illetve interakcióik révén keljen életre a múlt, még óhazabeli kezdeteivel, de a szereplők új életszínterén is ráelve a maga folytatására. Középpontjában az ötödik főszereplőként, de előttünk csak a többiek emlékezetén át megelevenedő Inkével, János első feleségével, illetve Inke és Bertalan alig bontakozni kezdő, de a háború közbeszólása miatt be nem teljesülő szerelmével, s annak elpusztíthatatlanul makacs továbbélésével mindkettőjükben, egészen a sok év utáni újbóli találkozásig. Ez a találkozás azonban — és alighanem itt érhető jól tetten a hazulról hozott kulturális örökség gátló utóhatása — ezúttal sem jut el a beteljesülés pillanatáig. Lehetséges, hogy csupán Inke halálos autóbalesete miatt, ám ennek bekövetkeztében megint csak a régi erkölcsi beidegződések játszanak közre, mivel az asszony tilosba hajtó dekoncentráltága sejtetően annak következménye, hogy hajadon lánya örömmel vállalt terhességének tényén képtelen túltenni magát. Végző fokon tehát a „tisztesség keresztjének” ugyanarról a kihatásáról van itt szó, ami Inkét az egy ideig halottnak hitt, de a háborúból utóbb mégis élve előkerülő Bercitől is hosszú éveken át távoltartotta. Ugyanilyen erők munkálnak azonban, áttételesebben vagy éppen önmaguk ellentétébe csapva át, Inke lányában, Christine-ben is, akár abban is, hogy anyja tragédiájáért utólag önmagát, lázadó „modernségét” vádolja, amely önvád később még Bertalan iránti, anyját önmagával helyettesítő szerelmében is tovább gyűrűzik. Ezek a mozzanatok kétségtelenül a „pszichológiai romantika” elemeit jelentik, amelyek azonban meggyőző erejükön túl már azért sem hatnak erőltetetten, mivel mozaikkockákként önmaguktól állnak össze szerves egészé. Miután kiszedegettük őket a különböző emlékező beszélgetésekből és a velük párhuzamosan futó, de ki nem mondott gondolatsorokból, amelyek többretegű felépítésében Domahidy helyenként remekel, többhelyütt azonban túlságosan is a szentimentalizmus határait súroló, múltat megszépítő nosztalgia közelébe sodródik. A végkifejletet illetőleg is egyfajta utólagosan egymásra találó családi idillbe oldva azt, ami Christine vonalán következetesen végighaladva akár tragikus végkifejletet is vehetne — elméletileg a giccsbe torkollás veszélyét éppúgy magában rejtve, mint az „utánunk nyúló múlt” keserű bírálatának lehetőségét.

Nemcsak az elképzelt megvalósulás szintjétől, hanem legalább ennyire az írói szemlélettől függően is. Attól a múlthoz való viszonyulástól függően, melyet illetőleg olyan érzésünk támad, Domahidy alkotói alapállása abban emlékeztet tulajdon hőseire, hogy képtelen igazán túllépni saját árnyékán, pedig vállalkozásának lehetőségei ezt megkövetelnék tőle, főleg a dzscentri múlthoz való viszonyulásában. Akkor is túlmitáztak érezzük ezt a viszonyulást, ha bennük megtalálhatók a bíráló visszapillantás mozzanatai is, vagy ha figyelembe vesszük a hangulatot, ami a visszaemlékezőben munkál. Akár azoknak a patriarchális-feudális kötődéseknek a meglétét se vonva kétségbe, amelyek a kelleténél akkor is kissé idealizáltabban mutatkoznak meg, ha egy gyökértelen és atomizált (ám érdekes módon másképp vidékies) környezettel szemben képeznek ellenvilágot, azt is megengedve mindjárt, hogy egy letűnt uralkodó réteg távolba szakadt maradványai életének ábrázolása már nem feltétlenül mórliczi—krležai szembefordulást követel, nem szólva arról, hogy nem áll szándékunkban okvetlenül olyan ideológiát számomra kérni a szerzőtől, amely feltehetőleg távol áll tőle. Ám mégis súlyos mulasztásnak mondható, hogy a Domahidy regényében fellelhető tér- és időbeli távolság nem jelent felülvizsgáló távolságtartást is egyúttal. Kisé nyeglén szólva mondjuk talán úgy, hogy a „hol szúrtuk el?” kérdésének felvetését János vagy Berci részéről, hiszen ők mégiscsak benne voltak a történelem forгатagában, ezzel összefüggő viszontagságaikról azonban úgyszólván annyit tudunk csak meg, amennyi magánéletük alakulását közvetlenül érinti. Holott éppen a magánélet vonatkozásában mutatkozik meg egy szál, amelyet Domahidy mintha csak anélkül tartott volna a kezében, hogy igazán felismerte volna annak a magánéleten messze túlmutató jelentőségét. Arra a momentumra gondolok itt, amiről fentebb mint a „tisztesség keresztyéről” esett szó, különös tekintettel a szóban forgó, önmagából mellesleg számos szellemi kiválóságot is kitermelő réteg sajátosan korlátolt „gerinccségére”, tékozló kártyacsatákkal, sőt csendőrszuronyokkal is jól megférő becsületkódexére, amely éppen feudális gyökerei folytán tette lehetetlenné alapvető történelmi szükségszerűségek felismerését és vezetett katasztrófához. „Több, mint Mohács” elvesztéséhez.

Ezért kár, hogy Domahidy András nem ebből kiindulva kísérte meg figuráit szembesíteni a történelemmel. Műve így talán több lehetett volna szépen megírt regénynél.

VARGA Zoltán

SZÍNHÁZ

VÍZSZINTES SZÍNHÁZ PALICSON

Amiképpen szinte kiszámítható volt, hogy a színházon kívüli színhelyeket kedvelő, kereső szabadkai direktor, Ljubiša Ristić felfedezi Palicsot, azonképpen várható és természetes is, ki tudja, hányadik újrafelfedezése e sajátos játéktérnek, ahol már a múlt század végén szabadtéri előadásokat tartottak. Elsőnek az akkori kanizsai igazgató, Bátorosy Endre társulata játszott itt 1891 júliusában és augusztusában. Többek között egy Shakespeare-művet — *A makrancos hölgyet* — és ún. „látványosságokat” mutattak be a fából készült színpadon a tópartra látogatóknak. Most az egy Borges-művet — *Everything and nothing* — kivéve csak Shakespeare-t — *Hamlet, Titus Andronicus, Julius Caesar, Othello, Macbeth, III. Richárd, Vénusz és Adonisz* — mutatnak be Ristićék nagyüzemi tempóban, alig két hónap alatt a Nyári színpadon, a Nagyterazon, a sétányon, a Női strandon és a Glob Színháznak nevezett halálkatlanban — ismét csak nem kis gondot fordítva a látványosságra.

Hamlet

Előbb, amíg azzal voltunk elfoglalva, hogy tekintetünkkel bemérjük a nagy kiterjedésű játéktér egymástól igencsak távol eső pontjait (hosszában a kettészelt nézőtér tetejéről ereszkedő páston végig, a nagy méretű színpadon át a háttérbe szerkesztett, magasztott emelvényig, keresztbe pedig a színpad és a nézőtér két oldalát szegélyező fák között is, összesen majdnem labdarúgópályányi méretben) és azokat a vizuális megoldásokat (ruhák), amelyek korok és stílusok tekintetében időben ugyancsak távoliak egymástól — *különösnek* tűnt az előadás. Majd, amikor már megszoktuk a szokatlant, a látvány — *zavarba ejtővé* vált. Később, a megoldások többszöri ismétlődésekor, miközben maradt időnk fokozottabban figyelni a játék hagyományos elemeire, kivált pedig a beszédre, csodálkozva állapíthattuk meg, hogy a tragédiák tragédiája is lehet, ha csak többnyire értelmezés nélkül felmondják —

William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*. — Fordította: Arany János
Rendező: Vito Taufer. Dramaturg: Forgács András. Jelmez: Bjanka Adžić-Ursulov. Díszlet: Vito Taufer, Hupkó István. Zene: Davor Rocco. Szereplők: Korica Miklós (Claudius), Jakab Tamás (Hamlet), Búbos András (Horatio) Albert János (Polonius), Törköly Levente (Laertes), Barácius Zoltán (Voltimeand), Arcson Rafael (Rosencrantz), Sebestyén Tibor (Guildenstern), Jóna Gabriella (Gertrud), Faragó Edit (Ophelia), Varga Henrietta (Ophelia), Gyenes Zita (Ophelia), Medve Sándor, Sánta Pusztai Lajos, Takács Imre, Szé Péter, Döbrei Dénes, Árok Ferenc, Vajda Tibor, Bicskei István, Daróczi Zsuzsa Ivan Đoševski és Predrag Vuković.

unalmas. Amikor pedig végezetül, utánagondolva a látottaknak, arra tettünk kísérletet, hogy mozzanatról mozzanatra értelmezzük az előadás egymásra torlódó ötleteit, be kell látni — *sziszifuszi* munkára vállalkoztunk, mert ha a megfejtés olykor, szakaszonként sikerült is, a palicsi *Hamlet* teljes egészében történő megértése, értelmezése — *lehetetlennek* bizonyult. A rengeteg ötlet nem szerveződött olyan rendszerre, amelyből kiderülhetne: az előadás készítőinek van-e mondanivalónk a *Hamletről*, és — ami ennél is lényegesebb — van-e mondanivalója a *Hamlettel* rólunk.

A címszereppel megajándékozott szegedi Jakab Tamás azt nyilatkozza, hogy ez az előadás egy fiatalembernek, az egyes embernek a környezetével folytatott küzdelméről szól. Ez végtelenül jól hangzik, csakhogy az előadásból nem érződik. Mert ebből a nyers, sokszínűsége ellenére is kidolgozatlan megjelenítésből éppen a legfontosabb, Hamlet szemlélete, egyénisége hiányzik, az, ami irányítója és vezérfonala kell hogy legyen minden új színpadra állításnak. A mese éppen úgy adott, örök alap, mint a címszereplővel szembeni világ a maga szisztémává alakult emberi normatíváival és szereplőivel, amelyek és akik a hatalom, az érdekszövetségek, besúgók, kisebb-nagyobb kalkulánsok... együtteseként adják minden kor önmagára ismerhető képét. Míg a különböző korok szemlélete mindig Hamlet egyéniségén keresztül mutatkozik meg. *Hamlet mi vagyunk*. Mindig az a közösség, amely közösség elé viszi a dán királyfi történetét. Az tényként talán érdekes, magyarázatként azonban semmiképpen sem elegendő, hogy valaki, történetesen egy fiatalember, akinek apját erőszakos halállal ölték meg, szembeszáll az egész hatalmi apparátussal. A bosszú lehet önmagában jogos is, izgalmas, de ha hiányzik mögüle a bosszúálló világa, egyénisége, akkor csak bűnügyi krónikákba illik, s nem való színpadra. Revans, és nem dráma. Csak egy eset, s nem műalkotás is. Nem véletlen tehát, hogy Hamletet hol bohócoknak, hol filozófusnak vagy másnak ábrázolják a különféle koncepciókban, szükséges ugyanis pontosan meghatározni, értelmezni azt, aki nem kisebb feladatra váltalkozik, mint hogy egy társadalmi méretű bűnszövetkezettel vegye fel a küzdelmet.

Hogy viszont a palicsi előadásban nem érezzük a hamleti fókusz erejét, annak színpadi bizonyítéka elsősorban a monológok kidolgozatlan-ságában keresendő. Nemcsak a tépelődő, gondolkodó alkatú Hamlet, hanem a cselekvő hős sem elsődlegesen tetteiben mutatkozik meg, hanem azokban a pillanatokban, amikor a cselekvés érlelődik benne. (Ezért másodrangú irodalom a krimi, melyben csak tettek léteznek.) Shakespeare ezeket a pillanatokot Hamlet monológjaiba sűríti. Ezért érezzük a monológokat a legtöményebb drámai szituációknak, melyek akkor funkcionálnak, ha sikerül teljes mélységüket megmutatva kibontani őket. A fiatal rendező, Vito Taufer legnagyobb szakmai fogyatékossága, hogy a monológokat nem drámai helyzetekként fogta fel és

játszatta el, amit a szintén nagyon fiatal címszereplő sem tudott korrigálni, ellenkezőleg, szinte elsikkasztotta őket. Természetesen ezért inkább a rendező és főszereplője tapasztalatlansága, mint ők okolhatók. Mert az kimondottan szellemes, ahogy esszéje végén Jan Kott summázza a darabban történeteket: „Emberek voltak a színpadon. Harcoltak, összeesküvéseket szőttek, öldösték egymást. Gaztetteket követtek el szerelemből, és beleőrültek a szerelembé. Megrendítő dolgokat mondtak az életről, a halálról és az emberi sorsról. Kelepcéket állítottak egymásnak, és beleestek a kelepcékbe. Védtek a hatalmukat, vagy lázadoztak a hatalom ellen. Meg akarták javítani a világot, vagy csak menteni akarták a saját bőrüket.” De ezt a bekezdést Kott is azzal kezdi, hogy „Nagy dráma játszódott le”, vagyis olyan történetet láttunk, amelyben minden részletnek „volt valami dimenziója”. A palicsi *Hamlet*ből pedig éppen ez a szükséges, többirányú kiterjedést, a dimenziókat kell hiányolni. Csak vizuális jeleket láttunk, ezek rendszert alkotó összefüggése és mélységet-magasságot mutató egymásba kapcsolódása nélkül.

Látjuk, hogy a társadalmi, az emberi élet változó tényezői — uralkodó, szerető — súlyos, mondhatni bűnökkel terhelt, mázsásnak tűnő jelmezekben lépnek elénk (Claudius, Ophelia), jöllehet a hasonló jelmezű Gertrud csak a bűn, nem a változó funkció (anya!) okán kapcsolható a sorba. Továbbá az is nyilvánvaló, hogy az állandó struktúrákat (diplomácia, bürokrácia, katonaság) mai ruhákba öltöztették. Akárcsak, hogy Hamlet és a vele rokonszenvezők viselet szempontjából afféle átmenetet mutatnak, amely jelmez is, de a mai fiatalok öltözködésére is utal. Az már azonban nem látszik, hogy lesz ebből a tarkaságból tartalmában lényeges viszonyrendszer. Hasonlóképpen értelmezhetetlen a zárójelenet: a norvég sereg felderítőuniformist viselő diákokként lepi el a véres tragédiatorozat színhelyét, ám vezérük, Fortinbras földig érő, nyűtt, fekete télikabátban lép színre. Hogy kell értelmezni a kétféle ruha ötletét, s mi az összefüggés köztük? Számomra ez éppen úgy talányos, mint az a jelenet, amelyben a színpad fölé emelt platón ércruhában megjelenő időse Hamlet a szellem alteregójaként a színpadon levő sírgödörből egy huszadik század eleji — Kosztolányi vagy Juhász Gyula képeiről ismert — értelmiségi lép elénk. Nem az a probléma, hogy ugyanaz a szereplő több változatban van egyszerre a színen (Opheliából is három van, jöllehet közülük csak kettő, a szenvedélyesen erotikus — a fején kis ördögszarvak vannak — és a naiv, ártatlan, szófogadó desifrizható biztonsággal, míg a harmadik vagy egyesíti az előbbi kettőt, vagy valami mást jelképez), hanem hogy mi a lényegi kapcsolat a vasember és a répett lelkű, neurozisos entellektüel között, aki színészkirályként is szerepet kap az előadásban. Erre sem a jelenet nem utal, sem az előadás egésze nem ad magyarázatot.

De akár epizódról epizódra, ötlettől ötletig haladva bizonyítható a palicsi *Hamlet* megoldásainak magábanvalósága, ami végül is kusza-

ságot eredményez. Bár lehet, ezzel a módszerrel felesleges fejtörést okoznék magamnak s az olvasónak is, mert egyszerűen csak könnyű, nyári mutatványként (látványosságként?) kell nézni az előadást, s közben lelkesedni — mint sokan teszik —, mert a tópart óriásfái között ültünk a friss levegőn vagy három órán át, az előadás előtt a zenekar régi melódiákat játszott, míg mi hideg Coca-Colát ittunk. Lehet. Csakhogy emberek, ez Shakespeare volt, s tőle sem akármí, hanem éppen a *Hamlet*, amit előtte magyar nyelven itt nagyon régen, s utána, ki tudja, mikor láthat ismét a szabadkai közönség színészeitől, akik közül ezúttal Albert János hivatalnokmód korrekt, szürke ruhás Poloniusa mellett aligha lehet mást kiemelni. Korica Miklós végigkiabálta Claudius szerepét, ami kevés a hatalom és az önkény kifejezésére. Jónás Gabriella jégbe hűtötte, s így jellegtelenné tette Gertrudot. A vendég Jakab Tamás tönkretette a nagymonológokat, legjobban a Lenni vagy nem lenni-t, és rengeteget bakizott. A többiek pedig nagyjából felmondták — ki hangosabban, ki halkabban ki sok, ki kevesebb hibával, de rendre pontos értelmezés nélkül — szerepüket. A három Ophelia (Faragó Edit, Gyenes Zita, Varga Henrietta) csak jelkép volt. Árok Ferenc részegre komédiázta az Első sírásót. Bicskei István Szellem—Színészkirály összevont szerepében érezni a drámai erőt, kár hogy nem építhető be az előadás organizmusába, egyszerűen azért, mert ilyen nincs.

Julius Caesar

Az előadás a palicsi *Hamlet* folytatása, csak, ha lehet, még kuszább, s talán, mert kifejezettebben mai és nagyon időszerű kíván lenni, még inkább következetlen. Zsibvásár. Van itt fekete Mercedes, ezen érkezik fáklyás díszkísérettel végig a főstányon a Nagyteraszig Caesar, akit mai szabású, fekete ruhája láttán inkább Cézárnak kellene írni, és ezen érkezik majd az özvegy is, kinek egyik kezén fehér, a másikon piros kesztyű díszleg, jelezve így magatartásának kettős jellegét. S van katonai jeep, ezen a pártütő Cassius tűnik fel többször is, nagy fékezéssel, kapkodón, polgári ruhája felett fehér, földig érő köpenyben, ez lesz az összeesküvők viselete. Van jugoszláv katonai ruha, mindkét tábor ezt

William Shakespeare: *Julius Caesar*. — Fordította: Vörösmarty Mihály. A fordítást átdolgozta, dramaturg: Forgách András. Rendező: Janez Pipan. Díszlet: Bjanka Adžić-Ursulov, Hupkó István és Janez Pipan. Jelmez: Bjanka Adžić-Ursulov. Zene: Lengyel Gábor. Lektorai konzultáns: Végel László. Szereplők: Albert János (Julius Caesar), Medve Sándor (Octavius Caesar), Korica Miklós (Marcus Antonius), Venczel Valentin (M. Aemilius Lepidus), Barátság Zoltán (Cicero), Kovács Frigyes (Marcus Brutus), Árok Ferenc (Cassius), Bicskei István (Casca), Dóró Emma (Calpurnia), Vajda J. Tibor, Szél Péter, Sebestyén Tibor, Takács Imre, Döbrenyi Dénes, Törkőly Levente, Búbos András, Arcson Rafael, Vajda J. Tibor, Árok Zoltán, Ivica Tot, Gyenes Zita, Suzana Vuković, Varga Henrietta, Takács Imre, Szűcs Hajnalka és Faragó Edit.

viseli, és van (cári?) orosz tisztí egyenruha, Octavianus és Lepidus viseli. Látunk egy nyugágyas jelenetet, amely olyan, mintha a jaltai találkozóknak készült volna, egy későbbi triumvirátust ábrázolva, akik azzal szórakoznak, hogy felosztják egymás között a világot, és van egy kávéházi jelenet, melyben a divatosan öltözött táncdalénekes nem más, mint Brutus az ő vallomását hallgatja asztalok mellett, némán a tömeg, az egyik sarokban helytelenkedő — lábuk az asztalon — néhány mai, farmerruhás, csizmás, kocsmai duhaj. A legkülönfélébb zenekíséretre figyelhetünk fel, Glen Millertől a különösen gyakorta felhangzó arab zenéig. S mindezt nem is keresve, csak taláalomra válogattam össze, azzal a szándékkal, hogy érzékeltessem az ötletek halmozását. Azt, hogy nem szintézist látunk, mert nincs egy közös, egységes vezérfonal, mely köré az ötleteket szervezik, amely rendszerbe egyesíti a gondolatokat, a tapasztalatokat, hanem eklekticizmust, s ennek is azt a változtatást, melyre teljes mértékben illik Szentkuthy Miklós meghatározása: „korszerű stílus hiányát meddően leplező-foltozgató epigonság”. Egy esetben talán funkcionál is ez az ötletparádé, akkor, ha mindenféle polgár- és testvérháború ellen lázít, de ha közelebbi utalásokat keresünk, ha a nagyon is konkrét jeleket úgy próbáljuk értelmezni, ahogy a pillanatnyi látvány alapján ez logikus lenne, akkor nem messzire jutunk. Ha egy csetepaté arab kísérőzenével zajlik, akkor esetleg a több éve tartó irak-iráni háború ötlük fel bennünk, ahogy másban a bejrúti események képei tűnnek fel, ha idegen tisztek által vezényelt, két, jugoszláv katonai uniformisba öltöztetett tábor csap össze, akkor is lehetnek egészen határozott asszociációink. De mit gondoljunk akkor, amikor egy ilyen csatában paradicsomok röpködnek? Ami véresen komolynak látszott, komédia csupán? Lehet, de akkor most mit gondoljon a tisztelt néző, mikor higgyen az előadásnak, s mikor ne? Ahogy az ötleteket halmozzák, annak arányában halmozódnak a kérdőjelek és a következetlenségek. Vagyis: az előadásnak éppen az a leggyengébb, legproblematisabb rétege, amit erényének szántak, a gondolatársítások szabadsága, az ötletek parttalansága.

S mert Janez Pipan rendezése, mint nem is olyan régen a Sinkó Ervinről szóló dráma esetében Belgrádban, megelégszik csupán ötletekkel, s nincs figyelme, ereje olyan izgalmas és kifejezetten mai, emberi kérdések kibontására, mint például a brutusi magatartás, vagy a Brutus—Cassius közötti konfliktus. Természetes, hogy Caesar, aki csak sziluett Shakespeare-nél, nem alkalmas drámai hősként történő ábrázolásra. Csak ok, ürügy a történet többi szereplője magatartásrajzának megmutatására. A dráma irodalma régóta egyértelművé tette, hogy az igazi főszereplő nem Caesar, hanem Brutus. Őt kell megnyerniük az összeesküvőknek, s amikor meggyőzik, hogy Róma érdeke a császár halála, akkor Caesar egyik legkedvesebb embere adja meg a halálos döfést. Majd nem tud napirendre térni a gyilkosság felett, végül is olyan szerepbe

sodródik, ami legtávolabb áll tőle, alkatától, lelkétől: hadakat vezet. Alexander Bernát Hamlet-szerűséget lát benne, akit „inkább megérzünk, mint fogalmakba foglalhatunk”. Nem a tettek, hanem a gondolatok embere, tépelődő típus, aki lelkiismereti problémákkal küzd, s csak a kényszer sodorja a cselekvők közé. Cassius hatására „válík a tett emberév”. S itt a másik nagy és izgalmas, vitathatatlanul mai kérdés, az egy oldalon levő, az egy párton belüli két vélemény, kétféle magatartás vitája, amit Shakespeare Brutus és Cassius kettősében kínál fel.

A palicsi megjelenítés teljesen mellőzte a Brutus-kérdést. Amikor Kovács Frigyes a díszkísérettel érkező Caesart (Albert János) fogadja, a jelenet ellenállhatatlanul emlékeztet azokra a pillanatokra, mikor a vidéki politikus látogatóba jön, s az igazgatósági épület lépcsőjén a birtok igazgatója siet elé. Ez a jelenet annyira üres, hogy nyilván eleve és visszavonhatatlanul meghatározta a színész további jelenlétét az előadásban. Ilyen „belépő” után Brutusnak semmi esélye sincs arra, hogy meditáló értelmiségiként vegyen részt a történet alakulásában. Majd csak Cassiusszal (Árok Ferenc) folytatott vitáiban mutatkozik, vagy inkább: csillan meg egy igazi dráma elmulasztott lehetősége. Kettejük szikrázó érvcsatájából látszik, milyen komoly és jelentős feladatra is képesek lennének színészeink, ha ehhez kellő rendezői segítséget vagy legalább csak lehetőséget kapnának. A segítséggel általában baj volt. Érezhette ezt Antoniusként Korica Miklós is, akit nagy szónoklatában — „Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni” — a rendező teljes egészében a tömeg segítsége nélkül hagyott. Hogy a fontos, egy egész előadás koncepcióját hordozni képes jelenet nem sikkadt el, mint a *Hamlet*ben a monológok, az nem csak Shakespeare, hanem a színész érdeme is. Persze, az igazsághoz tartozik, hogy Korica más pontjain az előadásnak szinte észrevétlen. Színészi tekintetben mindenképpen az egyik legerőteljesebb alakítás Bicskei Istváné, aki a mohón faló, zabáló, gyorsan véleményt cserélő Cascában a csőcselék pontos természetrajzát, a zavarosban halászok hiteles képét adja.

Kétségtelen, hogy a palicsi *Julius Caesar* a teljes pusztulást mutatja meg, de grand guignol-szerű megpróbáltatásokat nem okoz a közönségnek. Az előadás igazi értékeit az említett színészi pillanatok mellett néhány szép, fekete, vörös és fehér színből kombinált, a fáklyás világítás-sal térbeli mélységet nyert, festői beállítás jelenti. Így az előadás inkább a szemnek, s nem az értelemhez szól, holott ha Brutus nejének csata előtti, Shakespeare-nél nem található kifakadására — „gyűlölöm a politikát” — és az előadás tordalékára, melyben Antonius a Nagyterasz emeleti ablakából kiáltja felénk Appianosz *Római történelem* c. művének a rendőri hatalomgyakorlásról írt soraira gondolunk, akkor nyilvánvaló, hogy a *Julius Caesar* színpadra állítóit egészen más szándék vezette. De ehhez nem végezték el a szükséges alapozást, s így igencsak felemás előadás sikeredett, amelyben a dráma nagy, izgató emberi kérdései háttér-

be szorultak, s erőszakot követtek el Vörösmarty fordításán is. Nem azzal, hogy beleírtak, úgymond korszerűsítették, sokkal inkább, hogy olyan színpadi jelenetekbe kényszerítették, amelyekben veretessége, költői ereje pátosszá üresedik. Ha — s ez a *Hamletre* is vonatkozik, amelynek van modern átírata — a kifejezetten mai akusztikájú megjelenítés a cél, akkor ésszerűbb lenne újrafordítatni vagy nagymértékben át dolgozni a klasszikus fordításokat. Különben olyan nyelvi hibrid születik, amely egyetlen előadásra is életképtelen.

Titus Andronicus

Ha Shakespeare-műveket játszani a legkomolyabb színházi vállalkozások közé tartozik, akkor a *Titus Andronicus* színre állítása nem is Shakespeare-, hanem istenkísértés. Nem azért, mert sokan és sokáig nem tartották méltónak a nagy íróhoz, s az előadásnak feltétlenül be kell bizonyítania, ez a mű is a *Hamlet*, a *Lear király*, a *Coriolanus*, a *III. Richárd* — hogy csak azokat a drámákat említsem, melyeket kapcsolatos szokás hozni a *Titus Andronicusszal* — írójának tolla alatt készült, ez különben is filológusi, irodalomtörténetési feladat, s nem színházi, hanem mert ebből a „kamasz darab”-nak mondott műből, amely túlcsondulásaival valóban rémdrámára emlékeztet, mai, jó színházat kell csinálni. És ez szinte lehetetlennek látszik. Az még akár megindító is lehet, ahogy újabb sikeres hadjáratából visszatérve a Rómát negyven éve fegyverével szolgáló hadvezér lemond hatalmáról, nem fogadja el a felajánlott császári címet, és ezzel egyik pillanatról a másikra a rettegéttől kiszolgáltatottá válik, ám amikor az események gyors alakulása folytán s mert a történet szereplői között túl sok a gyors szereplő, akiknek embert ölni és öletni nem több, mint legyet agyoncsapni, és beindul a hullagyártás, akkor válik veszélyessé a *Titus Andronicus* színpadra állítása. Nem mintha manapság a tömegművészetek s az élet ritkán produkálnának hasonló gyilkosságsorozatokat, hanem mert a *Titus Andronicust* nem lehet közönséges horrorként játszani. Shakespeare miatt sem, de azért sem, mert rendelkezik olyan többlettel is, amellyel a szériagyilkosságokat tartalmazó krimitermelés nem, s amit egy magára valamit is adó rendezőnek illik megmutatnia.

William Shakespeare: *Titus Andronicus*. — Fordította: Živojin Simić és Sima Pandurović. Rendező: Dušan Jovanović. Díszlet: Hupkó István, Dušan Jovanović és Ljubiša Ristić. Zene: Davor Rocco. Jelméz: Bjanka Adžić-Ursulov. Szereplők: Danilo Čolić (Saturninus), Nebojša Čolić (Bassianus), Rad Šerbedžija (Titus Andronicus), Petar Radovanović (Marcus Andronicus), Damir Šaban (Demetrius), Aleksandar Cvjetković (Chiron), Miodrag Krivokapić (Aaron), Inge Appelt (Tamora), Ana Koszbovszka (Lavinia), Milan Maksimović (Motoros), Sreten Mokrović, Luka Piljagić, Radman Azirović, Zorar Bučevac, Eva Amanatidu, Pero Stojančević, Aleksandar Ugrinov, Đorđe Rušić, Sverislav Đorđević, Snežana Jakšić-Čolić és Ivan Doševski.

Érthető, hogy kevesen szánták rá magukat a *Titus Andronicus* rendezésére, még „hazai pályán” is, ahol pedig sorozatban készülnek a Shakespeare-előadások. Angliában talán az 1923. évi megjelenítés kudarcra kísért, amikor a történetzáró körbegyilkolást a közönség egy része hahotázva fogadta, miközben néhányan elájultak a nézőtéren. Másutt meg nyilván úgy gondolkodtak, ha már Shakespeare, akkor legyen valamilyen a nagy drámák közül. Holott, ha valaki rászánta magát, hogy színpadra rendezze a *Titus Andronicust*, akkor inkább magára vonta a figyelmet, mint egy alig közepes *Hamlet*- vagy *Szentivánéji álom*-rendezéssel. Ezek a művek önmagukért — sokszor a rendező helyett — és önmagukban helyt állnak, a *Titus*-ért viszont a rendezőnek kell állnia a sarat. Amikor például a múlt század derekán nagy lendületet vett a magyar Shakespeare-fordítás és -kiadás, még Arany János is azt javasolta, ha már a nagy angol írta, fordítsák le, de egy „hírneves” darabhoz csapva adják ki. Több mint száz évvel később Németh László is, niközben saját Shakespeare-képét rajzolja, annak bizonyítékát látja, hogy „Shakespeare kitűnő drámaiparos lett”, mert a *Titus Andronicus* „olyasféle volt, mint manapság egy átütő sikerű film”. (Ötven évvel előbb Alexander Bernát azzal mentegeti az író, hogy „nem magának írta, hanem minden »érdek« nélkül a közönségnek.” Mert „Minden addigi borzalmat megtetézett benne — írja Németh. — Volt benne kéz-évágás, nyelvkitépés, gyilkosság a vér felfogásával”. Igaz, mindebből több is, de Benedek Marcell például a magányosságot, a csalódottságot is kihallja belőle. Láthatóan ellentmondásos mű. Nem is csoda, hogy amikor első magyar színpadra állítására sor kerül, interjúkban faggatják a rendezőt, Sík Ferencet, mit látott a *Titus Andronicus*-ban, mi a célja vele. „... Izgalmas és aktuális, rejtélyekkel, titkokkal és áthangzásokkal teli nagyszerű mű — nyilatkozta. — Minden borzalma, túlzása valamilyen mondandó érdekében szerveződik.” Utal századunk emberé-
 nek megfélemlítésére, a terrorizmusra, de arra is, hogy „elég egyetlen nozduzat, és többé megállíthatatlanok az események”. Sík is „egy vi-
 ágképet” kívánt felvázolni, mint a nagy kortárs, Peter Brook színház-
 történeti rendezésével az ötvenes évek közepén. Ennek kapcsán írta
 C. Trewin angol kritikus, hogy az előadás végén a lelkes közönség
 így viselkedett, „mint egy labdarúgó-kupa döntőjén”. Ez utóbbi hason-
 lat, semmiképpen sem függetlenül a műtől, ma egy igazi, véres kupadön-
 tő, a brüsszelit juttatja eszembe. Talán csak nem erre utalva rendezi
 Dušan Jovanović a *Titus Andronicust*, gondoltam az előadásra készül-
 te. Kiderült: nem. Jovanović *Titus Andronicusa* azáltal válik konkrét-
 á, hogy erőteljesen általános, azzal aktuális, hogy magas színvonalon
 nővészi. Ez az előadás nem a borzalmakat hajszolja (nem folyik para-
 licsomlé!), bár nem iktatja ki a gyilkosságokat sem (ha csak teheti — s
 zárójelenetig teheti —, színen kívül intézi), de Titus tévedését, majd
 nagányosságát és az egyszemélyben bűnös és áldozat emberi tragédiáját

mutatja meg. Nem rémdráma, hanem dráma a mű palicsi — úgy tudom első — szerbhorvát előadása.

A siker záloga nemcsak a tudatos rendezés, a többnyire kiváló színészek, hanem a színhely megválasztása is. Palicson a *Titus Andronicus* egy halálkatlanban játsszák, amelyben bátor motorosok száguldanak szinte vízszintes helyzetben róva a köröket az óriáshordó falán. A színhely metafora: éppen úgy veszélyhelyzet, mint a *Titus Andronicus* megannyi szituációja. S ha már tudatosságot mondtam, akkor most mértéket is kell mondanom. Dušan Jovanović ugyanis nem erőlteti a színhely funkcióját, nem játszik rá a helyzetre. A szereplistán olvasható motoros három ízben száll nyeregbe. Először, miután a hadjáratból visszatért római sereg a szabadtéri fogadtatás (nem nem éppen sikerült jelenet) után „bevonul” Rómába, ekkor mintegy jelezve, hogy nem mindennapi színhelyen vagyunk, körbehajt megremegettetve a hordó fölé szerkesztett háromsornyi nézőteret is. Másodszer, afféle szünetjelzőként talán zenekari közjáték helyett, természetesen ismét nem függetlenül attól, ami történt, és előreutalva a befejezés mézárszék jellegére is. S harmadízben az előadás végén, mintegy a tapsrendbe iktatva, de ekkor mögötte ott ül a főszereplő Rade Šerbedžija is.

A három motorozás közül az első az igazán döbbenetes, ez rendelkezik drámai funkcióval, ekkor aktivizálódik a nézőtér, eszmélünk rá mit is látunk, minek vagyunk a részesei. Ezután a halálkatlanban nem történik semmi egyéb, csupán eljátsszák a játszhatatlannak ítélt darabot. De ezt zömmel kiváló színészek teszik, akik a rémdrámában pszichologizálni, belülről ábrázolni is tudnak, s így emberi mértékre szálítják alá a borzalmakat, emberi tragédiaként értelmezik a horrort. Rade Šerbedžija Titusa bűnös is, áldozat is, de inkább az utóbbi, akit kegyetlensége ellenére is — szemrebbenés nélkül áldozza fel a foglyul ejtett gót királynő, Tamora egyik fiát a győzelmi oltáron, de ezt mintha nem ő tenné, csak a szokásnak enged — emberként sajnálunk. Kivál akkor, mikor — Jóbként — ráébred, neki már nincs mit veszítenie egyetlen célja úgy semmisíteni meg tudatosan önmagát, hogy ellenségei előbb lépjenek át a holtak birodalmába. Amikor megcsönkített meggyalázott lányát, Laviniát, megöli (hogy élhet egy megbecstelenített lány?!), akkor ezt szenttelenül teszi, de nem kegyetlenségéből, hanem szánalomból, mert kire maradjon a szerencsétlen, ha majd az apa sorsa beteljesül. De amikor az előadás végi halálrulett pörög, s Titust is megölik, nem hősként, hanem áldozatként gondolunk rá, aki megérdemelte sorsát. Sokkal nehezebb feladat emberként láttatni Aaront, Tamora mór szeretőjét, aki minden gyilkosság eltervezője. Miodrag Krivokapićnak azonban sikerült. Nemcsak kegyetlen, bosszúálló monstrum, hanem kisémmizett is, akiben felvágták a méregzacskót. Krivokapić eljátszhatatlan szerepet tesz monumentálissá, Aaronja a palicsi előadás iga-

í csodája. Tamora két ördögfajzat fia — Damir Šaban és Aleksandar Cvjetković — két punk, s így általuk korunk kegyetlenségre való hajama is helyet kap az előadásban, de minden erőltettség nélkül, a jelírámai értelemben funkcionál. Petar Radovanović az idős Marcus Androicusként meggyőzően aggódó, tehetetlen öreg, akinek szavára senki sem hallgat. A nyelvetépett, kézfejelevágott Lavinia Ana Kosztovszka nem örjögéssel, hanem tehetetlenségből fakadó fájdalmat éreztetve válik az egész előadás egyetlen tragikus szereplőjévé, áldozattá. Tamora két hirdető, de bosszút szító kétarcúságát Inge Appeltnak nem sikerült eljes mértékben kifejeznie. Váltásai hatástalanok, s egyik alakjában sem tud hangsúlyos lenni. Akárcsak Danilo Čolić Saturninusa, aki botosinálta császárként sem báb, sem irányító nem tud lenni a véres, de mberi történések halálkatlanában.

Külön kell szólni a már említett harmadik motorozásról, amikor az előadás végén Rade Šerbedžija is nyeregbe ül, s integetve tesz néhány lört a hordó falán. Mi ez? Hatásvadász befejezés vagy megnyugtató, apcsalogatás, vagy katarzis, hogy mégsem olyan rémes a világ, mint milyennek a halálkatlanbeli történet alapján hihetnénk. Ez is, az is, mint ahogy egy kiváló előadáshoz illik. Dušan Jovanović rendezésében z sem elhanyagolható mozzanat, hogy ő egyetlen jól megválasztott metaforával — halálkatlan — fejezi ki azt, amit mások a jelek, a jelépek, az utalások és a metaforák halmozásával vélnek megoldani. De z már átvezet és hozzásegít olyan kérdések megválaszolásához, melyeket a ristici irányítás alatti színház vet fel, amelyek egy évad egymásól távol eső bemutatói láttán alig vagy egyáltalán nem tűnnek fel, de fesztiváli sűrítettségű menetrend során ugyancsak kiütköznek.

Az önmagát újnak dekráláb színjátszásnak valóban vannak újszerű megoldásai, de legalább olyan mértékben használ sablonokat is, mint armelyik régebbi, megtagadott változat, azzal a különbséggel, hogy zek a sztereotípiák talán még szembetűnőbbek is. A cél — láthatóan — totális valóság létrehozása, de ennek érdekében nem egyfajta rendszeresség kialakítását — az elutasított helyett — létrehozását tekintik célra ezetőnek (jóllehet, az elemek ismétlődésével óhatatlanul is elkerülhetetlen valamiféle merevedés!), hanem a spontaneitást, a rögtönzésszerűséget, s ezért látszik természetes eljárásnak az ötletek válogatás nélküli felhasználása. Dezilluzionizmusa ennek a színházszemlének kétségtelenül a rendszerré szervezett művészet tagadásában mutatkozik meg. S mert ez és az új szenzibilitásnak nevezett igény fokozott mértékű „képességgel” jár együtt, kifejezettebb a vizualitás iránti vágy. Nagyobb szerepet kapnak a színek, a tér felhasználása s a ruhák, jelmezek. Kivált z utóbbiak, mert általuk a legkönnyebb a szigorú logikán alapuló rendszerek megkérdőjelezése, s ugyanakkor általuk fejezhető ki az a szándék

is, hogy az előadások láthatóan maiak, időszerűek legyenek, jóllehet a eredmény igencsak problematikus.

Régi, vissza-visszatérő kérdés, viselhet-e Hamlet frakkot. Kosztolányi éppen hatvan évvel ezelőtt „kutyakomédiá”-nak minősítette Moisés pesti vendégjátéka alkalmából az ötletet. Álmodernségnek — „forrás minden félreértésnek” —, mert külsőség csupán. A merev elutasító már régen túljutottunk. Sok mindent megszoktunk, megtanultunk, s különben sem úgy vetődik fel a probléma, hogy lehet-e, szabad-e a viselet beli összevisszaság, a teljes anakronizmus. Persze hogy lehet, hogy szabad, nemcsak mert semmi sem örök, azért is, mert az efféle „újítás visszatérés a shakespeare-i színházhoz, a hagyományhoz, s mert a korok, stílusok keverése valóban szolgálhatja az új színházideált is amelynek célja az illúziók rombolása. Am ha közben nem derül fény a dráma, az előadás és a koncepciózus mondandó viszonylatában megoldás értelmére, akkor problematikussá válik. Ha nem az *értelmezés* és a *megértés* síkján funkcionál, akkor megmarad külsőségnek, frapárs ötletnek, érdekes látványnak. Csakhogy a látvány a színházba nem lehet önmagában cél, mert másodlagos, mert eszköz, amely létjogosultságát az értelmezéstől nyeri. Az értelmezés viszont mélyebb, koncepciózusabb, semhogy összetéveszthető lenne a puszta fel- és ráismeréssel. Nem attól lesz modern egy előadás, hogy mai ruhákat látunk a színeszéken, s különben is rém ostobák és korlátoltak lehetünk mi, nézők, ha az új színházeszmény képviselői úgy vélik, hogy csak akkor fogjuk fel egy *Hamlet*- vagy *Julius Caesar*-előadás kor- és időszerűségét, ha a szereplők egy része mai ruhát visel, és a szövegből, a helyzetekből, a játékték hangsúlyaiból erre nem jövünk rá. Ha ez igaz, akkor semmilyen színházat sem érdemlünk.

Úgy tűnik, mintha a kifejezett vizualitás megrekedne a látvány, puszta jelek szintjén. (Hasonló történik a többi, sablonná váló megoldással is, a szerepek és a replikák feldarabolásával, a zene használatával a tömegeket mozgó futkározó-koreográfiával stb.) Kétségtelen, hogy ennek a színházeszménynek kialakul a saját szemantikája, hogy színházpoétikai vizsgálata immár lehetséges, de mintha mindezen „újdoságok” inkább csak keretet nyújtanának egy színházhoz, amely tartalmában nem — esetleg jeleiben — létezik, ismerhető fel. Nincs kovász ennek a színháznak, ezért szétfolyó. Mert a varázsszókként hangzottott eklektika vagy posztmodernizmus fölöttébb kétes fogalmak. Szerintem ez az „új” színház még csak horizontális kiterjedésű — *vízszintes* Mélység és magasság nélküli.

Lehet persze, hogy nem érteni kell, csak nézni, ámulni, elájulni egy ötlet láttán, s ezeket elraktározni emlékeinkbe, hogy majd egyszer összeálljanak valamivé, mondjuk, színházpoetikává, új színházesztétikává. Lehet, egy dolog azonban ebben a pillanatban teljesen megoldá-

annak látszik, és nagyon is elgondolkodtató. A színész helye az új zínházban. A színészé, aki, a gyilkos tempó következtében képtelen csendben felkészülni, kiérlelni alakítását, egyik nagy szerepből a másikba zuhan, olykor még a szöveget sincs ideje megtanulni, aki kelékké, gy jellé lesz csak a sok közül.

GEROLD László

KAVILLÓI ASKOLIA

Néprajzi közhely, hogy a nép meg-eremti, mi több, művészté, virtuozitássá fejleszti a saját szórakozását. A népi táncok maximális mozgékony-ágot, fegyelmet, pontosságot igényel-ek, a vetélkedők, erőösszemérések dzett izmokat, ügyességet. Ezt a mu-atványszerűséget szánta az idén új-onságnak a Tanyaszínház.

A virtuskodás eszköze az újvidéki ot helyett, stílusosan, a szekérrúd, mellyel a színészek ugrálás, vívás, sapkodás közben egy pillanatra a 'oldi-pózt is felvillantják, a kocsikat le-oda tologatva színt váltanak ve-és, vagy a darab erotikáját csavar-ák feljebb. Egy mellékhatása is van: laposan kifárasztja a szereplőket. A zabadtér egyébként is teljes hang-rót, éles mozdulatokat kényszerít ki előlük, s ők, dacolva a körülmé-yekkel, „ha lúd, legyen kövér” ala-on vetették bele magukat a játékba.

Az előadás maga a nyers testiség emonstrációja, kisebb valószínűséggel – ironiája. Egyik rétege a fizikai rőt fitogtató néhány akrobatikus je-rettől a színen való tervszerűten utkoságig terjed, másik rétege a paj-án-obscén jelenetek sora, a harm-ik pedig a testi megnyilvánulások yelvi megnevezése. A darabot, akár-sak tavaly Partljicét, rövidítették, tírták. A hosszú prologust szerencs-én tömörítették énekké, viszont a né-i játékokban és „kezdetleges” vígjá-ókban is szokatlan mennyiségű askosság, káromkodás, szitkozódás ke-ült a szövegbe.

A fenti rétegek az előadás komi-umforrásai is: niederkomisch a ja-

vából, ami végső soron nem lenne baj, s nem is visszaesés a Tanyaszínház történetében. Az évenkénti előadások között az effajta derűs komédiázás is évre szóló élmény lehet, ha kellő han-gulatot tud teremteni. A *Csapodár ma-dárkában* voltak ilyen részletek. A dinamikus játék kezdetben az ötlet-gazdagság látszatát keltette, de a köz-zepére mintha kifogytak volna a meg-oldásokból, előlről kezdtek, és az is-mételgetéssel sorra fullasztották őket. Ruzzante szövege bő teret nyújt a rögtönzésnek, ripacszkodásnak, de jó példája annak, hogy a rögtönzés az egyik legnehezebb művészet. A lele-ményességet, fantáziát keveselljük Ba-kota Árpád Ruzzantéjában (ha egyéb-ként a lihegésig-rekedtségig benne is van a játékban), de kevés a találékonyság a parasztfigurákban is, akikkel az eredeti szereplőgárda bővült, és akik-nek szintén rengeteg lehetőségük len-ne a játék színezésére. Szilágyi Nán-dorral és László Sándorral általában elégedett a közönség, Banka Livia iga-zi falusi madárka.

A jelmezektől is az ötlet hiányzik, kivéve természetesen Betiát és a pa-rasztasszonyét; a katona középkori fel-szerelése a történet eredetét (talán időtlenségét) képviseli. Nem lehet vi-szont egyértelműen megfejteni, hogy a parasztfigurák közül miért bújatták Magyar Attilát nő ruhába, mint ahogy azt sem, végül is hol hibázott az idén a Tanyaszínház, a hangulat-teremtésnél, vagy már a kezdet kez-detén, a darabválasztásnál.

FEHÉR Katalin

KÉPZŐMŰVÉSZET

IN MEMORIAM

FARAGÓ ENDRE

Hosszú, gyógyíthatatlan betegség után, augusztus 22-én Zágrábar elhunyt az élete utolsó napjáig aktívan tevékenykedő Faragó Endre, a háború utáni vajdasági festőnemzedék jeles tagja, a nemzetközi hírnevű faliszőnyegtervező.

Egy Orom melletti szálláson született 1929. október 29-én, Szabadkán járt iskolába, ott dolgozott és alkotott egészen 1967-ig, s onnan került Zágrábra, hogy egy szőnyeggyár vezetőjeként valósíthassa meg nagyszerű elképzeléseit. Szabadkáról való távozása tulajdonképpen fordulópontot jelentett életében és művészetében is. Addig ugyanis elsősorban festő volt, aki szőnyeget is tervezett, attól kezdődően pedig éppen fordítva alakult pályája: bár jelentős festőként tartjuk számon, igaz sikereit mégis szőnyegtervezőként érte el.

Most már azt is tudjuk, kiváló iskola volt az a szabadkai. Az ott eltöltött majd negyedszázad nélkül sohasem alkothatta volna meg a krími szállodák grandiózus, száznégyzetméteres szőnyeget, s nem díszítenék Brioni, Dubrovnik és Opatija szállóinak luxustermeit a sárgásbarnás és ibolyaszínű falidíszek, amelyek — bár tengerparti motívumokból állnak, bennünket mégis inkább a vajdasági búzamezőkre emlékeztetnek — mintegy ötvözetei a síkságnak és a tengernek. S még inkább emlékeztetik faliszőnyegei a sík vidékre azt, aki tudja, hogy a szabadkai figurális rajztanfolyamon szerezte első ismereteit, ahol az éppé száz éve született Oláh Sándor és az addigra a belgrádi akadémiát már megjárt Hangya András instruálta a fiatalokat, az akkor éppen induló Petrik Pált, Sáfrány Imrét, Szilágyi Gábort és Faragó Endrét is.

Az ötvenes évek elején Faragót ott találjuk az alakuló művésztelepeken: Zentán, Topolyán, Becsén és Adán. Első önálló tárlatára ezekben az években, pontosabban 1953-ban került sor. A most készülő Faragó-kismonográfia számára összegyűjtött adatokon magam is kissé meglepődöm: tizenkét önálló tárlata volt, több mint száz kollektív kiállításra vett részt és — egy frappáns adat — több mint ezer négyzetméter szőnyegét kivitelezték. Nevét a jugoszláv művészettörténészek Jagođa Buićtyéval, Edo Murtićtyéval, Raula Goldoniéval, Milan Konjovićtyéval együtt emlegetik.

Az egykori rajztanfolyamtól örökségül kapta, hogy az életet kelletesen, lendületesen és szenvedéllyel, szabad gesztusokkal, lehetőleg formabontóan és lángoló színekkel, ellentétben a mértéktartó festészet örökségével. Már az ötvenes években megszületik első remekműve, a *Fél*

Faragó Endre: Fej (tanulmány)

szemű, amelyen egy gyermekkori rémálom villan fel, riadság és kíváncsiság ötvöződik. Az 1958-ban rendezett, második kiállítása már érett festővé avatja: Sáfrány Imre és Vinkler Imre is elragadtatással ír a *Madárfészek a pusztaságban*, a *Félelem*, a *Temetés*, az *Esti találkozás*, a *Téli táj*, no, meg a már akkori szőnyeg iránti érdeklődését bizonyító *Szőnyegszövők* című képeiről. Gesztusa immár szabad, képei szinte egy lélegzetre készülnek, elvetett minden kötöttséget — hangoztatja, tegyük hozzá, joggal, a kritika.

Faragó Endre 1960-ban Adán faliszőnyeg-készítők művésztelepének alapításával próbálkozik, de a kezdeti eredményeknél nem jut tovább. Nem hagy föl a reménnyel: Szabadkán a Jovan Mikić Szőnyeggyárban kivitelez néhány szőnyeget, de mindezeket a lehetőségeket szűkösnek tartja, és környezetet változtat: Zágrábra költözik, ahonnan egyesült államokbeli tanulmányútra indul, hogy visszatérve az ún. pisztolytechnikával hozzájárjon elképzeléseinek megvalósításához. Látomásokat, hallucinációkat szőtt Faragó Zágráiban, amíg itthon Sáfrány hasonló életerésből fakadó számártöviseket festett. Talán egy évtizedig tart ez a

Faragó Endre: Faliszőnyegterv

„forradalmi” korszaka, hogy aztán a hetvenes évekre immár kissé higgadtabban szemlélje a világot. Nagyméretű szőnyegei mind kevésbé a destrukció megnyilvánulásai, nem a környezetével szembeni ellenállás rombolását fejezik ki. A lírai helyett mindinkább az epikus élmény foglalkoztatja, és a kolorista lehetőségek kiaknázására törekszik.

Hatásosak szőnyegei, s nem csoda, hogy évről évre nőtt irántuk az érdeklődés nemcsak itthon, hanem külföldön is. Milánóba, Londonba, New Yorkba küldték legutóbb szőnyegeit, és tengerparti sétahajók halljait díszítették velük.

De megmaradt festőnek is élete utolsó napjáig. Egy nappal halála előtt fejezte be az idei szabadkai októberi tárlatra készített, a *Miroslav Antić emlékére* című képét. A halál e kép témája, mi más is lehetett volna, hiszen több éven át emésztette már a gyilkos kór, amelyről talán kezelőorvosainál is többet tudhatott.

Az ő és a magunk vigasztalására: még életében elkészült azzal a kiválogatással, amellyel a Forum Könyvkiadó kismonográfia-sorozatában láttatni kívánta önmagát, képeit és faliszőnyegterveit egymás mellett, szigorúan elválaszthatatlanul, mert a kettő valójában csak technika tekintetében különbözött. S alkalma nyílt elolvasni a készülő könyv bevezetőjét, a róla szóló méltatást is, amelyhez nem volt sem hozzátenni,

sem elvonnivalója, minthogy a festői és kritikai munkát is egyenértékűnek tartotta. Itteni, vajdasági festőnek tartotta önmagát, mint ahogy kiválasztott munkáinak reprodukcióit nézegetve valóban annak is kell tartanunk. A vajdasági falu, a mi égtájunk festője volt és maradt, s mi már ezentúl is csak ezeket a bennünket prezentáló akcentusokat fogjuk észrevenni világot bejáró szőnyegeiben is.

Bela DURANCI

B. Gy. fordítása

SAVA HALUGIN MÁRVANYKERTJE

Ritkán láthatunk nálunk olyan tárlatot, melyen egyféle anyagból készült szobrokat állítanak ki. De hogy a műalkotások mindegyike márványból legyen — erre ez ideig nem volt még példa. Felénk néhány évvel ezelőtt is még a gipsz a legelterjedtebb, bronzsal csak a már tehetősebb, sikeres művészek dolgoznak, aztán pedig a poliészter, a fogyasztói társadalom tipikus terméke, a bádóg s a kombinált technika jött divatba. Sava Halugin tárlata, amelyet ez év januárjában a pancsovai Olga Petrov Galériában, majd februárban a zombori Képzőművészeti Ősz Kiállítóteremben rendeztek meg, már azért is egyedülálló, mert egyetlen bronzból készült alkotást kivéve márványszobrokat mutatott be a közönségnek.

Sava Halugin 1947-ben született Törökkanizsán. A belgrádi Képzőművészeti Akadémián diplomált 1972-ben, Jovan Kratochvil osztályában, s posztgraduális stúdiumait is ott fejezte be 1979-ben. Egyetemi éveit alatt, 1971-ben keletkezett a *Đ. K. portréja* című alkotása — egy négyzet alakú tömbre kissé ferdén helyezte rá a tojásdad alakú fejet —, amely már magán viseli Sava Halugin művészetének főbb jellemzőit. A kétféle alakzat közti ellentétet egy „nyakláncsal” ellensúlyozta, ezzel a rusztikus elemmel megbontotta a formák között létrejött feszültséget, s egy új összhangot teremtett meg.

Vlado Buzančić, Sava Halugin művészetének szakavatott ismerője két korszakot különböztet meg a szobrász munkásságában. Az első 1972-től 1982-ig terjed, ezt Buzančić a forma kialakulása időszakának nevezi, a második 1982-től napjainkig tart, s ez a sorsdöntő fordulatok ideje.

Az első időszakban Sava Halugin a tanulmányai során magáévá tett művészi eszményeket folytatja, továbbra is a szabad forma után kutat, minden kompozíciója egyedi, csodálatos logikát követ, nehezen megfejtendő, nehezen értelmezhető. Az efféle kísérletező kalandokat kifinomult szenzibilitása és a szobrászatban való alapos jártassága tette lehetővé, s ennek eredményeképpen alkotásai egyre inkább egyéniékké váltak. Látásmódjának kialakulásáról, művészi alkotótevékenységének mély-

rétegeiről Sava Halugin ezt vallja: „Már gyermekkoromban érdekelték a régi, kissé archaikus tárgyak, amelyek körülvettek. Különösen a formájuk miatt őket találtam érdekesnek. Ezek az eldobált, kimustrált tárgyak erős vonzerővel rendelkeztek, melegséget, bensőségséget, nosztalgiai árasztottak.”

Szobrait szemlélve valóban a gyermekkori emlékekből felmerülő, misztikus ködbe vesző tárgyakra ismerünk, amelyek elvesztették funkciójukat, nem tudni már pontosan rendeltetésüket, a formájuk által azonban továbbra is léteznek, egzisztálnak. S minél kevésbé rendeltetészerűek, annál inkább hitelesek. Sava Halugin szorosán kötődik szülőföldjéhez, gyermekora kertjéhez, azonban úgy, hogy közben sohasem válik lokállissá. Kompozíciói a lednekhez hasonlóan nyújtózkodnak, természet érelében, fenségesen, mégis összhangban vannak a modern szobrászat korszerű formanyelvével.

Sava Halugin szobrai szimbólumok, humánus tartalmat, üzenetet hordoznak, nem úgy formálja meg őket azonban, mint a modern szobrászat egyes képviselői, hogy a tárgyak részeiből új, használatra nem alkalmas együtteseket hoz létre. Szobrai többértelműek, több elvont jelentésréteget indukálnak, mégsem mechanikusak, erőteljesen magukon viselik alkotójuk kézjegyét, emberközeli. Ezek a szobrok „a konkrét formára” asszociálnak, s eközben az ősi, mágikus, akkumulált emlékezetet hívják elő, mégpedig olyan módon, hogy közben a szabad forma létrehozásának igénye marad előtérben. Sava Halugin deformálja a tárgyakat, elmozdítja, megfordítja őket. Akárcsak szobrainak előképét, a tárgyakat, műalkotásait sem csak egy nézőpontból lehet szemlélni, kézbe lehet őket venni, nézegetni, forgatni. Nem totemek, hanem a mindennapok tartozékai.

Szobrainak méretei az idők folyamán mind nagyobbak lettek, emlékműveket is készített. Első alkotói korszakának egyik érdekes terméke a Banatsko Arandelovó-i bronzemlékmű, amelyet a faszizmus áldozatainak tiszteletére készített. Már a címe — *Elszakított láncok* — is többértelmű. Ez a két méter átmérőjű szobor egyaránt utal egy letűnt világ kellékére, a nyitott tűzhely fölötti bogrács láncaira, de arra is, hogyan szabadulnak meg béklyóiktól az ártatlanul szenvedők.

Sava Halugin munkásságában az 1982. év a fordulatok esztendeje. Ekkor tartották meg a szerbiai Arandelovacon a *Márvány és hangok* című szimpoziумot, amelyen már közből készült alkotásait mutatta be. Korábban olyan és akkora követ faragott, amilyenhez és amekkorához *hozzá tudott jutni*, s elsősorban a kötömb dimenziója határozta meg szobrának méreteit, s ez elégedetlenséget idézett elő nála, ennek ellenére szellemességről tanúskodó szoboregyütteseket hozott létre. 1982-ben készítette el *A fa élete* című, nagyméretű szobrát, majd a szabadkai Veljko Vlahović munkásegyetem előtt álló *Csírázás* című műalkotását, amelyhez hét tonna arandelovaci márványra volt szüksége. Márvány-

szobrain mindig megfigyelhető az ellentmondás, hogy síksági ember az, aki a követ formázza, a síksági ember temperamentuma ötvöződik a márvány szigorúságával.

Idén megrendezett kiállításán tizennyolc márványszobrárt és egy bronzportróját láthattuk. A bronzportré 1980—1981-ben készült, Titót ábrázolja. Sava Halugin hű maradt önmagához akkor is, amikor Titót mintázta meg, tisztelte az anyag sajátosságait, a megformálás törvényeit, az arc jól ismert vonásait nemcsak reprodukálta, alkotása nem élethű más, nemcsak a személyre ismerhetünk rá, hanem az egyéniségre is. Bronzportréja olyan érzelmi töltéssel rendelkezik, hogy az maga a materializálódott emlékezet, megrázó dokumentum. Tito portréjáért Sava Halugin díjat kapott 1981-ben, azon a kiállításon, amelyet a Vajdaság népei és nemzetiségei szocialista forradalma negyvenedik évfordulója alkalmából szerveztek meg. Munkássága során ezenkívül számos más elismerésben is részesült. Ezek közül a legjelentősebb az 1978-ban a Szerbiai, Vajdasági és Kosovói Képzőművészek Egyesületének díja, 1982-ben a Szkopjében megtartott *Modern jugoszláviai művészet* című kiállításon elnyert Moša Pijade-díj, valamint ugyanabban az évben a szabadkai Bodrogyári Ferenc-díj, 1984-ben az újvidéki Jovan Popović-díj és a Sremska Mitrovica-i képzőművészeti galéria felvásárlási díja. Az idén viszont megkapta a Tartományi Művelődési Önigazgatási Érdekközösség nívódíját is.

Pancsovai és zombori kiállításai bizonyítják, hogy Sava Halugin gyermekkorának kertjében márványcsírák sarjadtak, márványvirágok, csodás kőnövények fejlődtek. Az utóbbi években több tíz tonna márvány került az arandelovaci bányából a szobrász vésője nyomán a parkokba, terekre, galériákba, termekbe. A márványnak ez a hosszú útja hasonlít a művészéhez, aki a Tisza-part mellől jutott el Arandelovacig, a hegyekhez, s ott talált rá a művészi alkatának leginkább megfelelő anyagra, a márványra, amely évszázadokon át várta, hogy a benne felhalmozódott emlékeket valakij értő kézzel felfejtse. Sava Halugin pedig képes arra, hogy ezeket az évszázados üzeneteket a mai kor emberének életérzésével telítse, hogy időálló anyagból időálló, méltóságteljes művet hozzon létre.

Bela DURANCI

KRÓNIKA

PULA '86 — Július 17-e és 25-e között tartották meg Pulán a hagyományos játékfilmfesztivált. A szemlén a tavalyi év legjobb filmjeit vetítették, tizenötöt a versenyműsorban, tizenhármát pedig versenyen kívül. Bemutatták Nikola Stojanović *Aranyalma*, Vesna Ljubić: *A keskeny vágányú vasút váltókezelője*, Predrag Golubović *Önkéntesek*, Lordan Zafranović *Esti barangszó*, Veljko Bulajić *Az ígéret földje*, Rajko Grlić *Három kell a boldogsághoz*, Zoran Tadić *Alom a rózsáról*, Ivan Martinac *Homokra épített ház*, Vladimir Fulgozi *Isztriai módra*, Emin Hallili *Kirándulás*, Sztole Popov *Boldog '49-et*, Anton Tomašić *Kormorán*, Andrej Mlakar *Christophoros*, Tugo Štiglic *Tavasz a kagylóban*, Vojko Duletič *Doktor*, Boštjan Hladnik *Mese nélküli idő*, Nenad Đapić *Bosszú*, Zelimir Žilnik *Szép nők járják a várost*, Aleksandar Petković *Vad szél*, Aleksandar Husić *Miss*, Dragan Živković *Fekete Mária*, Dragoslav Lazić *Sekula és feleségei*, Zoran Amar *Stíróló*, Milan Jelić *Ideiglenes válás*, Živko Nikolić *A bűn szépsége*, Gordana Bošković *A fogházban*, Jovan Aćin *Bál a vízen* és Miljenko Dereta *Egy élet című* filmjét.

A Magyar Szó kritikusja, Ládi István így értékelte a 33. játékfilmfesztivált: A szemlén „féslikerek és melléfogások, bizonytalan és fokozatosan elbizonytalanodó formában öntött, félig átgondolt produkciók szürkeségének nyomasztó hangulata uralkodott”. A filmek „színvonala nagyjából hasonló, mint minden évben. A sokat emlegetett különböző válságok ellenére nem észlelhetők a hanyatlás jelei. (Igaz, a felfelé ívelés sem.) (...) A »rossz volt a fesztivál« és az »olyan volt mint máskor« impresszió-

ja mögött mégiscsak ott bujkál a hiányérzet, de ezt nemcsak az évi produkció váltotta ki, hanem az is hozzásegített, hogy a pulai fesztivál az alkotók és a producerek számára egyfajta rutinná vált. (...) A filmek színvonalát sem lehet a szűkös anyagiakkal magyarázni. Ha gondosabban megnézzük a legjobb művek főcímét, akkor kiderül, hogy vagy színházi és filmtapasztalatokkal bíró jeles író írta a forgatókönyvét, vagy jó irodalmi alkotás alapján készült. Forgatókönyvírással azonban kevesen foglalkoznak, mert nem részesül kellő megbecsülésben. A hazai film legnagyobb hiányossága, akárcsak öt vagy tíz évvel ezelőtt, továbbra is a forgatókönyvben rejlik. Jól komponált, dramaturgiai botlások nélküli forgatókönyv, amelyben a párbeszéd is kifogástalanok, még mindig a kivételek közé tartozik.”

A filmfesztivál legjobb filmjének járó díjat, a Nagy Aranyaránát Sztole Popov *Boldog '49-et* című alkotása érdemelte ki. A legjobb rendező Lordan Zafranović (*Esti barangszó*), a legjobb forgatókönyvíró Gordán Mihic (*Boldog '49-et*), a legkiválóbb női főszerepért Mira Furlan (*A bűn szépsége*), a legkiemelkedőbb férfi főszerepért Rade Šerbedžija (*Esti barangszó*), női epizód szerepért Nada Gyurevszka (*Aranyalma*), férfi epizód szerepért Dusko Kosztovszki (*Boldog '49-et*) részeseül elismerésben. Az operatőri munkáért Goran Trbuljakot (*Alom a rózsáról*), a zenéért Ljupcse Konsztantinovot (*Boldog '49-et*). A legjobb debütáns rendezőnek járó díjat Anton Tomašićnak ítélték oda a *Kormorán* című filmért.

A pulai filmfesztivál keretében számos kísérőrendezvényt is tartottak, könyvbemutatókat, kiállításokat ren-

dezek, s kerekasztal-beszélgéseket, a filmelméletről, filmkritikáról és a filmpublicisztikáról.

MARKO ČELEBONOVIC (1902—1986) — Marko Čelebonović 1902-ben született Belgrádban. Zürichben, majd Lausanne-ban tanult, jogi tanulmányait Oxfordban kezdte, majd Párizsban diplomált. Kezdetben szobrászattal, később festészettel foglalkozott. A belgrádi Képzőművészeti Akadémia tanára volt 1947 és 1959 között. 1960 óta Franciaországban élt 1968-ban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották. Képzőművészi munkásságának elismerésül AVNOJ-díjban és Július 7-e díjban részesült. Saint Tropez-ban hunyt el 1986. július 23-án.

Művészi opusa mintegy kétezer alkotásból áll. Öt méltatva a művészettörténészek mindig kiemelik sokféle festői fázisát. Kezdetben, a szobrászat hatása alatt, figuratív, szurrealista kompozíciókat alkotott, később a természetet fedezi fel, a szabadban kezd festeni, s a fauvizmushoz közelít. Barna korszaka minősége négy évig tartott, 1929-től 1932-ig, ebben az időszakban festett képeit a fasizmus közeledésének sötét hangulata jellemzi, majd következő, zöld korszakában az intimitás felé fordul. A második világháborúban nem alkot, hanem bekapcsolódik a franciaországi fasizmusellenes mozgalomba. A felszabadulás után, belgrádi tanársága idején részt vesz az itteni képzőművészeti életben, a szocialista realizmus hatása kritikátlan érvényesítése ellen száll síkra. Itt kezdődik el festészetének ún. zöldeskék korszaka, amelyben új színhatásokat fedez fel. Utolsó festői fázisát 1966-tól számítják, ez a „világosság” periódusa, amelyben a transzcendentális világ felé fordult.

Marko Čelebonović festészetének mindegyik fázisa „az európai művé-

szeti minőség legmagasabb szintjéhez tartozik — írja Ács József. — Az »aktualitással« párhuzamosan haladt, de megőrizte sajátos távolságát az egyes művészeti mozgalmak szenvedélyeitől. Festő, aki fölülről nézte az életet, és — művei igazolják — megtalálta a belső folytonossághoz szükséges megoldást olyan humánummal és európai minőségekkel, amelyeket például Thomas Mann teljességérzéséhez hasonlíthatunk. Nagy, barna enteriőrjeiben már érződik az Európát fenyegető veszély, a 30-as évek derekán. Ilyen festői kultúrára és művészetre eddig nem volt példa ezen a tájon.” Arra a kérdésre kereste a választ, „hogyan megőrizni nemzeti kultúráját, művészetét és folytonosságát úgy, hogy ugyanakkor a kor színvonalán megmaradjon. (...) Marko Čelebonović az európeér impozáns szerepét töltötte be Jugoszlávia szellemi és művészeti integrálódásában”.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — Az Üzenet-díj bírálóbizottsága (Dér Zoltán, Hornyik Miklós és Kopeckzy László) 1986. július 26-án megtartott ülésén odaítélte a folyóirat tavalyi évfolyamában megjelent legjobb munkájáért járó pályadíjakat. A legkiemelkedőbb szépirodalmi alkotásért járó díjat ezúttal fordítónak ítélték oda: Lazar Merković érdemelte ki, aki az *Üzenet* 1985. február—márciusi Kosztolányi-emlékszámban Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című versét tolmácsolta szerbhorvát nyelven. Ugyanebben a számban jelent meg Thomka Beáta értekezése Kosztolányi prózájáról, amelyet a zsűri a múlt év legszínvonalasabb tanulmányává nyilvánított. A legjobb munkásmozgalom-történeti munkát Hódi Sándor írta a politikus és filozófus Lukács Györgyről, tanulmánya *Kettős kötésben* címmel az 1985. júniusi számban látott napvilágot.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

A JKSZ XIII. kongresszusának dokumentumai

Az SZKSZ X. kongresszusának dokumentumai

Herceg János összegyűjtött elbeszélései I—III.

Gobby Fehér Gyula: Armánd gróf halála és más történetek (novellák)

Domonkos István: Önarckép novellával (elbeszélések)

Mateja Matevszki: Esők (versek)

Danilo Kiš: A holtak enciklopédiája (regény)

Tolnai Ottó: Rokokokokó (gyermekversek)

Szépen zengő pelikánmadár (mesék)

Urbán János: Örömnap (novellák gyermekeknek)

Ács József képzőművészeti kismonográfia

Megjelenés előtt:

Gál László: A nagy utazás (életműsorozat)

Szeli István: Az erőzió ellen (tanulmányok)

Harkai Imre: Gondolatok az élettérről építészeti tanulmányok)

Vladimir Jovičić: Volt egyszer egy ember (regény)

DOKUMENTUM

Allen Ginsberg: A költészet ereje és gyengesége (esszé) 1100

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Herceg János: Németh László és a népművelés (Németh László: Művelődéspolitikai írások) 1102

Ladányi István: Jelenünk forгатókönyvei (Deák Ferenc: Árnyjáték) 1104

Pozsvai Györgyi: Az irodalmi értékátminősüésekről (A regényről) 1106

Sárvári V. Zsuzsa: Szómágia (Szem meglátott, szív megvert) 1108

Varga Zoltán: Az „utánunk nyúló múlt” regénye (Domahidy András: Árnyak és asszonyok) 1111

S z í n h á z

Gerold László: Vízszintes színház Palicson 1114

Fehér Katalin: Kavillói askolia 1125

K é p z ő m ű v é s z e t

Bela Duranci: In memoriam Faragó Endre 1126

Bela Duranci: Sava Halugin márványkertje 1129

KRÓNIKA

Pula '86; Marko Čelebonović (1902—1986); Díjak, elismerések 1132

Számunkat Sava Halugin munkáival illusztráltuk

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1986. szeptember. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 600, fél évre 300, egyes szám ára 60, kettős szám ára 100 dinár; külföldre egy évre 1200, fél évre 600 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 300 dinár. — Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken.

YU ISSN 0350-9079